

‘પ’ પરિવાર

પુસ્તકોની પ્રેમમાળા
 પ્રભુજીને પહેરાવું
 પામવા પરમને
 પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ
 પ્રોત્સાહકને પ્રેમપૂર્વક
 પ્રણામ
 પુરસ્કાર પ્રસન્નતાનો

પ્રણામ - પંચ પરમેષ્ટીને

૧. જન્મદાતા : પૂ. માતા મુક્તાબેન
 : પૂ. પિતા બાબુભાઈ વોરા
૨. વિદ્યાદાતા : પૂ. યશોદાબેન પટેલ
૩. પ્રેરણાદાતા : શ્રી હર્ષદ ચંદુલાલ શાહ
૪. પુષ્ટિદાતા : પૂ. કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીજી
૫. જ્ઞાનદાતા : પૂ. ગીતાબેન શાહ

પ્રસાધન

પ્રેમ - પરિવારનો
 પ્રીત - પ્રકૃતિની
 પ્રવાસ - પારાવારનો
 પથિક - પરમ પંથની
 પ્રેરણા - પિયુજીની
 પ્રસાદી - પરમેશ્વરની

પ્રાપ્તવ્ય

પરમાનંદ

પ્રસાધન

(શણગાર સજવાની સાધન સામગ્રી)

અનુભવનાં અમૃતબિંદુ - ૧૦૦

પ્રથમ આવૃત્તિ : તા. ૧-૧-૨૦૨૦

પરિકલ્પના : રમા હર્ષદ શાહ

મુદ્રણ : શ્રી બ્રધર્સ
: ૮૩૨૩૮૦૪૦૭૪
: ૦૨૨૨૩૮૬૨૭૬૬

ટાઈપ સેટિંગ : નરેશ પટેલ - ૮૦૮૦૨૦૨૫૪૧

પ્રકાશક : રમા હર્ષદ શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૬, પ્રકાશ નં. ૧, ૨૮/એ, રીજ રોડ,
મલબાર હીલ. મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૬
: ૨૩૬૭૧૬૧૨
: ૮૭૫૭૨૧૦૭૮૧

મૂલ્ય : પ્રસન્નતા

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	પાના નં.
૧	બ્રુને કે લિચે	૫
૨	સ્નેહગું સામ્રાજ્ય	૯
૩	બેન્ક લોન	૧૩
૪	હમસફર	૧૭
૫	ઉપભોગ	૧૯
૬	સૈફી હોસ્પિટલ	૨૨
૭	બ્રુવનસાથી	૨૭
૮	ધૈર્ય	૩૨
૯	મેળબેળ	૩૬
૧૦	કોઠાસૂઝ	૪૧
૧૧	કમનસીબ	૪૬
૧૨	સાચું મોતી	૫૨
૧૩	ધર્મયાત્રા	૫૫
૧૪	તિલાંજલિ	૬૦
૧૫	વળાંક	૬૫
૧૬	હૈક-ફરજ	૭૦
૧૭	વૃદ્ધાશ્રય	૭૪
૧૮	અભિશાપ	૭૯
૧૯	ભોજનશાસ્ત્ર	૮૪
૨૦	ડરના મત	૮૯
૨૧	આશાપિંડ	૯૩

જુને કે લિયે

‘અમે મુંબઈના રહેવાસી, અમે મુંબઈના રહેવાસી,
પેટલાદમાં પિયર મારું, સાસરુ સુરત શહેર.
વર ને વહુ અમે મુંબઈમાં રહેતા કરતા લીલાલહેર.
રામા આજે રવિવાર છે, નાટક જોવા જાશું,
તળી રાખજે પૂરી, બટાટા, મોડા આવી ખાશું.’

દેશી નાટક સમાજનું આ પ્રચલીત ગીત યુવાન મુંબઈગરા માટે હતું, પણ આ જ ગીત હવે સીનીયર સીટીઝનને લાગુ પડે છે. સીનીયર એટલે મનથી ઘરડા અને વાંકા વળી ગયેલા, અપંગ બની ગયેલા ઘરડાઓ એ ખ્યાલ મનમાંથી કાઢી નાંખજો. મુંબઈમાં યુવાની વિતાવી, કમાયા, ફ્લેટ વસાવ્યો, સંતાનો અમેરિકામાં ભણીને સ્થાયી થઈ ગયા. સંતાનોની કેરિયર થાય એ માટે પતિ-પત્ની બંને કમાયા, ખૂબ મહેનત કરી, કરકસર કરી, સારી એવી મૂડી જમા કરી, ઘડપણ માટેનું આયોજન પણ કરી લીધું. હવે શું? ધમધમતો, રણઝણતો, રમરમતો પરિવાર વિખરાઈ ગયો. રહી ગયા ફક્ત બે જણા મોટા ફ્લેટમાં. પતિ અને પત્ની ઉષા અને ઉમંગ.

ઉમંગ વ્યવસાયે એન્જનીયર હતો અને ઉષા શિક્ષિકા હતી, સિનિયર એટલા માટે કહેવાનું કે હવે બંને પાંસઠ વર્ષના થઈ ગયા. બંને રીટાયર થઈ ગયા છે. બંનેએ મુંબઈમાં એકલા ઘરસંસાર શરૂ કરેલો. માબાપ દેશમાં રહ્યા, એમને મુંબઈમાં ફાવ્યું નહીં. સાંકડા ઘરમાં ગૂંબામણ થાય. બેના ચાર થયા. ખૂબ ધમાધમ કમાયા. હવે ફરી પાછા બેકલા થઈ ગયા. ઉષાબેન ક્યારેક કકળાટ કરે કે છોકરાઓ પાંખ આવી ઊડી ગયા. આપણે એકલા થઈ ગયા. હવે ઘડપણ કોને ભરોસે? માંદા સાજા થઈશું તો? ઉમંગ હસતા હસતા જવાબ આપે, આપણે જાતે એમને સ્વતંત્રતા આપી. અમેરિકા જઈને કેરિયર કરે એ આપણી જ

ઈચ્છા હતી. હવે એવું મનમાં લેવાનું નહીં. એ લોકો એમને ત્યાં સુખી, આપણે અહીંયા સુખી. કોઈની કોઈને નડતર નહીં. સૌ સ્વતંત્ર. એમને એમની રીતે જીવવા દઈએ.

હજુ આપણે સીતેરની આસપાસ પહોંચ્યા છીએ, ભગવાનની દયાથી બંને તંદુરસ્ત છીએ. વ્યવસાયમાંથી નિવૃત્ત થયા, જીવનમાં હજુ પ્રવૃત્ત છીએ. ક્યારેય નવરા પડ્યા ન હતા અને નવરા પડવું નથી. લાઇફ બીગીન્સ આફ્ટર ફોર્ટી એવું કહેવાતું હવે આપણે પૂરવાર કરીશું કે લાઇફ બીગીન્સ આફ્ટર સેવન્ટી ઇવન.

ઉષાબેન સ્કૂલમાં શિક્ષિકા હતા. વહેલાં ઉઠવાની આદત. વાંચનનો શોખ. કામઢા હતા, પતિનું ટિફિન, છોકરાઓના લંચબોક્સ અને ઘરકામ, બધે પહોંચી વળતા. જીવનમાં નિયમિતતા હતી. માનસિક સમતા અને સ્વસ્થતાને કારણે તંદુરસ્તી સારી છે. અત્યાર સુધી ઉષાબેન સાડી પહેરતા. હવે ડ્રેસ પહેરતા થઈ ગયા. સવારે ઊઠી બંને જણા ચા પીને મોર્નિંગ વોક માટે નીકળે. ઉષાબેન ડ્રેસમાં, નાઇકના શૂઝ, ઉમંગ હાફ પેન્ટ અને ટી શર્ટમાં સજ્જ. રાઉન્ડ મારી બંને બાંકડા પર બેસે. અલકમલકની વાતો કરે. ઘરે આવી બ્રેકફાસ્ટ કરે. નોકરી કરતા તેથી રામુ નામનો નોકર રાખેલો તે ચાલીસ વર્ષથી ઘરમાં કામ કરે છે. ઉષાબેન અને ઉમંગની બધી સગવડો સાચવે છે. હવે શા માટે આરામથી ન જીવવું? રામુ ટ્રેઇન્ડ થઈ ગયો છે. શાકભાજી લઈ આવે, કુકર ચડાવી આપે, કુરિયર કરી આવે, બેંકમાં ચેક ભરી આવે.

જમીને બપોરે બે કલાક આરામ પાછા ગાર્ડનમાં, મોડી સાંજે ઘરે આવે. ગાર્ડનમાં ઉમંગે સીનીયર સિટિઝન ક્લબ બનાવી છે. દર રવિવારે સવારે જલેબી ગાંઠિયાની લિજ્જત. ક્લબ તરફથી નાટકની ટિકિટ મળે. બહારનું ખાવાથી એસીડિટી થાય છે તેથી ઉપર કહ્યું તેમ રામો ગરમાગરમ પૂરી તળીને જમાડે. ક્લબમાં ક્યારેક આરોગ્યને અંગે ડોક્ટરોની શિબિર યોજાય. ક્યારેક સંતોના લેક્ચર ગોઠવાય. પ્રેમપૂરીમાં નરેશ વેદ જેવા વિદ્વાન વક્તાઓના લેક્ચર હોય કે શાસીય સંગીત કે ભજન સંધ્યા હોય.

જુવાનીના દિવસોમાં સંતાન ઉછેર, નોકરી કરતાં તેથી શરીર પ્રત્યે બહુ ધ્યાન આપી શક્યા નથી. ઉષાબેનના રૂપના આશિક છે ઉમંગ. હજુ લલકારે છે, તારી આંખનો અફીણી, તારા રૂપનો બંધાણી, તારી મસ્તીનો મતવાલો આશિક એકલો, અને ઉષાબેનના ગાલ પર આ ઉંમરે પણ શરમના શેરડા પડે છે. ઉમંગ મશ્કરીએ ચડે, જો ઉષા તું બુઢ્ઢી દેખાય એ મને ન ગમે. ક્યાંક બીજી ઉપર ચિત્ત ચોંટી જાય તો ? તારા ચહેરા ઉપર કરચલી પડેલી જોવી નહીં ગમે. ઉષાબેન હવે નિયમિત બ્યુટી પાર્લરમાં જાય છે. ડ્રેસ પહેરે છે. પીકનીક પર જાય છે, અંતકડી રમે છે અને ખોખો પણ રમે છે. મન થાય તો બંને જણા કોફી શોપમાં રાઉન્ડ મારી આવે.

ઉમંગ કહે છે, આ ઉંમરે પ્રાઇવસી મળી છે, મજા કરી લઇએ, ખાઇએ, પીએ, મુન્સફી પ્રમાણે જીવીએ. બંને જણા નિયમિત યોગા ક્લાસમાં જાય, કસરત કરે છે, તેથી આરોગ્ય સારું રહે છે. નિયમિત કેલ્સીયમ, વિટામીનની ગોળી લે છે. હેલ્થ કોન્સીયશ છે બંને.

ઘરડાં થઇશું, ગોપાળ ભજીશું, યાત્રા કરવા જઇશું, એ જમાનો રહ્યો નથી. વેદ, વેદાંત, ઉપનિષદનો અભ્યાસ કરે છે ઉષાબેન. ગાવાનો શોખ હતો, ઘરે મ્યુઝિક ટીયર આવે છે. સમયના અભાવે જે જે ઇચ્છાઓ યુવાનીમાં પૂરી કરી શક્યા ન હતાં તે હવે મોજમજા કરે છે. બંનેનો અભિગમ વિકાસલક્ષી છે. નિવૃત્તિમાં નિરાશ થઇ ઘરરખ્ખું થઇ ઘરમાં ભરાઇ બેસવું નથી. ઉમંગથી થનગને છે.

ઉષાબેન અને ઉમંગ બંને ઘરે બેસી કોમ્પ્યુટર લેપટોપ શીખી ગયા. છોકરાઓ સાથે વોટ્સ એપ પર ચેટ કરે છે. વીક એન્ડમાં સજોડે પીકનીક પર જાય છે. આર્થિક રીતે સક્ષમ છે. તંદુરસ્તી સારી છે, તેથી સુંદર સમીકરણ રચાયું છે. ચહેરો નુરાની છે- ઉમંગ ગાય છે- ‘હસતા હુઆ નુરાની ચહેરા.’

બંને કીએટીવ છે. ઉમંગની ઉંમરના ગાર્ડનમાં કોઇ મિત્રો ઘરભંગ થયા છે, તેઓ લીવ ઇન રીલેશનશીપથી કંપેનીયન રાખી જિંદગી જીવે છે. કોઇ કોઇની પંચાત કરતું નથી. સંજોગોનો સામનો કરવા દૃઢ

મનોબળ જોઇએ, ભરપૂર આત્મવિશ્વાસ ધરાવવો પડે. હવે જવાબદારી રહી નથી તેથી જિંદગીનો ભરપૂર આનંદ માણી લેવો છે. વર્ષે બે વર્ષે પોતે અમેરિકા જઇ આવે, છોકરાઓ ઇંડિયા આવે. સંતાનોના સંતાનોને રમાડી આનંદ માણે, લાડ લડાવે. પાછા પોતપોતાની લાઇફસ્ટાઇલ શરૂ કરી દે. સૌ પોતપોતાની રીતે જીવે, મોકળાશ અને હળવાશ માણે. કોણ કહે છે, ઘડપણ દોલ્લું છે ? તમને તમારી નિવૃત્તિના દિવસોનું શ્રેષ્ઠ આયોજન કરતા આવડવું જોઇએ.

આપણા લોકોને રોદણાં રડવાની આદત પડી ગઈ છે. નવરા બેઠાં ખણખોદ કરીએ. આજે આ તકલીફ છે - પગ દુઃખે છે, માથું દુઃખે છે. દીકરો એની સાળી-શાહુભાઈ સાથે મોજમસ્તી પીકનીક, ટ્રીપ માણે છે. વહુના પિયરિયા દીકરાને ઘેર પડ્યા પાથર્યા રહે છે. દીકરો-વહુ બેફામ પૈસા ઉડાડે છે. બચત કરતા નથી. બસ ટક ટક અને કટકટમાંથી ઊંચા આવતા નથી. અપેક્ષાઓ રાખીએ અને ન સંતોષાય એટલે મનદુઃખ. એના કરતાં ઉમંગ અને ઉષાબેનની જેમ જીવનની ઉત્તરાવસ્થાને ઉત્તમાવસ્થા બનાવી દઈએ.

એક તો રાત રહી છે થોડી બાકી

ગળતો જાય છે જામ સાકી.

શા માટે નિરાંતે જિંદગી જીવી ન લેવી ? જિંદગી હૈ જીને કે લિયે !

સ્નેહનું સામ્રાજ્ય

સાસુ અને વહુ, રાહુ અને કેતુ. સતત ચણભણ. ગૌરવ કંટાળી ગયો છે, ઘરમાં પગ મૂકે ત્યાં પત્ની માલતીની ફરિયાદ શરૂ થાય, આજે તારી માએ આવું કહ્યું, આવું કર્યું. ઘરમાં રહેવું કેવી રીતે? તારી માને કાં તો ગામ મૂકી આવ કાં તો પછી હું મારે પિયર ચાલી જાઉં. મા ગંગા બિચારી કશું બોલતી નથી. જવાબ દેતી નથી. એને ખબર છે, દીકરો બૈરીનું જ ઉપરાણું લેવાનો છે. મા મૂકને તારી કટકટ. આવું કહી દીકરો લમણો હાથ દઇ બેસી જશે. દીકરો ગૌરવ દુઃખી થાય એ મા જોઇ શક્તી નથી. તેથી બને ત્યાં સુધી મૌન ધારણ કરી બેસી રહે. બહુ થાય ત્યારે અકળાઇ જાય, કહી દે કે હું કાંઈ નવરી નથી તારી વહુ હારે માથાકૂટ કરવા. ઘરમાં કાયમની અશાંતિ. ગૌરવ સેન્ડવીચની જેમ દબાયા કરે મા અને બૈરીની વચ્ચે.

સાસુ અને વહુ ઘર તો બંનેનું ગણાય. બંને પરણીને આવ્યા છે આ ઘરમાં પહેલાં સાસુનું આધિપત્ય હતું, હવે વહુનું થયું. એક જ ઘરમાં ત્રણ પાત્રો, ત્રણની મનોસ્થિતિ અલગ. સાસુ વહુ બંને વચ્ચે ગજગ્રાહ ચાલે. એકબીજા પ્રત્યે પૂર્વગ્રહથી પીડાય અને નફરત ધરાવે. ગૌરવ કોના દોષ જુએ અને કયું ત્રાજવું લઇને ન્યાય કરે!

માલતીને કોઇપણ હિસાબે સાસુ સાથે રહેવું જ નથી. ખુદ ગંગામા પણ ઇચ્છતા નથી કે પોતાને કારણે દીકરા વહુનો સંસાર ભાંગે. પણ આ ઉંમરે ગંગામા જાય ક્યાં? કોના સહારે જીવવાનું? માણસ દીકરો જન્મે એવી અપેક્ષા રાખે છે શા માટે? ઘડપણમાં સહારો બને એ માટે જ તો!

કાંઈક તો નિર્ણય લેવો જ પડે તેમ હતું. પતિ-પત્નીએ મળી નક્કી કર્યું કે બાને વૃધ્દાશ્રમમાં મૂકી આવવા. દર્દ વધી જાય તો ઓપરેશન કરવું જ પડે. ભલે પોતાનું અંગ હોય, સડી જાય તો કાપવું તો પડે જ.

ગૌરવ કયા મોઢે માને કહે કે અમે તને વૃધ્દાશ્રમમાં મૂકી આવવાનું નક્કી કર્યું છે. એના દિલમાં સળવળાટ, કચકચાટ હતો. જીભ ઉપર સવા મણનું તાળું વસાઇ ગયું. માલતી ઇશારો કરે પણ જીભ ઉપડે તો ને! ગૌરવ બિચારો ઘડિયાળના લોકલકની જેમ આમ તેમ ફંગોળાતો હતો.

છેવટ માલતીએ જ હિંમત કરી સાસુને કહી દીધું. તમને વૃધ્દાશ્રમમાં મૂકીએ, તમને યે શાંતિ અને અમને યે શાંતિ. ગંગામા કંઈ નાના થોડા હતા, ક્યારના યે સાનમાં સમજી ગયા હતા. ગૌરવ ચૂપચાપ જોયા કરતો હતો. દબાયેલો હતો. ગંગામા સમજી ગયા હતા કે કંઈક રંધાઇ રહ્યું છે. દાળમાં કાળું છે. એમને ઇશારો મળી ગયો હતો. માલતીએ કહી જ દીધું કે ઘરમાં વાતાવરણ બગડી ગયું છે. અશાંતિ પ્રવર્તી રહી છે. રોજનું થયું. ક્યાં સુધી કંકાસ સહન કરવાનો?

હવે ગૌરવે મોં ખોલ્યું. બા ત્યાં તમને કોઈ તકલીફ પડશે નહીં. અમે દર રવિવારે મળવા આવીશું. આવતા રવિવારે તમને વૃધ્દાશ્રમમાં મૂકી જઇશું. તમારી કપડાંની બેગ તૈયાર કરી રાખજો. તમારા ચશ્મા, દવાદારૂ બધું યાદ કરીને લઇ લેજો.

ગંગામાએ માનસિક રીતે અગાઉથી આવું સાબળવાની તૈયારી કરી લીધી હતી. એમને પણ અહીંથી હવે ભાગી છૂટવું હતું. ગૌરવ માલતીને એમ કે મા રડશે- કકળશે, પણ ના, ગંગામાએ સ્થિતપ્રજ્ઞતા ધારણ કરી લીધી છે. એમણે સામેથી ઘડાકો કર્યો. રવિવારે શા માટે? કાલે જ. કાલે પણ શા માટે. હું અત્યારે જ આ ઘરમાંથી નીકળી જવા તૈયાર છું. રીક્ષા બોલાવી આપો, જાતે જતી રહીશ. તમને મૂકવા આવવાની તકલીફ શા માટે આપવી?

પોતાના સફેદ સાડલાથી ગંગામાએ આંખો લૂછી સ્વસ્થતા ધારણ કરી લીધી. પછી ગળગળા સાદે બોલ્યા દીકરા તારા સુખ ખાતર ઘર તો શું, આ દુનિયા છોડી દેવા હું તૈયાર છું. ગંગામા હવે વાત કરી લેવાના મૂડમાં આવી ગયા. ભારતીય નારી તો ત્યાગ અને શક્તિની દેવી ગણાય. ‘યા દેવી સર્વ ભૂતેષુ શક્તિરૂપેણ સંસ્થિતા.’ ગંગામા

કહે તારા સુખ ખાતર આજે તને છોડીને જવા હું તૈયાર છું.

ગૌરવના પિતાનું અવસાન થયું, ગંગામા ઢીલા પડ્યા નહીં, સર્વ શક્તિ એકત્રિત કરી પરિસ્થિતિ સામે લડ્યા. દીકરાને ભણાવ્યો, ગણાવ્યો, પરણાવ્યો. ગંગામામાં કોને ખબર ક્યાંથી આટલી શક્તિ ઊભરી આવી? ગૌરવ નાનો હતો, એને દહીં, દૂધની એલજી. રાતોની રાત ગંગામા ગૌરવના ઘોડિયા પાસે બેસી રહેતા. હીંચકો તાણી સુવડાવતા રહેતા. દીકરાને દૂધ, દહીં, શ્રીખંડ ખાવાની મનાઈ, તો મા કેવી રીતે ખાઈ શકે. છાશ વિના ગંગામાને એક દિવસ ચાલે નહીં. દીકરાના સ્વાસ્થ્ય ખાતર પોતે બધું છોડી દીધું.

ગંગામાનો કાળો લાંબો ચોટલો. ગંગામા ચોટલામાં ગજરો બાંધતા. એક દિવસ ગૌરવ કહે, બા, નીરવની મમ્મી કેવો સરસ અંબોડો બાંધે છે, તું પણ અંબોડામાં સરસ લાગશે. તે દિવસથી ગંગામા અંબોડો વાળવા લાગ્યા. દીકરાને જે જે સારું લાગે તે ગંગામા કરે. ગમે તેવો ત્યાગ કરવાની તૈયારી, દીકરો ખુશ રહે તે માટે.

ગંગામાને ગૌરી પસંદ હતી, દીકરાની વહુ તરીકે ઘરમાં લાવવાની હોશ હતી. દીકરો માલતીને પસંદ કરી લાવ્યો. દીકરો સુખી, પોતે સુખી, માલતી સાથેના લગ્નને હોશથી વધાવી લીધા. દીકરાના સુખ માટે ગમે તેવો ત્યાગ કરવો પડે ગંગામા તૈયાર. ઘરમાં સ્નેહ, સંપ, હેત પ્રેમ જળવાઈ રહે એ માટે ગંગામા સહન કરતા આવ્યા. પણ એની કિંમત ક્યાં કોઈને હતી?

ઘરમાં ભારે ખમ વાતાવરણ હતું. માલતી પણ આખી રાત સૂઈ શકી નહીં. સવારે ઊઠી, એક બે ઊલટી થઈ, માલતીને એમ કે ઊંઘ થઈ નથી. પણ ગંગામા સમજી ગયા. આ તો વહુને સારા દહાડા રહ્યાની નિશાની છે. દીકરાના મોંમાં ગોળપાપડી મૂકી વધાઈ આપી. હવે બે દિવસ બાકી છે, વૃધ્ધાશ્રમમાં બાને મૂકી આવવામાં. ઘરના વાતાવરણમાં અચાનક પલટો આવી ગયો. માલતી વિચારે ચડી. મારા પેટમાં જેમ ગૌરવનું બચ્ચું છે તેમ ગૌરવ પણ એક દિવસ એની માના પેટે પડ્યો હશે. માએ નવ મહિના એને ગર્ભમાં પોષ્યો હશે. કેટલા

કષ્ટ વેઠ્યાં હશે. એના મનમાં પસ્તાવો શરૂ થયો. જો ગંગામાએ એના દીકરા માટે આટલો ત્યાગ કર્યો તો હું પણ હવે મા બનવાની છું. હું સાસુ ખાતર, પતિના સુખ ખાતર ત્યાગ ન કેળવી શકું? હવે આ ઘરને ઘર તરીકે રહેવા દેવાનો તેણે નિર્ધાર કર્યો. આ ઘરમાં સંપ અને આનંદનાં અજવાળાં પાથરવા છે.

વહેલી સવારે પોતાના નિર્ણયની જાણ કરવા ઓરડામાં આવી. ગંગામા કહે, ઉતાવળી થા મા, હું જાતે ચાલી જવાની છું. માલતીએ બાના પગ પકડી લીધા, કહ્યું, મા હવેથી તમે મારી બા. તમને ક્યાંય જવા નહીં દઉં. તમારે અહીં જ રહેવાનું છે. વાતાવરણમાં સ્નેહની સુરખી પ્રસરી ગઈ. ઘરમાં શાંતિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાઈ ગયું.

ગંગામા દીકરા ગૌરવના દીકરાને રમાડે છે. શરીરે કાઠા છે. શરીર કામકાજ કરી કરી કસાયેલું છે. જો કે ગૌરવની કમાણી હવે વધતી જાય છે. ઘરમાં નોકર-ચાકર છે. પણ ગંગામાને નવરા બેસવું થોડું ગમે? બેઠા બેઠા શાકભાજી, અનાજ સાફસૂફ કર્યા કરે. રસોડા ઉપર દેખરેખ રાખે. ઘરમાં ઘરડું માણસ એટલે જીવતું તાળું. ઘરની રખવાળી થાય.

બેંક લોન

ભગવાનનું માણસ છે નારાયણકાકા. એક જ સિધ્ધાંત, નિશાળેથી નિસરી જવું પાંસરું ઘેર. મ્યુનિસીપલ ઓફિસમાં નોકરી કરે. મંગળાકાકીએ ટીફીન બાંધી આપ્યું હોય-નવ વાગે ઓફિસમાં ટેબલ પર એમની અચૂક હાજરી હોય જ. કામથી કામ. આડી અવળી ચોવટમાં રસ નહીં. ન ઉપરનું, ન નીચેનું. શાંત અને સ્વસ્થ પ્રકૃતિ. વ્યવહારુ બુધ્ધિ, તદ્દન સજાગ પણે વિચારી લે. ક્યાંય લોભ, લાલચ, માયામાં લપેટાય નહીં.

રવિવારે એમને ઘરે કોઇને કોઇ મળવા આવતા હોય. એ અમારા જૂના પાડોશી. ક્યારેક મન થઇ જાય, એમને મળવાનું. રવિવારની સવાર - કોઇ વખત લાઇફ ઇન્સ્યુરન્સવાળા, કોઇ વખત મેડીકલેમવાળા, સમાજના કામકાજ માટે નાતીલા, બેંકવાળા કોઇને કોઇ એમને મળવા આવે. કાકા છે ઇમાનદાર, પણ દૂધના દાઝ્યા છાશ ફૂંકે એવી હાલત થઇ છે. સમાજની બદીઓ, દૂષણોથી કંટાળી જાય છે. આમ તો પોતે કદી દેશમાં-વતનમાં ગયા નથી. જન્મ્યા મુંબઇમાં, મરવાની ઇચ્છા પણ મુંબઇમાં જ છે. નથી કદી પરદેશ ગયા. જુવાન છોકરાઓને ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહી દે, દીકરા તારું ચાલે તો આ દેશ છોડી અમેરિકા જતો રહે. હવે અહીં રહેવા જેવું રહ્યું નથી. આ દેશની સિકલ બદલાવી નાંખી છે અભાગિયા, સ્વાર્થી લોકોએ. આટલા સરળ માણસ આમ અકળાઇ કેમ જતા હશે? કાંઇ કારણ વગર તો નહીં જ.

લોકો આપણને બુધ્ધુ સમજી બેઠા છે, કોઇને કોઇ લાલચ આપ્યા કરે છે. અરે ભાઇ, મારે કંઇ મફતનું, વધારાનું જોઇતું નથી. મારી પસીનાની કમાણી મારા પરિવારનું પેટ ભરવા પૂરતી છે જ. શા માટે આડા અવળા, ગોરખધંધા કરવા?

કામકાજમાં હોઇએ, મોબાઇલ ઘડી ઘડી રણકે. વોડાફોનવાળા, આઇડિયાવાળા, રીલાયન્સવાળા, એમ.ટી.એન.એલ. વાળા કોઇને કોઇ સ્કીમની રજૂઆત કરે. માર્ચની આખરમાં સૌને પોતપાતાના ટારગેટ પૂરા કરવા હોય. બેંકમાં પુરાંત બતાવવી હોય. સ્પેશીયલ ડિસ્કાન્ટ જાહેર કરે. એજન્ટો ફૂટી નીકળે. અંકલ તમને આટલો આટલો ફાયદો થશે. તમારા જેવા સીનીયર સીટીઝનોએ બેન્ક સુધી લાંબા થવું નહીં પડે. હોમ સર્વીસ આપીશું. અમુક રકમની એફ.ડી. મૂકો. પછી એને પ્લેજ કરો, ઓવરડ્રાફ્ટ એકાઉન્ટ ખોલાવો. તમને સેવીંગ્સ વ્યાજ આપતા હોઇએ તેના ઉપર બે ટકા વધારાનું વ્યાજ લઇશું.

નારાયણકાકા તપી ગયા. સમજો છો શું તમારા મગજમાં. મારી એફ.ડી. બેંકમાં પડેલી જ છે. કરકસર કરી પૈસા બચાવ્યા છે. મારી એફ.ડી. હોય અને મારે લોન લેવી જ શા માટે પડે? હું શા માટે વ્યાજ ભરું. ના પાડે તો યે પેલા ગરજુડા એજન્ટો ચોંટી પડે. નારાયણકાકા કહે હું કંઇ એવો મૂરખો છું કે જાણી જોઇને ખાડામાં પડું? મારી જરૂરિયાતો ઓછી છે. બેંક લોન આપવા તૈયાર છે પણ વગર વ્યાજે આપશે?

તમારા આ ઘર ઉપર લોન મળશે, એફ.ડી. ઉપર લોન મળશે. અરે ભાઇ, જિંદગી ભર મહેનત કરી એક ઘરનું ઘર વસાવ્યું છે તે ગીરવે મૂકવા માટે? નારાયણકાકાને સમજાતું નથી, સમજાશે પણ નહીં કે લોકો વ્યાજે પૈસા લેવા પડે એવી હાલત ઊભી થવા દે શા માટે?

આપણી પછેડી પ્રમાણે સોડ તાણીએ. આ તારી મંગળાકાકી માથું ખાઇ ગઇ છે કે એની જેઠાણીએ હીરાની બુટ્ટી કરાવી, આટલી બધી એફ.ડી. છે, હવે ઉંમર થઇ, હીરાની બુટ્ટી પહેરવાનો લહાવો લેવો છે. સમાજમાં વટ પડશે. નારાયણકાકા તપી જાય છે. વટ પાડીને કરવું છે શું? બેંકવાળા કંઇ સગલા થવાના નથી. લોનનું રીપેમેન્ટ ન કરી શકો, વ્યાજના હપ્તા ભરી ન શકો તો જતું નહીં

કરે. એન.પી.એ. કરી જતી લાવશે. ત્યારે આબરૂ જશે તેનું શું ? આપણે પછેડી જેટલી જ સોડ તાણવાની.

વીમાવાળા લોહી પી જાય, કાકા આ ફોર્મમાં સહી કરો, તમારે આ ઉંમરે ઘક્કા ખાવા નહીં પડે. આ ફોર્મ અમે ભરી લઇશું. તમે ફક્ત ચેક લખી આપો. અરે ભાઈ, હવે આ ઉંમરે વીમો પકવીને કોના માટે પૈસા મેળવવા છે ? કાકા, ગાડી વસાવો, ફીઝ વસાવો, ઇ.એમ.આઇ. ભરવાના, એકી સાથે ક્યાં પૈસા ભરવાના છે ? હપ્તા ભર્યા કરો. ઓછા વ્યાજે લોન અપાવીશું. આ ઉંમરે બસમાં શા માટે ફરો છો ?

નારાયણકાકા અકળાઈ જાય. પૂળો મૂકો તમારી આ લોન-ઇ.એમ.આઇ.ની યોજનાઓમાં-એક બાજુથી પેટ્રોલના ભાવ વધે છે. ગાડી માટે ક્યાંય પાર્કિંગ મળતું નથી. ધોળો હાથી બાંધવો નથી. ડ્રાયવર રાખો, એને મોબાઇલ અપાવો. ક્યાંક જવું હોય ત્યારે એ કામ કાઢી બેસે. સાંજે મોડું થાય, ઉપરના પૈસા માંગે. ગામમાં કાળી પીળી ક્યાં મળતી નથી. આપણે તો ભાઈ ૫૦ લાખની બસમાં ન ફરીએ ? શા માટે ચાર પાંચ લાખની ગાડીની વેજા વેંઢારીએ ? ગાડી મૂકવા માટે પાર્કિંગની જગ્યા ક્યાં છે ? રસ્તા ઉપર ગાડી મૂકો. અમુક ટાઇમ થાય, ગાડી ટો થઈ જાય. બધા આપણને બાવા બનાવવા નીકળી પડ્યા છે, શીશામાં પૂરી બૂચ મારી દેવા છે. કોઈ વ્યાજ વગર, એમ ને એમ લોન અપાવવાનું છે ખરું ?

મારી પાસે જે કંઈ છે, પસીનાની કમાણીનું છે. વધારાનું કશું જોઈતું જ નથી. આ ઉંમરે લાખના બાર હઝાર કરવા નથી. ગ્લોબલાઇઝેશન નામે દેવું કરવા સમજાવવા આવે એને નારાયણકાકા સામેથી પૂછે, ‘તમે દેવું માંડવાળ કરશો.’ લ્યો બોલ્યા, વિકાસ કરવો હોય તો બેંક લોનને દેવું ન ગણાવું ? સીક્યોરીટી વિના કરજ કોઈ આપતું નથી. તમારા અર્થતંત્રને ચલાવવા તમે અમારા જેવાને ઉલ્લુ બનાવો. તમારા અર્થતંત્રને વેગ આપવા અમારે ભીખ માંગતા થઈ જવાનું ? ઘરબાર, એફ.ડી. ગીરવે

મૂકવાના ? ના ભાઈ ના, આવો ઉધારીનો, ખોટનો ધંધો કરે એ બીજા. આ નારાયણકાકા તો નહીં જ. જાઓ બીજું હૈયાફૂટ્યું ઘર શોધી કાઢો. અહીં તમારી દાળ ગળવાની નથી.

કેડીટ કાર્ડને ડેબીટ કાર્ડ, અર્થતંત્ર જાય ખાડમાં. અમારે ખાડામાં પડવું નથી, તમે ધકેલો તો ચે. નારાયણકાકા હાથ જોડે, ભગવાન બચાવે આવા એજન્ટોથી. કોઈ કહે, કાકા આ ઉંમરે ઊઠબેસ કરવી પડે, ટેલીફોન લેવા. મોબાઇલ વસાવો. ફરી નારાયણકાકાનો ઉકળાટ ચાલુ થઈ ગયો, ભભૂક્યા. મારા હાળા, બીજાને બાવા બનાવવા નીકળી પડ્યા છે.

કહે છે પાઘડીનો વળ છેડે. વ્યાજ ભરતાં ભરતાં દમ નીકળે. મૂડી ભરપાઈ ક્યારે થાય ? દેવું કરીને ઘી ન પીવાય. આપણી ગાંઠમાં ગરથ હોય એટલું જ વપરાય. ઘરને આંગણે ઉઘરાણી કરવા કોઈ ન આવવું જોઈએ. આજે રોકડા, કાલે ઉધાર.

હમસફર

એક કવિતા ભણેલા - નાના હતા ત્યારે...

છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા બહેન સૌભાગ્યથી કંઈ. પતિ જાય, કોઈ હુકમ કરનારું ન રહે, પ્રેશર ઓછું થાય, વિધવા સ્ત્રીનું શરીર સારું થવા માંડે તો યે કોઈને વાંધો પડે.

હવે સ્ત્રીઓ ભણી છે, પગભર થઈ છે, કમાય છે. શહેરમાં લોકો સુધરેલા વિચારો અપનાવે છે. પતિના મરણનો મલાજો સોળ દિવસ પાળે, સૂતક ઉતરે, નોકરી પર જવું જ પડે. વિધવા માને દીકરો જ કહી દે કે મા તું સાંજે ક્લબમાં જા, હાઉસી રમો, મઝા કરો. હું રોજ સાંજે ગાડી મોકલીશ. મોટી ઉંમર થઈ હોય, પતિ બિમાર રહ્યો હોય. બે-પાંચ વર્ષથી ઘરમાં ગોંધાઈ રહેલી સ્ત્રીને નવરાશ, મોકળાશ મળી જાય. એ બહેનપણી સાથે પીકચર જોવા જઈ શકે. પિકનીક પર જાય, મંડળોમાં કામ કરતી થઈ જાય.

જનાર વ્યક્તિ ગઈ. એની સાથે અન્ય વ્યક્તિ જઈ શક્તી નથી. એને જે ખોટ પડી, દુઃખ થયું, એવું અન્યને તો ન જ થાય. પણ ઉપાય શો ? જે બચી જાય, એણે જિંદગી જીવવી તો પડે જ. તો શા માટે હસીખુશીથી બાકીની જિંદગી ન જીવે ? હવે સ્ત્રીઓને વિધવા ગણી, એના અપશુકન થયા એવું કોઈ માનતું નથી. દીકરો જ કહી દે, મારી માના શુકન મને પહેલાં જોઈએ. વિધવા સ્ત્રી વહુને પોંખે અને દીકરીનું કન્યાદાન પણ કરે. હવે એ કપાળમાં ચાંદલો પણ કરે છે, હેરસ્ટાઇલ કરાવે છે અને ફેસીયલ પણ કરાવે છે. જીવનમાં પાનખર આવી, પણ પાનખર પછી વસંતને આવકારવી પડે. શા માટે એ બિચારી બાપડી થઈને જીવે.

અમારા અડોશ-પડોશમાં, મિત્રવર્તુળમાં જોયું છે કે કોઈના પતિનું અકસ્માત, અચાનક મૃત્યુ થયું. બૈરી કોઈ વાર પૂછે તો પુરુષ ચૂપ કરી દે કે તારે પૈસા સાથે નિસ્ખત, તારે હિસાબ જાણીને શું કામ ? આજના

જમાનામાં સ્ત્રીને બધી જ ખબર આપવી જોઈએ, સ્ત્રીએ પણ બધી ખબર રાખવી જોઈએ. જેથી અચાનક જીવન બરબાદ ન થઈ જાય. પતિની ગેરહાજરીમાં પૈસા માંગવાવાળા બધા આવશે, આપવાવાળા કોઈ નહીં આવે. ધંધાની વિગત પણ જીવનસાથીને જણાવવી જરૂરી છે.

જુવાન દીકરો મરી જાય, વિધવા વહુ સાસુ-સસરાની કાળજી લે, કમાઈને ઘર ચલાવે, સાસુ-સસરાએ બચ્ચાંઓને સાચવી લેવાની જવાબદારી ઉઠાવી લેવી પડે. જમાનો બદલાયો છે. ખુદ સાસુ-સસરા સમજે છે, અમે અમારો દીકરો ગુમાવ્યો, વહુએ એનું સર્વસ્વ, પતિ ગુમાવ્યો છે. નાની ઉંમર હોય તો સાસુ-સસરા સારો છોકરો શોધી વહુનું કન્યાદાન પણ કરે છે. વિધવા એટલે ત્યાગની મૂર્તિ - એની ટીકા કરી, એનો જીવ દુઃખાવવાને બદલે એને વંદન કરી, એને પ્રોત્સાહન આપીએ. જિંદગી હૈ જીનેકે લીયે.

વિધવાની જીવનની કરુણતા આંખ પલાળી જાય. વિધવા સ્ત્રી દીકરાને પતિ વિના ઉછેરી મોટો કરે, ભણાવે, પરણાવે, સંસાર ચલાવે. એના કરતાં બદ્દતર હાલત થાય છે. વિધુરની. સ્ત્રી કે પુરુષ એક સાથે જન્મ્યા નથી, કોઈ બે જણા એક સાથે મરવાના નથી.

બેમાંથી એક જણ વિદાય લે, જે બચી જાય એની હાલત કરુણ બની જાય. વિધવા સ્ત્રી કોઈક પાસે રડી લે, દુઃખના ગાણાં ગાઈ દુઃખ હળવું કરે. એકલા એકલા જીવી જાણે. પુરુષ બિચારો એકલો પડી જાય. સ્વાવલંબી થવાની આદત પાડી ન હતી. હવે આકરું લાગે. વિધુરનો ભરોસો કોઈ ન કરે. એ કોઈના ઘરે એકલો પગ મૂકી ન શકે, ન ક્યાંય રડીને હૈયું હળવું કરી શકે. પરિણામે હવે વિધવા કે વિધુર મોટી ઉંમરે હમસફર શોધી કાઢે, યોગ્ય સાથી શોધી બીજાં લગ્ન કરી લે એમાં કશું ખોટું નથી. સંતાનો મોટા થઈ ગયા હોય, સૌ સૌના ઘર સંસારમાં રત હોય, કોને ફરસદ છે ? પાછલી ઉંમરમાં જ તો કોઈ સંભાળ લે એવા જીવનસાથીની વિશેષ જરૂર પડે. જિંદગીને જીવવા માટે.

ઉપભોગ

I Love You. ગુજરાતીમાં કહેતે હું કે ‘હું તને પ્રેમ કરું છું.’ ચોપાટીની કે નરીમાન પોંચન્ટની પાળ ઉપર આવા અનેક પ્રેમીપંખીડા જોવા મળે. મોટેભાગે કોલેજના ટીનએજર્સ વિદ્યાર્થી હોય. પરિપક્વ ઉંમર નથી, પરિપક્વ બુદ્ધિ નથી. પ્રેમ શબ્દનો સાચો અર્થ સમજ્યા નથી. પિક્ચર કે વિડિયો જોઈ જોઈ આવેશ કે આવેગમાં આવી ગયેલું આ ઉછાંછળું યૌવન ધન છે. ઓપેરા હાઉસ એરિયામાં કોલેજીયન યુવતીઓને સિગારેટ પીતી જોઈએ ત્યારે કે પછી સમુદ્ર પાળે અડોઅડ છમકલાં-છેડછાડ કરતાં, એકબીજાના આશ્લેષમાં ભીંસાયેલા નવયૌવનને જોઈએ ત્યારે મનમાં આપણને શરમ લાગે. આપણું યૌવનધન ક્યા માર્ગે વળી રહ્યું છે, પળી રહ્યું છે. આ વિદ્યા સંપાદન કરવાનો સમયગાળો છે. મા-બાપ કેટલા કષ્ટ વેઠી સંતાનોને ભણાવવા પાછળ ખુવાર થતાં હોય છે. ઓવરટાઇમ કામ કરતાં હોય છે. આ ઇલુ ઇલુ ક્યાં સુધી ચાલવાનું? આ બધા ક્ષણિક આવેશો છે. યુવાનો સંયમની પાળ તોડી બેસે, જીવનમાં જાતે બરબાદી નોતરી લેશે.

ઘણી વખત આવો પ્રેમ ક્યારેક એકપક્ષી હોય છે. છોકરી યુવકને પ્રિયતમ સમજી સર્વસ્વ ન્યોચ્છાવર કરી દે, યુવાનને તો બે ઘડી મોજ કરી લેવી હોય. આ મોજ-મસ્તી ક્યારેય લગ્નજીવન સુધી પહોંચવાની નથી. પરિણામે... એક દિલકે ટુકડે હઝાર હુએ, ભમરો આજે એક ફૂલ ઉપર જઈ બેસશે, રસ ચૂસશે, આવતીકાલે બીજું ફૂલ. જ્યારે નારી માટે એવું નથી થતું. એ જેને ચાહે છે, સમર્પિત થાય છે તેને મન મૂકીને સમર્પિત થઈ જાય છે. બીજું કોઈ એને ખપતું નથી. એ માની લે છે કે જેને મેં મન મૂકીને પ્રેમ કર્યો એ મારો જ થઈને રહે. જ્યારે એની ભ્રમણા ભાંગી જાય ત્યારે એનું આખું અસ્તિત્વ વેરવિખેર થઈ જાય.

સિનેમામાં આપણે આવા અનેક પ્રણય ત્રિકોણની કથાઓ જાણી છે. ત્રણમાંથી એકનો પ્રેમ ફક્ત એકપક્ષીય હોય, ભ્રમણા માત્ર હોય, વાસ્તવિકતા અલગ હોય. ઘણી વખત કોર્પોરેટ જગતમાં નોકરી ખાતર પુરુષો એકલા રહેતા હોય. ટાઇમપાસ કરવા ગર્લફ્રેન્ડ બનાવે. કોઈ કલીંગ સાથે સંબંધ વધારે - એ સંબંધ બેડરૂમ સુધી પહોંચે, એની બદલી થાય. ત્યારે સ્ત્રી મિત્રને ખબર પડે કે આ તો માત્ર છલના હતી, એ માણસ પરણેલો હતો. ભ્રામક પ્રેમની જાળમાં ફસાવી ગયો. સ્ત્રીની લાગણી, ઘેલછાનો દુરુપયોગ થયો છે, એમ જ્યારે એને ખબર પડે, એ તૂટી જાય. ઘણી વખત સ્ત્રીઓ પણ પુરુષની લાગણીનો દુરુપયોગ કરી પૈસા પડાવતી હોય છે.

દુનિયામાં કરોડો લોકો છે, કોલેજમાં, ધંધામાં, સમાજમાં કેટકેટલાયના સંપર્કમાં આવીએ છીએ. પણ અમુક વ્યક્તિ પ્રત્યે ખાસ આકર્ષણ થાય, એના વિના જીવી નહીં શકાય, એવી અનુભૂતિ થાય, એને પ્રેમનું રૂપકડું નામ આપી દેવાય. આવો પ્રેમ અસ્થાયી હોય, દરેક પ્રેમનો અંજામ લગ્નસંબંધમાં પરિણામે એવું બનતું નથી. પ્રેમ થાય એમાં શારીરિક આકર્ષણ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે, પણ માનસિક કેમીસ્ટ્રી પણ હોય છે. પ્રેમ જાણી જોઈને કરાતો નથી. થઈ જાય છે. એના કોઈ કારણો આપી ન શકાય. એ પ્રેમ હતો કે મોહાંધતા હતી કે વાસના એ ખબર પડે ત્યારે પ્રેમના પ્રવાહમાં ઘણે લાંબે સુધી ઘસડાઈ ચૂક્યા હોઈએ છીએ.

આપણે કોઈને ખૂબ ચાહીએ છીએ, એને માટે અખૂટ લાગણી ધરાવીએ છીએ, પણ એ વ્યક્તિ આપણા પ્રેમને ઓળખવા કે સ્વીકારવાની સ્થિતિમાં ન પણ હોઈ શકે. અનેક સામાજિક બંધનો નડી શકે. એક સ્ત્રી કે પુરુષ આવા પ્રેમને અંજામ આપી શકે નહીં, કારણ પોતે પરિણીત હોય, પરણવા જેવડા યુવાન સંતાનો હોય. જે પુરુષને એ ચાહે છે એ પુરુષ ભલે લાગણીના તંતુથી જોડાયેલો હોય, પણ પોતાની ધર્મપત્ની, સંતાનોને છેલ્લે દઈ, છેતરીને, દુઃખી કરીને આવા પ્રેમસંબંધને સ્વીકારવા તૈયાર ન પણ થાય. પરિણામે

છાનગપતિયા ચાલ્યા કરે. મોટી ઉંમરની થઈ ગયેલી સ્ત્રી, વરણાગીમાં, બીજું સારું પાત્ર મળશે, એવી ગણત્રીમાં કુંવારી રહી ગઈ હોય, તેને મોટી ઉંમરે કોઈના સહારાની જરૂરત મહેસુસ થાય, કોઈ પરિણીતના જીવનમાં ખલેલ પહોંચાડે, એક નિર્દોષ સ્ત્રીનો પરિવાર તૂટી પડે.

પુરુષને મોટે ભાગે સ્ત્રીના શરીરમાં રસ હોય. એનો પ્રેમ દૈહિક હોય. પ્રેમ શબ્દ એને માટે પરચુરણ હોય છે. જ્યારે સ્ત્રી કોઈને મન કે દેહ સમર્પી દે છે એ પૂરેપૂરી સમર્પિત થઈ જાય છે. આપણે માનવી છીએ, પશુ નથી કે ઋતુમાં આવેલા પશુ વિજાતીય પ્રાણી સાથે સંભોગ કરી લે. માનવીના સંબંધો બે કાનની વચ્ચે મન અને મગજથી જોડાતાં હોય છે. આવા સંબંધો આસુરી ગણાય. પુરુષ સ્ત્રીને ઉપબોગની વસ્તુ માની ઉપવસ્ત્રની જેમ ઉપયોગ કરી ફેંકી દે, સ્ત્રીને વાપરે, છેતરે-ત્યારે સ્ત્રીની જિંદગીમાં ફક્ત આંસુ અને અભિશાપ શેષ બચે. પ્રેમમાં સર્વસ્વ લૂંટાવી દેવું એ સ્ત્રીની પ્રકૃતિ છે. સાચો પ્રેમ હોય તો અન્ય વ્યક્તિની લાચારીનો ગેરલાભ ન ઉઠાવાય, દૂર રહીને, સંયમથી લાગણીઓ વ્યક્ત કરી શકાય. બેવફાઈ ન કરાય.

ઔરતને જન્મ દિયા મદો કો, મદોને....

સૈફી હોસ્પિટલ

સૈફી હોસ્પિટલના આઈ.સી.યુ.માં સ્પેશિયલ રૂમમાં પંદર દિવસથી લલીત સૂનમૂન પડ્યો છે. આખા શરીરમાં કેટલીયે નળીઓ જોડાયેલી છે. પીશાબમાં કેથેટર, નાકમાં ઓક્સિજન નળી, ગળામાં ખોરાક કે દવા ઉતારવા નળી, છેલ્લા શ્વાસ લેવાઈ રહ્યા છે. ડૉક્ટરે હાથ ઊંચા કરી દીધા છે, જેને બોલાવવા હોય તેને બોલાવી લો. મળવું હોય તે મળી જાય.

લલીતની બાજુમાં જ બેસી રહે છે એની દીકરી યક્ષા. યક્ષા લલીત અને કોમલની દીકરી. એ સોળની થઈ ગઈ છે. યક્ષા બે વર્ષની હતી અને કોમલ લલીતને છોડી ગઈ હતી. ચોદ ચોદ વરસનો જાણે વનવાસ વેઠ્યો હતો લલીતે. જીવનમાં એક જ અરમાન, યક્ષાનો સારી રીતે ઉછેર. મા વિનાની યક્ષાને ક્યારેય લાગવા દીધું નથી કે એની મા નથી. પિતા લલીત નાનકડી યક્ષાના ફેન્ડ, ફીલોસોફર અને ગાઇડ બની રહ્યાં છે. બાપ દીકરી વચ્ચે અતૂટ સ્નેહની ગાંઠ બંધાયેલી છે. પિતા લલીતને દુઃખ થાય માટે યક્ષા ક્યારેય મમ્મી કોમલને યાદ કરતી નથી. ત્વમેવ માતા ચ પિતા ત્વમેવ. લલીત જ એના જીવનનું સ્વસ્વ છે. યક્ષાને એણે જાતે ટ્યુશન આપ્યા, ભણાવી. યક્ષાએ પંદરમે વર્ષે તો બારમું ધોરણ પાસ કરી લીધું છે. એકી સાથે બે ધોરણ ચડતી ગઈ.

કોમલે ગૃહત્યાગ કર્યો, લલીત સાથે છૂટાછેડા લીધા, દીકરી યક્ષાનો કબજો લેવા કોર્ટમાંકેસ દાખલ કર્યો. જો કે કોમલને સ્વતંત્ર રીતે, સ્વચ્છંદીપણે જીવવું હતું. દીકરીની જવાબદારી લેવી જ ન હતી. લલીતને હેરાન કરવા ખાતર ખાલીપીલી નાટક ભજવ્યું. છેલ્લા ચોદ વર્ષમાં યક્ષા એક વખત પણ દીકરીને મળવા આવી નથી. કોમલ લલીતને છોડ્યા પછી અમેરિકા ગઈ, ત્યાંનું વાતાવરણ એના સ્વચ્છંદી સ્વભાવને અનુકૂળ થાય તેવું. લીવ ઇન રીલેશનશીપથી પાંચ વર્ષ માયકલ સાથે

રહી, ન ફાવ્યું, ઇન્ડિયા પાછી આવી. બે-ચાર વર્ષ માંડ નીકળે અને નવો બોયફ્રેન્ડ પકડે. છેલ્લાં એક વરસથી એ આનંદ સાથે રહે છે. આનંદને અમેરિકામાં એ મળી હતી. આનંદે અમેરિકન લેડી સાથે લગ્ન કરેલા, દગો થયો. ઘરબાર, પત્ની બે બાળકો બધું છોડી એ ઇન્ડિયા ભેગો થઈ ગયેલો. બીજા કોઈને ઓળખે નહીં. કોમલ એની સાથે રહેવા આવી ગઈ. જો કે હજુ બંનેએ લગ્ન કર્યા નથી. પણ સાથે રહે છે.

લલીત સાથેના લગ્નવિચ્છેદ પછી કોમલ ક્યારેય દીકરી યક્ષાને મળવા આવી નથી. કોમલની દિશા બદલાઈ ગઈ. યક્ષાનું સ્કૂલનું ગેટ ટુ ગેઘર હતું. યક્ષા આખી સ્કૂલમાં પ્રથમ નંબરે પાસ થઈ હતી. લલીત દીકરીની સિધ્ધિ માટે ગર્વ ધરાવતો. દીકરીની સફળતાથી બાપની છાતી ગજ ગજ ફૂલી હતી. યક્ષાએ પ્રથમ વખત મમ્મી કોમલને યાદ કરી આ ફંક્શનમાં હાજરી આપવા જણાવ્યું હતું. પણ કોમલ નામની એ સ્ત્રી વાસ્તવમાં કઠોર હતી. એ મટીરીયાલીસ્ટીક હતી. એને પૈસો અને વિલાસિતા બે જ બપે. લલીતને ખબર હતી કે કોમલ વીંછીનો આંકડો છે. એ સીધો ન જ થાય.

ફંક્શનમાંથી ઘરે જતાં હતા ત્યારે લલીતને ચક્કર આવ્યા. ઘરને બદલે ગાડી હોસ્પિટલ તરફ લેવી પડી. લલીતને ડાયાબિટીસ હતો. કીડની ઉપર થોડી અસર થઈ હતી. નેફ્રોલોજિસ્ટ ડૉ. અરુણ દોશીની ટ્રીટમેન્ટ ચાલુ હતી. ડૉક્ટર આવ્યા, લલીતને તપાસી આઈ. સી. યુ.માં દાખલ કર્યા. જાત-જાતના ટેસ્ટ, એમ. આર. આઈ., સોનોગ્રાફી. લલીતની કીડની ફેઇલ થઈ ગઈ હતી. કોઈ કીડનીનો ડોનર મળી જાય તો કીડની રીપ્લેસ કરાવવી પડે તેમ હતું. લલીતની કીડનીને મેચીંગ કીડની ન મળે તો મોત નિશ્ચિત હતું. લલીતનું બ્લડગ્રુપ રેર હતું. મેચીંગની કીડની મળવાની સંભાવના ઓછી હતી. લલીત લગભગ બેભાન અવસ્થામાં હતો. છતાં એને દીકરી યક્ષાની ચિંતા હતી. એ હવે જિંદગી હારી બેઠો હતો. તેણે કોમલને મેસેજ ઉપર મેસેજ મોકલ્યા. કોમલ મોબાઇલ સ્વીચ ઓફ કરી દેતી. એક વખત કોમલ બાથરૂમમાં

હશે. આનંદે ફોન ઉઠાવ્યો. લલીત આખરી વખત આજીજી કરી રહ્યો હતો. કોઈ સ્ત્રી પતિને ભૂલી શકે પણ પેટની દીકરીને કેવી રીતે ભૂલી શકે? એનું માતૃત્વ એને જરૂર સાદ આપે. આનંદે કોમલને બહુ સમજાવી, લલીત બોલાવે છે. યક્ષાને સોંપવા માંગે છે, તારે જરૂર જવું જોઈએ.

પણ કોમલ વટનો કટકો છે. એને જીવનમાં કોઈ જવાબદારી લેવી જ નથી. શા માટે એ યક્ષાની જવાબદારી સ્વીકારે. એને માટે યક્ષા બંધનરૂપ થઈ જાય.

કોમલે કહી દીધું, મને કુરસદ નથી. મેં એ સંબંધો છોડી દીધા છે. મારે બીજી ઘણી એપોઇન્ટમેન્ટ છે. મને કુરસદ નથી. આનંદને બહુ જ ખરાબ લાગ્યું. અમેરિકામાં પરિવાર છોડીને એ અહીં આવ્યો છે, એ સેન્સીટીવ છે. હજુ પત્ની બાળકો સાંભરે છે, એમને મીસ કરે છે. બીજે દિવસે સાંજે પાંચ વાગે વીઝીટીંગ અવર્સમાં આનંદ સૈફી હોસ્પિટલમાં પહોંચી ગયો. લલીત પપ્પાની બાજુમાં બેઠી બેઠી યક્ષા પપ્પાના શરીર પર હાથ ફેરવી રહી છે, આંખમાંથી આંસુની ધાર વહી રહી છે. પપ્પા જ તો એના જીવનમાં સર્વસ્વ હતા. હવે પછી એનું કોણ?

આનંદે પોતાની ઓળખાણ આપી. લલીત થોડો થોડો ભાનમાં હતો. મોઢાથી બોલી શક્તો નથી. ઇશારાથી વાત કરે છે. પેનથી લખીને જે કહેવું છે તે કહે છે. આનંદે લખીને વંચાવ્યું. મારું બ્લડગ્રુપ તમને મેચીંગ થશે. હું એક કીડની આપવા તૈયાર છું. એક સોળ વર્ષની દીકરી બાપની ચાકરી કરે છે. બાપ જીવી જાય તો દીકરીનું ભવિષ્ય સુધરી જાય. દીકરીના અંતઃકરણમાં વેદના ઘૂંટાઈ રહી છે, એ બોલી શક્તી નથી. એની આંખો બોલી રહી છે. મા જેવી મા, આટલી કઠોર બની શકે? આનંદના મનમાં પ્રશ્નો ઘોળાય છે. શું કોમલના દિલમાં દૃઢ્ય નામની કોઈ ચીજ નહીં હોય. દીકરી કેટલીયે રાતોના ઉજાગરા કરતી બેઠી છે, પિતાની સારવાર કરી રહી છે.

લલીત બોલી શક્તો નથી, પણ જાણે એને બહુ બહુ કહેવું છે.

લલીતનું મૃત્યુ નજીક છે, પણ જિંદગીમાં એ અનેક વખત મરી ચૂક્યો છે. એના હૃદય ઉપર આઘાતોના કારી ઘાના ઝખમો હજુ તાજા જ છે. અઢાર વર્ષ પહેલાં એ કોમલને મળ્યો, એની યે પહેલાં વૈભવ શેઠ એને મળવા આવ્યા હતા. લલીત હોસ્ટેલમાં રહી ભણતો હતો. વૈભવ શેઠનું હોસ્ટેલમાં મોટું ડોનેશન હતું. એ ટ્રસ્ટી હતા. દર મહિને હોસ્ટેલની મુલાકાત અચૂક લેતાં. એક રવિવારે એ હોસ્ટેલની મુલાકાતે ગયા ત્યારે છ નંબરની રૂમમાં લલીત પોતાની બેગ પેક કરી રહ્યો હતો. હોસ્ટેલમાં ફી ભરી ન શકવાને કારણે તેને હકાલી કાઢવામાં આવી રહ્યો હતો. એની આંખમાં નિરાશા હતી. હવે આગળ ભણી શકશે નહીં.

કોને ખબર લલીતની દેહદૃષ્ટિ, એની વાણીનો વિવેક જોઈ વૈભવ શેઠ પ્રભાવિત થઈ ગયા. જાણે પોતાનો પૂર્વ જન્મનો કોઈ દીકરો હોય એવો ભાવ એમના મનમાં જાગ્યો. લલીતની ફી ભરાઈ ગઈ. કૉલેજમાં ભણે ત્યાં સુધીની. લલીત પાસ થયો, વૈભવ શેઠનો આભાર માનવા એમની ઓફિસે ગયો. આવો નેકદિલ માણસ ફરી ક્યાં મળવાનો? વૈભવે એને ઓફિસમાં મેનેજરની પદવી પર રાખી લીધો. લલીતે પૂર્ણ વફાદારી દાખવી શેઠનું બધું કામકાજ ઉપાડી લીધું. શેઠનો વિશ્વાસપાત્ર માણસ બની ગયો. વૈભવ શેઠની એકની એક પુત્રી કોમલ. વૈભવે લલીત સાથે કોમલના લગ્ન નક્કી કરી નાંખ્યા. દીકરી ઉછાંછળી, તોરીલી, તોછડી છે, પણ લલીત એને સાચવી જાણશે એવો વિશ્વાસ. વૈભવ શેઠ લલીતને હવે દીકરા જેવો ગણતા હતા. હવે લલીત જમાઈ બનશે. સોનામાં સુગંધ ભળશે. દીકરી સચવાઈ જશે.

લલીતને સાદગી પસંદ, કોમલને પૈસો પસંદ. બન્નેની જોડી જામે ક્યાંથી? પપ્પાને એમ હતું કે લલીત દીકરીને બદલી નાખશે, પણ કોમલ તો અનેક પર્વગ્રહો બાંધી બેઠી હતી. એને પપ્પા પર ગુસ્સો તો હતો જ, પણ લલીત પ્રત્યે અસંતોષની ચિનગારી પ્રગટી ચૂકી હતી. કોમલ બધું લેવાનો હક ધરાવે, પણ કોઈને આપવું પડે એ સિધ્ધાંત સ્વીકારવા તૈયાર જ ન હતી. એનામાં નમ્રતાનો ગુણ નહીં એ

સમર્પણનો ગુણ ક્યાંથી વિકસાવી શકે? કોમલ એમ જ માની બેઠી હતી કે લલીતે મારી સાથે લગ્ન કર્યા જ નથી. મારા પપ્પાના પૈસા સાથે લગ્ન કર્યા છે. પરિણામે બંને વચ્ચે સંબંધનો મીઠો સેતુ ક્યારેય રચાયો જ નહીં. બે વર્ષની દીકરી યક્ષાને મૂકી એ ઘર છોડીને ચાલી ગઈ. લલીતે એક ઘર ભાડે રાખ્યું. ત્યાં યક્ષાને સાથે રાખી ઉછેરવાનો નિર્ણય કર્યો, પણ વૈભવ શેઠ દીકરા સમાન લલીતને ગુમાવવા માંગતા ન હતાં. કોમલની દીકરી યક્ષા જીજનથી વહાલી હતી. લલીતને સાથે રહેવા સમજાવી દીધો. લલીતે વૈભવ શેઠની મિલકતમાંથી એક પણ પૈસો લીધો નહીં. બધું દીકરી યક્ષાને નામે ચડાવી દીધું. વૈભવ શેઠના પ્રેમ સામે એ ઝૂંકી ગયો. પૈસાની એને લાલચ ન હતી. એ હતો પ્રેમનો ભૂખ્યો. દીકરી યક્ષાના સુખના જ વિચારો કર્યા કરતો. વૈભવ શેઠ મૃત્યુ પામ્યાં પછી લલીતની જવાબદારી વધી ગઈ. હવે યક્ષાની કાળજી લેવાવાળો એ પોતે એકલો થઈ ગયો.

લલીત મૃત્યુની સમીપ પહોંચી રહ્યો છે. આનંદ એને કીડની આપવા તૈયાર થયો, કોમલ માટે એના મનમાં ધિક્કાર જન્મ્યો. આ તે કેવી સ્ત્રી? નારી હૃદયમાં વાત્સલ્યનું ઝરણું હોય. મા માટે પોતાનું સંતાન જગતમાં સ્વસ્વ ગણાય. પતિ લલીત સાથે ભલે છેડો ફાડ્યો, પણ મરતા માણસ પ્રત્યે માનવતાભર્યું વર્તન પણ ન કરી શકાય? આનંદે લલીતને વચન આપ્યું, તારા જીવને સદ્ગતિ કર. આજથી યક્ષા મારી દીકરી. એને પિતાનો પ્યાર આપીશ. લલીતના મનને સમાધાન મળી ગયું. દીકરીના હિતની ચિંતા સતાવતી હતી. છાતી પરથી બોજ ઉતરી ગયો યક્ષાનો હાથ આનંદના હાથમાં સોંપી જાણે એ ચિંતામુક્ત થઈ ગયો. પળભરમાં લલીતનું પ્રાણ પંખેરું ઊડી ગયું. લલીતનો અગ્નિદાહ કરી આનંદ યક્ષાને પોતાને ઘરે લઈ ગયો. કોમલને ફોન કરી કહી દીધું મને મારો પ્યાર મળી ગયો છે, દીકરી સ્વરૂપે. તારી મને જરૂર નથી. કોમલની લોહીની સગાઈ કામ ન લાગી.

જીવનસરણી

મોંઘવારીના જમાનામાં પતિ અને પત્ની બન્ને કમાય ત્યારે ઘર સારી રીતે ચાલી શકે, એમાંયે જ્યારે મુંબઈમાં ફ્લેટ વસાવવાનો હોય, અને એ ય તે પ્રોપર મુંબઈમાં કમર તૂટી જાય. આખી જીંદગીની કમાણીનો સરવાળો કરીએ તો યે એટલા રૂપિયા ભેગા કરી શકાય નહીં. નરોત્તમ અને શ્રાવણી બંને પરણ્યા તો ખરા, નરોત્તમને નોકરી મળે નહીં. શ્રાવણીના પગારમાંથી ઘર ચાલે. શ્રાવણી બેંક ઓફ બરોડામાં ઓફિસરની પોસ્ટ પર, પગાર ખાસ્સો મળતો. તાંબાની તોલડી તેર વાના માંગે. ઘર વસાવી જુઓ ખબર પડે કે કેટલી વીસુ સો થાય. નરોત્તમને દુબઈમાં જોબ મળ્યો. બે વર્ષ સુધી એને દુબઈ રહેવાનું થયું. ઘરથી દૂર પતિ પરદેશ એ બે વર્ષ દરમિયાન એક વર્ષની સુચેતાને સાચવવાની અને સાથે સાથે નોકરી કરવાની. શ્રાવણીએ પોતાની જવાબદારી બરાબર અદા કરી. નરોત્તમને બહારગામ રહેવાનું વધારે થતું, એને એવા જ પ્રકારની નોકરી મળતી રહી. સુચેતા હવે અઢાર વર્ષની થઈ ગઈ. પપ્પા જ્યારે જ્યારે બહારની ટૂર મારી આવે, સુચેતાને ખૂબ ખૂબ પ્યાર કરે. મમ્મી તો રોજ નજર સામે રહેતી, પપ્પા સુચેતા માટે અવનવી ગીફ્ટ લાવે. સુચેતાને મા માટે ખૂબ હેત, પપ્પા માટે સન્માન.

હમણાં હમણાં એવું વારંવાર બને છે કે નરોત્તમ ઇન્ડિયામાં આવે ત્યારે શ્રાવણીને બહારગામ જવાનું થઈ જાય છે. પૂનાની બ્રાંચમાં શ્રાવણીને બીજાઓને ટ્રેઇનીંગ આપવાની હોય છે. શ્રાવણીની સાથેના કલીંગ મી. વૈજાવની બદલી પૂના થઈ છે. શ્રાવણી વારંવાર રજા લઈ પૂના આવ જા કરે છે. શ્રાવણીએ સુચેતા દીકરીને સમજાવી દીધી છે કે હું પણ પૂના બ્રાંચમાં જોબ લેવાની છું. મને પ્રમોશન મળશે.

સુચેતા હવે નાની નથી. એ મેચ્યોર્ડ થઈ ગઈ છે. સંબંધોના

સમીકરણો એને સમજાય છે. મમ્મીના વૈજાવ અંકલ સાથેના સંબંધો ગાઢ થતાં જાય છે. મમ્મીએ ભરજુવાનીના દિવસો એકલા એકલા વિતાવ્યા, હવે દીકરી પરણાવવા જેવડી થઈ ત્યારે એને સ્વતંત્ર રીતે જીવવાના ધખારા લાગ્યા છે. આમ તો પતિ નરોત્તમ માટે એને કોઈ શિકાયત નથી. એ સજ્જન માણસ છે. પ્રેમાળ છે, કુટુંબપ્રેમી છે. શ્રાવણીને અત્યંત આદરમાનથી રાખે છે. પણ નિયતિને મંજૂર હશે કે એમને બહારગામના જોબ કે ધંધા મળે છે. એણે ફરજિયાત ઘરથી દૂર રહેવું પડે છે. જેટલા દિવસ તેઓ મુંબઈમાં આવે છે. બધા દિવસોનો ખંગ વાળી દે છે. પરિવાર માટે એના દિલમાં પ્યાર છે.

સુચેતા મમ્મી શ્રાવણીને વિનવે છે, પપ્પા આવતા અઠવાડિયે આવવાના છે, તમે પૂના જવાનું કેન્સલ કરો. હવે આપણે ત્રણે જણા સાથે રહી શકીએ એવા દિવસો આવી રહ્યા છે. શ્રાવણી હવે કોઈનું સાંભળે તેમ નથી. એણે દીકરી સુચેતાને કહી દીધું હું ઘરે હોઉં કે ના હોઉં, તારા પપ્પાને એનાથી કોઈ ફરક પડવાનો નથી. તારા પપ્પા બિઝનેસમાં, જોબમાં, ક્લાયન્ટસ સાથે બીઝી રહે છે, તો રહેવા દો એમને એમની રીતે. હવે મારે મારી રીતે જીવવું છે. હું શા માટે મારો કાર્યક્રમ બદલી નાંખુ?

નરોત્તમ હવે પોતાનો બિઝનેસ expand કરે છે. ન્યુયોર્કમાં બ્રાંચ ખોલી છે. ત્યાં એમણે હાઉસ પણ ખરીદી લીધું છે. દીકરી સુચેતાને ન્યુયોર્ક-USAની યુનિવર્સિટીમાં એડમીશન અપાવવું છે. શ્રાવણીને કહી દીધું છે કે તું હવે VRS લઈ લે. હવે નોકરી કરવાની જરૂર નથી. ઇશ્વરે સારા દિવસો દેખાડ્યા છે. આટલા વર્ષો એકબીજાથી દૂર રહ્યા હવે સૌ સાથે રહીશું.

સુચેતાને મન મમ્મી ઇઝ ધી બેસ્ટ છે, પણ પપ્પા પ્રત્યે પણ એટલો જ પ્યાર છે. નરોત્તમ હવે પરિવારને પૂરેપૂરો સમય આપવા માંગે છે. નરોત્તમ હવે એક પ્યારા પિતા તરીકે, પતિ તરીકે જીવન જીવવા માંગે છે. જ્યારે શ્રાવણી કંટાળી ગઈ છે, અલગ રહીને, પતિના પ્રેમ માટે ઝૂરી ઝૂરીને મરી છે હવે એને રીલેક્સ થવું છે. નરોત્તમ વિનાનું જીવન

હવે એને કોઠે પડી ગયું છે. પરાણે પુન્ય કરાવવું નથી. પોતે પોતાનો માર્ગ પસંદ કરી લીધો છે. નરોત્તમ હવે ગમે તેટલું કમાતો હોય, એના પ્રત્યે એક પ્રકારનો અલગાવ આવી ગયો છે. પૈસો કમાવા માટે સંબંધ-સગપણનો ભોગ આપવો પડ્યો. હવે વૈજ્ઞાવની કંપની શ્રાવણીને ગમવા લાગી છે.

સુચેતાને સમજાતું નથી કે લગ્નજીવનના વીસ વર્ષ પછી પણ મમ્મી પપ્પાને ઓળખી શકી નથી. જુવાનીના વર્ષોમાં પુરુષાર્થ કરવો પડ્યો, પરદેશ વેઠવો પડ્યો - કોના માટે મમ્મી અને મારા માટે સ્તો. એમને પણ અમારાથી દૂર રહેવાનું થોડું ગમ્યું હશે? ખાવાના ઠેકાણા ન હતા. રખડપાટ કરવો પડ્યો, હવે આરામથી દિવસો વીતાવવાનો સમય આવ્યો છે, ત્યારે મમ્મી વંકાઈ છે. આમા પપ્પાનો શો વાંક છે? સુચેતાને પપ્પા જોઈએ છે અને મમ્મી પણ જોઈએ છે. આ ઉંમરે મમ્મી-પપ્પા જુદા પડે એ એને પસંદ નથી. સુચેતા મમ્મીને દબાણ કરે છે, મમ્મી તું વીકએન્ડમાં કામકાજ અંગે પૂના જજે, પણ કાયમ ત્યાં ટ્રાન્સફર લઈ અમને છોડીને જતી નહીં પ્લીઝ. મને તમારા બંનેની જરૂરત છે.

સુચેતાની લાગણી જોઈ શ્રાવણીના આંખના ખૂણા ભીના થઈ જાય છે. લાડકી દીકરીને ખાતર કે પછી વૈજ્ઞાવ સાથે સંબંધોમાં પૂર્ણ વિરામ મૂકી દેવું જોઈએ. શ્રાવણીનું મન ચકડોળે ચડ્યું છે. એક બાજુ દીકરી માટે વાત્સલ્યથી હૈયું છલછલ થઈ રહ્યું છે. બીજી બાજુ પતિ નરોત્તમ છે. નરોત્તમે ક્યારેય એને ખસ કહ્યું નથી. લાચારી હશે, કામ-ધંધા અંગે દૂર રહેવું પડ્યું. એમાં એનું કોઈ લફરું નથી. પતિ નરોત્તમ પાસે હવે પૈસો છે, પ્રસિધ્ધિ છે. નરોત્તમ માટે મનમાં એક ગ્રંથિ બંધાઈ ગઈ છે કે સંવેદનહીન છે. મનમાં ખિન્નતા છે. પોતે જે કરવા જઈ રહી છે તે માર્ગ સાચો છે ખરો?

પતિપ્રેમ ખાતર શ્રાવણી આજ સુધી તડપતી રહી. વૈજ્ઞાવ સાથેના સંબંધો દૃઢ બનવા લાગ્યા છે. વૈજ્ઞાવ સાથેના એના સંબંધો પ્રત્યે આંગળી ચીંધાઈ રહી છે. આવા લગ્નેતર સંબંધો ટકી શકશે ખરા? મનમાં અપરાધભાવ છે. સ્વતંત્રતાના ભ્રામક ખ્યાલોમાં શ્રાવણીએ

પતિપ્રેમની ઉપેક્ષા આદરી છે. સુચેતાને મન એની મમ્મી-એના પપ્પા રોલ મોડેલ સમા છે. વૈજ્ઞાવ કેવો માણસ નીવડશે એની ગેરંટી નથી. ગમે તેટલું કરગરી, છતાં શ્રાવણી પૂના જવા નીકળી જ ગઈ, શનિવારે-રવિવારે સવારે નરોત્તમ આવી જવાનો છે. હવે સુચેતા મોટી થઈ ગઈ છે, ગાડી ચલાવે છે. પોતાને અંગેના સ્વતંત્ર નિર્ણયો જાતે લઈ શકે છે. પૂનામાં શનવારવાડામાં શ્રાવણીએ એક ફ્લેટ વસાવ્યો છે. વૈજ્ઞાવ પાસે ચાવીનો સેટ રહે છે. શ્રાવણી જ્યારે પૂનાના ફ્લેટ પર પહોંચી, લેચકીથી દરવાજો ખોલ્યો, હળવેકથી સાચવીને. એણે જે જોયું, એ ડરી ગઈ. વૈજ્ઞાવ સાથે પલંગમાં એક બીજી જ અન્ય સ્ત્રી સૂતેલી હતી. વૈજ્ઞાવ તો કહેતો હતો કે એની પત્ની વર્ષો પહેલાં મરી ગઈ હતી. તો પછી આ ત્રીજી વ્યક્તિ કોણ? વૈજ્ઞાવે એની સાથે વિશ્વાસઘાત કર્યો કહેવાય. આવા ચારિત્ર્યહીન માણસ સાથે કેમ કરી જીવાશે? અને શ્રાવણી દરવાજો એમને એમ ખુલ્લો મૂકી પાછી ફરી ગઈ મુંબઈ. રાત્રે દીકરી સાથે નરોત્તમને એરપોર્ટ પર લેવા શ્રાવણી ગઈ. આવો અણમોલ હીરો ઓળખ્યો નહીં અને એક કથીર જેવી વ્યક્તિ સાથે સંબંધ જોડ્યો. સારું થયું શ્રાવણી બચી ગઈ. સુચેતા રડી રડીને થાકી ગઈ. પોતે મમ્માને રોલમોડેલ માનતી હતી. એજ આદર્શ મમ્મી હવે પરપુરુષ સાથે રહેવા જશે? ક્યા સંબંધે, કેટલો વખત માટે. મમ્મી આ બીજા સંબંધને કાયમ માટે જાળવી શકશે? કોને ખબર મી. વૈજ્ઞાવ માટે સુચેતાના મનમાં ચારિત્ર્ય અશુચિતાની છાપ પડી ગઈ હતી.

મમ્મીને પાછી ફરેલી જોઈ સુચેતાએ નિરાંતનો શ્વાસ લીધો. આખર પપ્પાનો પ્રેમ જીત્યો. સુચેતા ચૂપ રહી, બધી વાત મનમાં ને મનમાં ધરબી દીધી. ધુંધવાતું હોય એમાં એક નાનો શો તણખો પડે આગ ભડભડવા લાગે. હવે ઘીના ઠામમાં ઘી પડી રહ્યું છે. જેનો અંત સારો એનું સૌ સારું. સુચેતાના મનમાં હવે સ્થિરતા આવી ગઈ છે. માના સ્વભાવની પીઢતા એનામાં હતી જ. થોડા સમય માટે મા ચલિત થઈ ગઈ. હવે એ નિશ્ચિંત બની ગઈ. સ્વસ્થતાથી પરીક્ષા આપી શકી. ફર્સ્ટ ક્લાસમાં પાસ થઈ. અમેરિકાની કૉલેજમાં સહેલાઈથી એડમીશન મળી ગયું.

ત્રણે જણા અમેરિકા રહેવા ચાલી ગયા. દીકરીના ભવિષ્ય ખાતર નિર્ણય લેવો પડ્યો. સુચેતા શ્રાવણીને વારંવાર ખાતરી કરાવે છે કે પપ્પા આપણને બંનેને પોતાના પરિવારને અત્યંત પ્યાર કરે છે. મોઢેથી બોલતી નથી, પણ માની આંખ સાથે આંખ મીલતી આંખથી જ અહેસાસ કરાવે છે. શ્રાવણી વર્ષો સુધી ઝંખતી રહી હતી એ પતિના પ્યારથી એ હવે તરબતર થવા લાગી છે. એને જે જોઈતું હતું તે મળી ગયું છે. જીવનમાં એકાદ ઝાપટું આવી ગયું, પસાર થઈ ગયું. હવે બધું થાળે પડી ગયું છે. શ્રાવણી હવે નરોત્તમની ન્યુયોર્કની બ્રાન્ચનું કામકાજ સંભાળે છે. બંને સાથે ઓફિસે જાય છે અને સાથે ઘરે આવે છે. સુચેતા મેડીસીનનું ભણે છે, એને ખૂબ ભણવું છે. એની સાથે માયકલ ભણે છે. બંને વચ્ચે ડેટીંગ ચાલે છે. નરોત્તમ અને શ્રાવણીને પોતાની દીકરીની પસંદગી પર વિશ્વાસ છે. સુચેતા કોઈ ખોટું પગલું ભરતી નથી, ભરવાની નથી. જે કંઈ કરી રહી છે એમાં કાંઈ ખાનગી નથી. છાનગપતિયાં નથી મા-બાપની મંજૂરીથી એમની સામે કરે છે. શ્રાવણી નરોત્તમ જમાનાને ઓળખે છે. અમેરિકામાં રહેવું છે તો ત્યાંની જીવનસરણી અપનાવવી પડે.

ઘેર્ય

નામ એનું ધીરજ છે, પણ ધીરજનો એનામાં અભાવ છે. અમારો મિત્ર ધીરજ. એ કાયમ ગાણા ગાતો ફરે કે એણે કેટલી બધી મહેનત કરી, પણ એની મહેનતનું ફળ એને મળતું નથી. એ મહેનત કરે છે એ ખરું, પણ કાર્યપદ્ધતિ કેવી રીતે અમલમાં મૂકે છે, એ મહત્ત્વનું છે. નવાણું હથોડા મારે, સોમો હથોડો મારવાની ધીરજ ગુમાવી બેસે પછી એના કૂવામાં પાણી ક્યાંથી પ્રકટે? કામ કરવાનું આવે, આરંભે શૂરો, એકી સાથે અનેક મોરચા ખોલે, માસ્ટર ઓફ નન. કોઈ કામમાં સંપૂર્ણ પણે એકાગ્રતા જાળવી શકે નહીં. શારીરિક કે માનસિક શક્તિઓને કેન્દ્રિત ન કરી શકે તો પછી એની મહેનત ક્યાંથી ઉગી નીકળે? એ નવરો, એનું મગજ શેતાનનું ઘર, ખૂબ માનસિક ઉત્પાત, આ કરી નાંખું, તે કરી નાંખું, બધું એક સામટું કરી નાંખું. એનું મન એટલે જથ્થાબંધ ઉત્પાદન કરતી ફેક્ટરી. કારખાનામાં અનેકગણી ઝડપથી માલ પેદા કરીએ તો પછી એનો ભરાવો થઈ જાય. ગોડાઉનોમાં માલ ખડકવો પડે, વેચાય ક્યારે? કોને ખબર? માલની quantity વધારી પણ quality નું શું? ગુણવત્તા વગરનો માલ ખપે ક્યાંથી, કેવી રીતે? એના મનમાં વિચારોનો ખડકલો, ભરાવો થઈ જાય, એ હાંફવા માંડે. અનેક વિચારોની ગાંસડીમાં અગત્યની સોય - ચાવી શોધવી અઘરી થઈ પડે. દરેક તાળાની કૂચી હાથવગી હોય તો જ પટારા ખૂલે.

ધીરજનો ભાઈ મગન. એનામાં અખૂટ ધીરજ અને હિંમત. એક વખત નિર્ણય કર્યો, ઝીણામાં ઝીણી બાબતો પર સૌ પ્રથમ વિચાર કરે. નાનામાં નાનું કામ, નકામું ન ગણે, ચીવટ રાખી કામને સારી રીતે પાર પાડવાના સઘળા પાસાઓ ઉપર વિચારણા કરે. મનને એ એક જ વિષય ઉપર એકાગ્ર કરી દે, કેન્દ્રિત કરી દે. સર્વ શક્તિઓ,

શક્યતાઓને કામે લગાડી દે. કોઈ એક નક્કર પરિણામ લાવવું છે જ એ દૃઢ નિર્ણય એને સફળતા અપાવે. ક્યારેક સફળ ન પણ થવાય તો એ નાસીપાસ ન થાય, પણ નિષ્ફળતાના કારણો તપાસી, ભૂલચૂક સુધારી લે. સૂકીભદ્ર જમીનમાં ગુલાબની ખેતી ન થાય. શક્યતાઓ તપાસી લેવી પડે. જો શક્યતા લાગે તો મહેનત સખત કરવી પડે. ઇઝરાયલ જેવો દેશ પાણીની ખેંચ-તાણનો ઉપાય શોધી શકે, ટપક પધ્ધતિ શોધી શકે. અશક્યને શક્ય બનાવી શકે. જે કાર્ય હાથમાં લીધું, આજુબાજુની અન્ય પ્રવૃત્તિઓ તરફથી લક્ષ્ય ખેંચી લઈ મનને એકાગ્ર કરી ઝૂકી પડવું પડે. ખેતરમાં જેમ ખડ ઊગી નીકળે અને ફળદ્રુપતામાંથી પોષણ ખેંચી લઈ પાકને નુકસાન કરે તો એવા ખડનું જેમ ખેડૂત નિંદામણ કરી નાંખે તેમ જીવનમાં, સમાજમાં, કૌટુંબિક જીવનમાં વ્યર્થ, ફાલતું પ્રવૃત્તિઓ સદંતર બંધ કરી દેવી પડે. અનેક માણસો સાથે સંપર્કમાં રહેવા કરતાં જરૂરી, ઉપયોગી થઈ પડે એવા સારા મિત્રો, સંબંધીઓ સાથે ગાઢ સંબંધો વિકસાવવા પડે. તો જ વેરવિખેર થઈ ન જવાય. આપણી એકાગ્રતાને ખલેલ પહોંચાડે, એવા વિચારો, વ્યક્તિઓથી દૂર રહેવું.

દુકાનમાં હઝારો વસ્તુઓ વેચાય, એમાંથી આપણા માટે જરૂરી શું છે, કંઈ વસ્તુઓનો ખપ છે, એ વિચારીને જ ખરીદી કરવી પડે. જે હાથમાં આવ્યું તે વાંચ્યું એવું નહીં, જે સારું અને સાત્ત્વિક હોય તે જ વાંચવું. લોકો ટી.વી. ચોવીસે કલાક ચાલુ રાખે. સર્ફિંગ કર્યા કરે. જે દેખાડે તે જોયા કરવું, એવું નહીં, આપણે શું જોવું છે? એ મનથી નક્કી કરવું જોઈએ. નિશ્ચય હોવો જોઈએ. આપણી શક્તિઓના પ્રવાહને નદીના ગાંડાતુર પૂરની જેમ વહી જવા ન દેવાય. એને બે કાંઠાની વચ્ચે સંયત રાખવી પડે. પસંદ અપની અપની.

આપણી મનોભૂમિમાં એકાગ્રતાનું બીજ વાવવું પડે. એને ધીરજપૂર્વક કુમળા છોડની જેમ ઉછેરવું પડે. જીવનમાં આપણે શું મેળવવું છે, કેવી રીતે મેળવવું છે? મેળવીને એનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો છે. વેરવિખેર થઈ જવું નથી. નકામા વિચારોને ખાતરપાણી

અપાય નહીં. બે લક્ષ્યો નક્કી કરવા પડે. એક ટૂંકા ગાળાનું અને બીજું લાંબા ગાળાનું લક્ષ્ય. લક્ષ્ય નક્કી કર્યું, પુરુષાર્થ આદરવો પડે. ઇશ્વર કરે તે ખરું એમ પ્રમાદ ધારી બેસી ન જવાય. વાસ્તવિકતા અને અધ્યાત્મિકતાનો મેળ બેસાડવો પડે. મનમાં સ્પષ્ટતા હોવી જોઈએ. ખીચડી ચૂલા પર ચડાવી એને ધીરે તાપે પકાવવા-ચડાવવી પડે. બિનજરૂરી ઉતાવળ કરવાથી કામ બગડે. કામ શરૂ કરવું છે. ચોક્કસાઈ કેળવવાની. વિદ્યાર્થી રાતભર વાંચે, પરીક્ષાના હોલમાં ઉંઘ આવે, કશું યાદ આવે નહીં. પરિણામે નાપાસ થવાય. ખૂબ બધું એક હાથે ઉલેચી ન શકાય. આપણી બથમાં સમાઈ શકે એટલું જ આપણું. કોઈ એક અંતિમથી એકાગ્રતા સાધી શકાય નહીં. કામ શરૂ કર્યું છે. સાથીદારો ઉપર વિશ્વાસ, કર્મચારીઓ પ્રત્યે વિશ્વાસ, અને જાત ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ધરાવીએ તો જ સફળ થવાય. ભરોસો ન રાખી શકીએ તો મનગમતું કામ લઈ ન શકાય, ધાર્યું પરિણામ ન મળે. જે કામ હાથમાં લીધું એમાં મને પોરવી દેવું. તલ્લીનતાથી, એક ચિત્તે કામ કરવું જરૂરી છે. મેં જે કામ હાથમાં લીધું છે, એને પાર પાડવા મારી બધી શક્તિઓને એકત્ર કરી, ઝંપલાવી દઈશ એવું દૃઢ મનોબળ કેળવવું પડે.

ધીરજમાં ધીરજનો અભાવ અને મગનમાં પ્રબળ આત્મ વિશ્વાસ. પરિણામે ધીરજને નિષ્ફળતા મળે. એ પોતાના દોષનો ટોપલો બીજા પર ઢોળે. જ્યારે મગન બધાનો સહકાર મેળવી શકે કારણ એ બધા પ્રત્યે વિશ્વાસ ધરાવે છે.

એટલે ગીતામાં કહ્યું છે કે યોગ કર્મષુ કૌશલમ્. કર્મમાં નિષ્ઠા એનું નામ યોગ. કોઈ કામ નાનું નથી, કોઈ કામ મોટું નથી. રૈદાસ ચર્મકાર્ય કરતાં કરતાં ભક્તિ કરતા હતા. કબીર સાળ ઉપર તાણાતાણા ગોઠવતા જાય, અને સુષુમ્ણા નાડીની વાતો કરે, ચાદર વણીને ઇશ્વરને ચરણો સ્વચ્છ શુદ્ધ સ્વરૂપે, ધરવાની વાતો કરે. સૌ કોઈ પોતપોતાના કાર્યોમાં રત રહે અને છતાં ચિત્તમાં પ્રભુભક્તિનો ભાવ પ્રચ્છન્ન રીતે વહેતો રહે, એનું નામ એકાગ્રતા, ચિત્તવૃત્તિ પર સંયમ.

આપણને રાહ જોવાનું પસંદ નથી. ચટ મંગની, પટ બ્યાહ. કહે છે ધીરજના ફળ મીઠા. ઉતાવળે આંબા ન પાકે. કુદરતી રીતે પરિપક્વ થયેલી કેરીનો રસ મીઠો હોય. આપણી કરણીના ફળ આવતી પેઢીને ચાખવા મળે. જેમ આપણે આપણા વડીલોએ વાવેલાં આંબાના ફળ ચાખીએ છીએ, એમ ભાવિ પેઢી માટે આપણે કંઈક વાવતા જવાનું છે. ધીરજ હોય તો સ્થિરતા આવે, મક્કમતા આવે. ઉતાવળા સો બહાવરા, ધીરા સો ગંભીર. ધૈર્ય હોય તો માણસ સો ગળણે પાણી ગાળીને પી શકે. ઉતાવળે લીધેલા નિર્ણયોથી પસ્તાવાનો વારો આવે.

વર્ષોની સાધના તપસ્યા પછી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું. ઋષિમુનીઓએ કેટલા સુદીર્ઘ તપ કર્યા. કૉમ્પ્યુટર પર ક્લીક મારોને ઘડાઘડ માહિતી મળે. એને જ્ઞાન ન કહેવાય. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે સાધના કરવી પડે. સાધના કરવા માટે ધીરજ કેળવવી પડે.

આજની પેઢીમાં ધીરજનો અભાવ છે, સંયમનો અભાવ છે, મહેનત કરવી નથી. ઉતાવળે આંબા પકવવા છે. રાતોરાત ધનવાન થઈ જવું છે. સ્થિરતાથી મેળવેલી સિદ્ધિ શાંતિ પ્રદાન કરે. સ્થાયી થઈ ટકી રહે. રાતોરાત મેળવેલું રાતોરાત જતું રહે, પછી રાતાપાણીએ રડવાનો વારો આવે.

મેળમેળ

કહે છે માણસ માત્ર આદત સે મજબુર. દરેક વ્યક્તિનું વ્યક્તિત્વ અલગ, દરેકની પ્રકૃતિ અલગ, કામ કરવાની ઢબ અલગ, દરેકની વિચારસરણી અલગ. એક બગીચામાં આંબો હોય, કેળ હોય, લીમડો હોય, ગુલાબના છોડ હોય અને નાજુક નમણાં બોરસલ્લી અને પારિજાત પણ હોય. જંગલમાં વાઘ, સિંહ હોય, હરણાં અને સસલા પણ હોય. સમગ્ર સૃષ્ટિમાં બધા તાલમેળ મેળવીને જીવે છે. જીવો અને જીવવા દો.

સ્ત્રી અને પુરુષની પ્રકૃતિ અલગ - તદ્દન ભિન્ન. છતાંયે બંને એક થઈ સંસાર રચે. એમનો સંસાર મધુર મધુર રીતે ચાલે. ક્યારેક ખાટીમીઠી થઈ જાય. સંસાર એટલે બધા રસનું મિશ્રણ. સંસારની ગાડી સરખી ક્યારે ચાલે? પતિ-પત્ની બંનેની ખાસિયત અલગ અલગ હોય પણ બંને વચ્ચે તાલમેળ મળવો જોઈએ. એકબીજાને એડજસ્ટ થવાની ભાવના હોવી જોઈએ. એકબીજાના સ્વભાવની ઓળખ થઈ ગઈ, અનુરૂપ થઈને વર્તન કરવાનું જેથી ઘર્ષણ ટાળી શકાય.

સુકેતુ તદ્દન બેદરકાર અને ભૂલકણો. આમ તો ઓફિસમાં મેનેજરની પોસ્ટ ઉપર. ઓફિસમાં એના નામની હાક લાગે. સુકેતુના નામથી બધા ડરે. પરફેક્ટ કામકાજનો આગ્રહી. માંગે કે તરત જ ફાઇલ હાજર થવી જોઈએ. દરેક કામમાં પન્કચુઅલ પણ એટલો જ. રોજરોજનું કામ થઈ જવું જોઈએ. આ જ માણસ ઘર પ્રત્યે - ઘરના કામકાજ પ્રત્યે બેદરકાર રહે છે એવું માન્યામાં ન આવે. પૂછો એની પત્ની સુરંગીને. સુરંગીને ખબર છે એનો પતિ પરફેક્ટ છે. ઓફિસના કામમાં એટલો બધો રચ્યો-પચ્યો રહે છે કે જેથી ઘરના કામકાજ પ્રત્યે એનું લક્ષ્ય રહેતું જ નથી. સુરંગીએ પતિની બેદરકારીને આસાનીથી સ્વીકારી લીધી છે. મહાન માણસો ભૂલકણા જ હોય. પેલા એબ્સન્ટ માઈન્ડેડ પ્રોફેસરની

જેમ - સંશોધનમાં પાવરધો, એટલો મશગુલ રહે કે પ્રેયસીને આપેલી લગ્નની તારીખ અને ટાઇમ ભૂલી જાય. ગેલીલીયો, ન્યુટન જેવા પણ ભૂલકણા હતા.

સુરંગી સ્વચ્છતાની અતિશય આગ્રહી. એને બધું કામ વ્યવસ્થિત જોઈએ. એની ઝીણી ઝીણી નજરે પતિદેવની અનેક ભૂલો નજરે પડી જાય. એ સુકેતુને ટોકે પણ ખરી. પછી બંને હસી પડે. સુરંગી એને માફ કરી દે. સુકેતુની ઓફિસ બેગ, વોલેટ બધું એ જ તૈયાર કરી રાખે. સુકેતુ બાથરૂમની બહાર નીકળે કે એનો સુટ, એની ટાઇ, મોજાં બધું મેચીંગનું તૈયાર જ હોય.

એકબીજાના સહવાસે જીવન નૈયા સરળતાથી સર્યે જાય છે. એમના લગ્નજીવનને સાત વર્ષ વીતી ગયા, પણ જાણે ગઈકાલે જ પરણી ઉતર્યા હોય એવા બંને તરોતાજા છે. બંને એક બીજાની ખામીથી અવગત છે. એકબીજા વચ્ચે વાંધાવચકા પડે યે ખરા, પણ એ બધું તત્કાલિન. દૂધના ઊભરા જેવું. ઊભરો શમી જાય, જાણે કશું બન્યું જ નથી.

સુરંગી જાણે છે કે સુકેતુ છે ભોળિયા મહાદેવ જેવો. ક્યારે ક્રોધ આવી જશે કંઈ કહેવાય નહીં. ક્યારેક તો સુરંગી જાણી જોઈને એવું વર્તન કરે કે સુકેતુ તપે. સુરંગી એને તપાવે, પણ જલદી ખીજે એવા જ જલદી રીઝે પણ ખરા. બંને વચ્ચે મીઠી નોકઝોક ચાલ્યા કરે.

સુરંગીની મેન્ટાલીટી મીઠલ કલાસની. સુકેતુને કાયમ એજ વાંધો પડે. હું આટલું બધું કમાઉં છું. તને જોઈએ એટલા પૈસા વાપરવા આપું છું. તું શા માટે બ્યુટીપાર્લરમાં જતી નથી? શા માટે ટેક્સીમાં ફરતી નથી. ભર બપોરે અથડાયા કરે છે. પડી જશે તો, એક્સીડન્ટ થશે તો? સુરંગી વધું ઘટ્યું ફીઝમાં, ડીપ ફીઝમાં સંઘરી રાખે. સુકેતુને એ જરા ન ગમે. વધું છે તો નોકરને ખાવા આપી દો. બિયારાનું પેટ ઠરશે. દુઆ દેશે - શા માટે વાસી ખાવું જોઈએ. સાંજે જમીને સુરંગી ફુટ કાપે. વધું, ફીઝમાં મૂકી દે. સુરંગીનો આવો ચીકણો સ્વભાવ સુકેતુને ન ગમે. એ ઊભો થાય, ફીઝમાંથી વાસી વધેલું કચરા પેટીમાં

ફેંકી દે. શા માટે આવું બધું સંઘરી વાસી ખાવાનું?

સુરંગીને સફાઈ ગમે. પંખાની પાંખ ઉપર ધૂળ દેખાઈ. એ સ્ટૂલ ઉપર ચડી, પડી, ફેંક્યર થયું. હોસ્પિટલનો ખર્ચો અને સુકેતુને રજા લેવી પડી તે વધારામાં, સુકેતુનો ટેમ્પરામેન્ટ જાય. એનું બ્લડપ્રેશર વધી જાય. તને કંઈક થઈ જાય તો મારું શું? જરા તો વિચાર કર. કામવાળાને પાંચસો રૂપિયા આપતા જીવ ચાલતો નથી. જાતે શા માટે સફાઈ કરવી પડે. નોકરને પૈસા આપો. બિયારો રાજીખુશીથી કામ કરી દેશે.

સુરંગી માળિયામાં સામાન ભરભર કરે. દવાની ખાલી બાટલીઓ અને દૂધની પ્લાસ્ટિકની કોથળીઓ, પસ્તી બધું ભેગું કરે. વાંદા થાય, જીવાત થાય. દવાઓ છાંટવી પડે. ઉધઈ થઈ તો તો બધું ખલાસ. કચરો સંઘરવો મોંઘો પડી જાય. એક વખત સુકેતુને ગુસ્સો આવ્યો. બારણાની બહાર બધું ઘડાઘડ ફેંકવા માંડ્યો. ક્રોધથી ધુઆપું આ થાય. સુરંગીને ઓછું આવ્યું, ખોટું લાગ્યું. ક્યારેક સંઘર્ષો સાપ કામ લાગે. પૈસા ખર્ચીને વસ્તુ લાવ્યા હતા, એમ ફેંકી થોડું દેવાય?

સુરંગીની નસ નસ ફાટવા લાગી. હું પણ ઘરમાં વધારાની લાગું છું, તો મને પણ ફેંકી દો. સુકેતુએ આવ ન જોયો, તાવ ન જોયો, સુરંગીને હાથ પકડી ઘર બહાર મૂકી, દરવાજો, બંધ કરી દીધો. અડધા કલાકે ગુસ્સો શમ્યો, પસ્તાવો થયો, દરવાજો ખોલ્યો. દરવાજે બેઠી બેઠી સુરંગી રડે. લાજો હવે, આ ઉંમરે આવા ભવાડા શોભે? હું બીજે ક્યાં જવાની હતી, તમને છોડીને! સુકેતુ સુરંગીને ભેટી પડ્યો, માફી માંગી. ક્યારેક સુકેતુ પોતે સુરંગીને કહે છે કે તું મારો આટલો ગુસ્સો શા માટે સહન કરે છે? શા માટે મારી સાથે ઝઘડો કરતી નથી. સુરંગી કહે એકબીજા સાથે નસીબ જોડાયા છે. શા માટે હસીખુશીથી જિંદગી ન વિતાવવી?

અને પછી બંને સાથે મળીને આખું ઘર સાફસૂથરું કરી નાંખ્યું. બંને ડાયર્નીંગ ટેબલ પર સાથે ચા પીવા બેઠાં, ઘર કેવું ચોખ્ખું ચણક થઈ ગયું નહીં? સુકેતુ ટોણો મારે કે પહેલેથી જ સમજી ગઈ હોત

અને કચરો ભંગારમાં કાઢી નાંખ્યો હોત તો? તો આપણા બે વચ્ચે કચરું તો ન જ પડત ને!

ક્યારેક સુકેતુ ઓફિસનું કામ ઘરે લઈને આવે. એને ખલેલ ન પડવી જોઈએ. સુરંગી કાળજી રાખે. સુકેતુના સ્વભાવથી હવે ટેવાઈ ગઈ છે સુરંગી. પતિને બરાબર ઓળખી ગઈ છે. ક્યારેક ભલે ચક્રમક ઝરી જાય. પણ વાતને આગળ વધવા દેવાની નહીં, એ વાતનો બંને જણા બરાબર ખ્યાલ રાખે છે. એકબીજા પ્રત્યે અંતરનો સાચો પ્યાર છે. બંને એકબીજાની ઠેકડી ઉડાડે. સુરંગીને ગાવાનો શોખ. સુકેતુ એને બાથરૂમ સીંગર કહી મજાક ઉડાવે. બંને જણા એકબીજાના મિજાજને જાણવે છે, અનુરૂપ થવાનો પ્રયાસ કરે છે. એકબીજાના તાલમાં તાલ મેળવે છે, પરિણામે જીવનસંગીત બેસૂરું બનતું નથી.

સુરંગીનો સ્વભાવ તેજ હતો, પિયરમાં એ કોઈની સાડી બારી રાખતી નહીં. એ જ સુરંગી પતિને અનુકૂળ થઈ રીઝવે છે. સુરંગીની ભાભી મહેણું મારે છે. તમારા મિજાજનો બરફ ઓગળવા લાગ્યો છે. સુરંગી હસીને જવાબ આપે છે કે અમારા એ ભલેને ગુસ્સો કરે, પણ છે બહુ પ્રેમાળ. મારા વિના એક દિવસ પણ ચાલતું નથી. જેની સાથે જીવનભર રહેવું છે એની સાથે તાલમેળ મેળવવો જ પડે.

લગ્નજીવન એટલે દ્વૈતમાંથી અદ્વૈત તરફના પગરણ. પોતાની જાતને ઓગાળી નાંખવાની સહજભાવે. નદી અનેક ઝરણાંઓને સમાવે, પણ પોતાના પરિવાર સાથે સાગમટે સાગરમાં સમાઈ જવા ઇચ્છે.

‘આજ સજન મોહે અંગ લગા લો, જનમ સફલ હો જાયે.’ પતિ સાથે મધુર મિલન એજ તો છે જીવનની પરિપૂર્ણતા. નદી સ્વત્વને મિટાવી સાગરમાં સમાય, એમાં જ જીવનનો અર્ક છે, અર્થ છે. નારીનું અંતિમ ધ્યેય માતૃત્વ છે. સુરંગીએ સુકેતુને બે સુંદર બાળપુષ્પોની ભેટ આપી છે. સુકેતુ પોતાની પત્ની, પરિવારથી સંપૂર્ણ સંતુષ્ટ છે. આજે એનો પરિવાર સુખી છે.

**શિખર પરથી સરી ગઈને, સમાણી જેના સાગરમાં,
ભટકતી રોજ ભવરણમાં, અધૂરી હું સરિતા છું.**

એવું ક્યાંક સાંભળેલું સુરંગીએ. એને અધૂરાં રહેવું નથી. એ એના પતિની પ્યારી અર્ધાંગિની છે, સહધર્મચારિણી છે. સુરંગી પતિનો માન-મરતબો જાળવી જાણે છે. પતિ સુકેતુ દરિયાદિલ છે. સુરંગી ગણગણે છે, સાવરિયો રે મારો સાંવરિયો, હું તો ખોબો માંગુને દઈ દે દરિયો. સાગર સરિતાને સમાવી દે છે, પણ એ છલકાતો નથી. એમ સુકેતુ સુરંગીએ બંનેએ એકબીજાને દિલોજાનથી સ્વીકાર્યા છે, ચાહ્યા છે.

બંને જણા જાણે ઝરમરતાં ઝરણાં જેવા, હસીખુશીથી જીવન સંગીત રેલાવે છે. સ્નેહની નીતનવી સરવાણીઓ ફૂટ્યા કરે છે. એકબીજાના સાનિધ્યને માણે છે અને હેતપ્રેમથી તરબતર થઈ જીવનજળને ઝીલે છે.

કોઠાસૂઝ

દીકરીની મા રાણી, ઘડપણમાં ભરે પાણી. મંગળાબેનને એક જ તો દીકરી ગવરી. ગોરી ગોરી દીકરી એટલે એનું નામ પાડ્યું ગૌરી. ગામડામાં અપભ્રંશ થઈ નામ ગૌરીમાંથી બની ગયું ગોરી ગવરી. ગૌરી એટલે ડાહી માની દીકરી. મંગળાબેન ચતુર અને ડહાપણનો ભંડાર. એમનામાં વ્યવહારિક સૂઝ અતિશય. ભલભલા પ્રશ્નો જરામાં ઉકેલી કાઢે. એમના પતિ શંકર, અસલ ભોળિયા ભટ્ટ. કંઈ પણ થાય, મંગળા જે કહે તે ખરું. માસ્તર મારે નહીં ને માસ્તર ભણાવે નહીં.

નાતમાં, સમાજમાં, પરિવારમાં મંગળાબેનના અભિપ્રાયનું વજન ભારે. પૂછો મંગળાબેનને, એમનો શબ્દ સર્વમાન્ય. વ્યવહાર કે લેણા દેણી, સંબંધોની જાળવણી કે સારા માઠા પ્રસંગે સૌ એમની સલાહ માંગે. ને મંગળાબેન પણ એવા કે પક્ષાપક્ષી વિના સાચી અને સારી સલાહ આપે, જે હિતકારી હોય.

દીકરી દીકરી દિવાળી, સોનાની ઘાઘરી સીવડાવી. મંગળાબેન ગૌરીને લાડ લડાવે. પિયરથી સૂંડલો સોનું લઈને આવેલા, દીકરી માટે નિતનવા કપડાં ને દાગીના કરાવે. દીકરીને અલુણા કરાવે, ગણગોર કરાવે, સોળ સોમવારના ઉપવાસ કરાવે. ગૌરીને મહાદેવ જેવો વર મળે એ માટે. દીકરી કોલેજમાં જાય પણ અભ્યાસની સાથે રસોડું પણ સંભાળે. પોતે રસોડામાંથી ખસી જાય. ઘરગૃહસ્થીના પાઠ ભણાવે. જો કે મા જેવી દીકરી. બધી રીતે મંગળાબેને દીકરીને ઘડી. ઘરકામમાં વળોટ, એક નંબર. કોમ્પ્યુટર શીખવ્યું અને બ્યુટીશીયનનો કોર્સ પણ કરાવ્યો. મ્યુઝીક અને ડાન્સ ટીચર આવે અને દીકરી યોગા પણ કરે. ગૌરી એટલે નવા જમાનાને અનુરૂપ મોડર્ન યુવતી.

મંગળાબેન ભલે જૂના જમાનાના પણ એક વસ્તુમાં ચોક્કસપણે માને કે દીકરીને ભણાવવી, કમાતી ધમાતી થાય, પગભર ઊભા રહેતા

શીખવવું જ પડે. જમાનો ખરાબ છે. કાલે કેવા દહાડા આવે કોને ખબર? દીકરીને પાટું મારીને પથ્થરમાંથી પાણી કાઢતા આવડવું જોઈએ. ટીપી ટીપીને કુંભાર માટલું પાકું બનાવે તેમ મંગળાબેને દીકરી ગૌરીને ઘડી હતી.

ગૌરી એમ.એ. સુધી ભણી. પી.એચ.ડી. કરવું હતું. ત્યાં યોગ્ય મૂરતિયો મળી ગયો. આશુતોષ અમેરિકાથી કોમ્પ્યુટર એન્જનીયર થઈને આવ્યો હતો. અહીં એના પિતાજીની ફર્મમાં જોડાઈ ગયો. પૈસો ટકો, ડીઝી, નામ, દામ, ઠામ બધું જ હતું. ગૌરી પણ ક્યાં કમ હતી? મંગળાબેને બધી તપાસ કરી લીધી. એટલી માહિતી મળી કે અત્યંત ફોરવર્ડ માણસો છે. નવા જમાનાના, નવા વિચાર પ્રમાણે એમની જીવનસરણી છે.

મંગળાબેનને ગૌરી માટે જેવો મૂરતિયો જોઈતો હતો બધી રીતે આશુતોષ એવો હતો. ગોળઘાણા ખવાયા. લગ્નની ધામધૂમ, કપડાં દાગીનાનું શોપીંગ. લગ્ન અને પછી હનીમૂન. ગૌરી તો જાણે હવામાં ઉડતી હતી. મંગળાબેન તો જમાઈ દીકરીના વખાણ કરતાં થાકે નહીં.

ગૌરી કહેતી ફરે, હું સાસરે ગઈ છું એવું મને લાગતું જ નથી. આશુતોષ મારો પડ્યો બોલ ઝીલે છે. ઘરમાં કાંઈ કામકાજ કરવાનું નથી. માએ આ શીખ, આ શીખ, સાસરે કામ આવશે કહી બહુ ટપારી. અહીં તો તદ્દન નવું જ વાતાવરણ છે. કોઈ રોકટોક નથી. નણંદ તો બહેનપણી જેવી છે, સાસુ પણ. મોડર્ન સોસાયટી છે. દરરોજ સાંજે ક્લબમાં કે ક્યાંક પાર્ટીમાં. આશુતોષના મોજશોખ અવનવા, નવા વસાહતકારો, બ્યુટીપાર્લરમાં જઈ તૈયાર થવાનું. પાર્ટીમાં સિક્કો વાગી જવો જોઈએ. મોડર્ન સમાજ, ડાન્સ ક્લબ, એકબીજાની કમરે હાથ વીંટાળી, ડાન્સ કરવાનો કોઈ છોછ નહીં. શરૂમાં ગૌરીને બધું નવું નવું, મજા પડી. પણ ધીરે ધીરે એને આવી જિંદગી ફક્ત બાહ્યાંબર જેવી લાગવા માંડી. જિંદગીનું કોઈ ધ્યેય નહીં. બાપદાદાનો પુષ્કળ પૈસો. આશુતોષ આટલું ભણેલો છે છતાં કમાવા જતો નથી. એની મા એનું ઉપરાણું લે છે, જુવાનીના દિવસો છે, મોજમજા કરી લેવા

દો. કુબેરનો અક્ષય ભંડાર ભરેલો છે. મોડર્ન સોસાયટીમાં રહેવું હોય તો એમની રીતભાત સ્વીકારવી પડે.

આશુતોષનું સ્વરૂપ ધીરે ધીરે પરખાવા લાગ્યું. ગૌરીની આંખ આડેના મોહાંધતાના રૂપકડા પડદા ખૂલવા લાગ્યા. આવી જિંદગીમાં નરી પોકળતા છે. દેખાડો છે, દંભ છે. માનવતા નથી. ફક્ત મોજમજા છે. દર અઠવાડિયે હવે આશુતોષ ફાર્મહાઉસ પર જવાનો પ્રોગ્રામ ગોઠવી કાઢે છે. ત્યાં દસ પંદર યંગ કપલ્સ ભેગા મળે. ગમે તે ગમે તેની આસપાસ ગોઠવાઈ જાય. ડ્રીક્સ હોય, થોડી છેડછાડ હોય. મોડર્ન જમાનો છે ભાઈ! પછી થઈ જાય બ્લુફીલ્મનો દોર. ગૌરીનું સંસ્કારી મન બળવો પોકારે, આવું બધું આધુનિકતાને નામે? આ તે સંસ્કૃતિ કે વિકૃતિ.

હવે આશુતોષ અને ગૌરી વચ્ચે ખટરાગ શરૂ થઈ ગયો. આશુતોષ એમ માની બેઠો છે કે બૈરીએ કઠપૂતળી થઈ હું જોમ નચાવું તેમ નાચ્યા કરવાનું. હું જેની સાથે કહું, એની કમરે હાથ વીંટાળી ગૌરીએ ડાન્સ કરવાનો. પોતાના અંગત લાભ કઢાવી લેવા બૈરીને પરપુરુષને હવાલે કરવાની? ગૌરીનો આવા ઝુપમાં જવાનો વિરોધ વધતો ચાલ્યો, તેમ તેમ આશુતોષનો દુરાગ્રહ વધતો ચાલ્યો.

હમણાં હમણાં આશુતોષ એક નવી ક્લબનો મેમ્બર બન્યો છે. ભદ્ર સમાજની અભદ્ર ક્લબ! કી ક્લબ! જ્યાં એક બોક્સમાં ચાવી મૂકવાની. બોક્સમાંથી પુરુષ ચાવી ઉઠાવે, જે સ્ત્રીની ચાવી હોય એ સ્ત્રીએ એ પુરુષને કંપની આપવાની, શરીર સુધ્ધાં સોંપવાનું. ગૌરી આશુતોષ સાથે જઈ ચડી હતી. સુધરેલા લોકો એને એન્જોયમેંટ, એંટરટેઇનમેંટ જે નામ આપવું હોય તે આપે, ગૌરી આ માટે બિલકુલ તૈયાર ન હતી. સ્ત્રીને મન એનું શીલ, એનું ચારિત્ર્ય એનું અમૂલ્ય ધરેણું છે. ગૌરી ત્યાંથી ભાગી છૂટી. આશુતોષ મોડેથી ઘેર આવી સૂઈ ગયો હશે. સવારે આશુતોષ ઉઠે એ પહેલાં ગૌરી પોતાના કપડાંની બેગ ભરી પિયર પહોંચી ગઈ. અચાનક દીકરીને વહેલી સવારે કપડાંની બેગ સાથે આવેલી જોઈ મંગળાબેન સમજી ગયા કે ચોક્કસ કંઈક

ગંભીર મામલો હશે નહીં તો મારી દીકરી આમ ભાગી ન જ આવે.

ગૌરી રડતી ગઈ, બધી વાત કરતી ગઈ. મંગળાબેને દીકરીને છાની રાખી. આવો અટપટો પ્રશ્ન ઉકેલવો કેવી રીતે? સાપ મરે નહીં ને લાઠી ભાંગે નહીં. આવા ભાન ભૂલેલા લોકોની શાન ઠેકાણે લાવવી જ પડે. હજુ કંઈ બધું બગડી ગયું નથી. બાજી સુધારી લેવી પડશે. મંગળાબેનનું દિમાગ કામે લાગી ગયું, વ્યવહારું ઉકેલ શોધવા માટે.

એક મહિનો નીકળી ગયો. આશુતોષને ત્યાંથી કોઈ ફોન આવ્યો નહીં. મંગળાબેન જરાયે અકળાયા વિના સ્વસ્થતાથી વિચારતા રહ્યા. Once there is a will there is a way. રસ્તો મળી રહ્યો આપોઆપ. આશુતોષની બહેન સુધા માટે કોઈનું માંગું હતું. એ બહાને મંગળાબેને આશુતોષ સાથે વાત કરી. આશુતોષને મંગળાબેને કહ્યું, મારી ગૌરી નાદાન છે. તમે આવો ઘરે, રસ્તો કાઢીએ. આશુતોષ મંગળાબેનને ઘરે ગૌરીને લેવા આવ્યો. બેનનું નક્કી કરવું હોય તો ઘરમાં ગૌરીનું હોવું જરૂરી હતું. હવે ગૌરીની ગરજ પડી.

મંગળાબેને ખૂબ મીઠાશથી જમાઈરાજનું સ્વાગત કર્યું. તમારો પતિ-પત્નીનો મામલો છે. અમે વચ્ચે પડવા માંગતા નથી. તમે કહેશો ત્યાં ગૌરી આવશે, તમે કહેશો તેમ ગૌરી કરશે. પણ એક જ શરત. તમે કી ક્લબમાં જાઓ, કે ફાર્મ હાઉસમાં- ગૌરીની સાથે કાયમ તમારી બહેનને લઈ જવાની. સુધા ગૌરીની બહેનપણી જેવી છે. સુધાને પણ આવી કંપનીની ટેવ પાડવી પડશે. કારણ એના લગ્ન પણ અલ્ટ્રા મોડર્ન પરિવારમાં થશે. એનો વર નવા જમાનાનો, તમારા પરિવારને અનુરૂપ હશે. એને પણ પરપુરુષની કંપનીની ટેવ પાડવી પડશે.

આશુતોષ અકળાયો, કેવી વાત કરો છો? મારી બહેન, આવી ક્લબમાં? મંગળાબેને ગજબની સ્વસ્થતા ધારણ કરી રાખી હતી. જરાયે અકળાયા વગર કહે, સુધા અને ગૌરી બંનેમાં મને કોઈ ફરક દેખાતો નથી. વળી તમે કી ક્લબના મેમ્બર તરીકે તમારા માતા પિતા તથા અમને પણ મેમ્બર બનાવી દો. અમે પણ નવા જમાનાના રંગદંડ જોઈએ તો ખરા!

ગૌરીને આજે લેવા આવ્યા છો, એની કપડાંની બેગ તૈયાર જ છે. હું હમણાં જ તમારા મમ્મી પપ્પા સાથે આપણી વચ્ચે વાત થઈ તે વાત - ચોખવટ કરી લેવા માંગું છું. એમ કહી હાથમાં ફોન લીધો. હવે આશુતોષ ખરેખર ગભરાયો. આવી પ્રવૃત્તિઓ મમ્મી પપ્પાથી છાનીમાની કરવાની હોય. પોતાની વહુ આવી કી ક્લબમાં જોડાય એવું તો એના માતાપિતાને નહીં જ ગમે. ઘરમાં મોટું રમખાણ મચી જાય.

હવે આશુતોષ ખરેખર સાણસામાં સપડાયો. મંગળાબેનને પગે લાગીને કહે, મારા માતા પિતાને આવી વાત ના કરશો. હું વચન આપું છું કે ગૌરીને આવી કોઈ ક્લબમાં નહીં લઈ જાઉં. મંગળાબેન આમ ગાંજ્યા જાય તેવા નથી. એમણે બીજો ટોણો માર્યો. જુઓ ગૌરી હવે અમારા ઘરની દીકરી મટી તમારા ઘરની વહુ બની છે. એને કોઠે બેસાડવી હોય તોયે ભલે બેસાડો. એને નચાવવી હોય તેટલી નચાવજો. પણ એ મુજરો કરે ત્યારે તમારા માબાપ બહેનને પણ જોવા તો બેસાડજો જ. નવી પેઢીની આવી નવતર પ્રવૃત્તિઓથી તેઓ શા માટે અજાણ રહી જાય ?

આશુતોષ હવે ઢીલોઢફ થઈ ગયો. ગૌરી એની સાથે સાસરે ગઈ. મોડર્ન બનવાના ધખારા ઓસરી ગયા છે. આશુતોષ લેપટોપ લઈ હિસાબકિતાબ ધંધો કરતો થઈ ગયો છે. સીધોસટ, ડાહ્યો ડમરો ગૌરીપતિ બની બૈરીના કઢ્યામાં આવી ગયો છે. વાઘ જેવો આશુતોષ હવે બિલાડી જેવો બની ગયો છે, અરે મ્યાંઉ કરવાનું યે ભૂલી ગયો છે. ગૌરી આશુતોષ બે સંતાનોના માબાપ બની ગયા છે. એમનો જીવનબાગ ઉજડતો બચી ગયો છે. મંગળાબેનની કોઠાસૂઝને કારણે.

કમનસીબ

માણસ માત્રને પોતાના વંશને આગળ ચલાવનાર વારસદારની આકાંક્ષા હોય. કુબેર અને માયાબેનના લગ્નજીવનને સાત વર્ષ થઈ ગયા છતાં તેમનો ખોળો ભરાયો નહીં. ખોળાનો ખુંદનાર ઘોને રન્નાદે, માતાજીની માનતા લીધી. શ્રીનાથજી અને તીરૂપતિની માનતા લીધી. પથ્થર એટલા દેવ માની પૂજા કરી. વ્રત વરતોલા કર્યા. ત્યારે માયાબેનની ગોદમાં દીકરો રમતો થયો. દીકરો લાડકો લાલો. તેનું નામ રાખ્યું લાલજી. દીકરો પાંચ વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી માયાબેન દીકરાની પાછળ પાછળ થાળી લઈ ફરે, કોળિયા ભરાવે. દરરોજ માખણ, મીસરી અને ઘીથી લસલસતો શીરો. દીકરાના અણવાના કરે. પાણી માંગે ત્યાં દૂધ હાજર.

આમ તો નામ કુબેર પૈસે ટકે સાધારણ. કુબેર મ્યુનીસીપાલિટીમાં એન્જીનીયરીંગ ડિપાર્ટમેન્ટમાં નોકરી કરે. મકાનોના પ્લાન પાસ કરાવવા ફાઇલોના ઢગલા પડ્યા હોય. કુબેરનું મન નિર્મળ, જીવનની જરૂરિયાતો ઓછી, ઉપરની આવક કરવાનો ઇરાદો નહીં. સીધો સાદો, નિષ્ઠાપૂર્વક સરકારી નોકરી કરે. સરકાર પૈસા આપે છે, જીવનનિર્વાહ ચાલી રહે એ ઉપરાંત થોડું ઘણું બચે છે, બીજું શું જોઈએ વધારામાં. ટેબલની ઉપર કે ટેબલની નીચે કશું લેવાનું નહીં. કાયદેસર પ્લાન પાસ કરી દેવાના. લોકોને ભીડાવીને બીજા લોકો પૈસા પડાવે છે એની કુબેરને ખબર છે પણ બ્રાહ્મણનું ખોળિયું. બાપા કહી ગયા છે, મહેનતનું ખાવું, હરામનું પચે નહીં. બાપા ગોરપદું કરતા. કુબેરને ભણાવ્યો, નવા જમાનામાં કોઈ ગોરને સીધું આપવાના નથી. પત્ની માયા પણ સીધી સાદી, ચાર જોડી કપડાં પહેરવા હોય અને ખાવા રોટલો મળી રહે-સંતોષ છે. ઘરનું ઘર છે.

કુબેરે કહ્યું કે દીકરાને મ્યુનિસિપલ સ્કૂલમાં મૂકીએ, કોન્વેન્ટની ફી ભરતાં કમર તૂટી જશે, પણ માયાબેનને દીકરા પ્રત્યે અતિશય રાગ.

એક જ તો દીકરો છે. કોન્વેન્ટ સ્કૂલમાં ભણવા મૂક્યો. નોટબુક્સ, બુક્સ, ડ્રેસ બધું સ્કૂલમાં પૈસા ભરી ખરીદવાના. ફરજિયાત ટ્યુશન ક્લાસ ભરાવવાના. દીકરો ભણે નહીં, રખડી ખાય, પણ બધા દોસ્તારો જતા હોય તે ટ્યુશન ક્લાસની ફી ભરવાની. બધા દુરમાં જાય, તો લાલજી ઊભે પગે જીદ કરીને પૈસાની માંગણી કરે.

માંડ માંડ બારમા સુધી પહોંચી, કોલેજમાં દાખલ થયો. હવે કુબેરની ઉંમર થઈ હતી. એનાથી બહુ કામ થતું નથી. કાને ઓછું સંભળાય છે. આંખે ઝાંખું ભળાય છે. ડાયાબીટીસ થયો છે. દવાદારૂના ખર્ચા વધ્યાં છે. માયાને પગે વા આવ્યો છે. ડોક્ટર કહે છે ઢાંકણી ઘસાય છે, ઓપરેશન કરાવવું પડશે.

કુબેરથી હવે કોઈ રીતે દીકરાના વધતા જતા ખર્ચાને પહોંચી શકાય તેમ નથી. હવે તો મા પણ દીકરાનું ઉપરાણું લઈ શકે તેમ નથી. દીકરાના લક્ષણ સારા જણાતા નથી. દિવસે દિવસે એનો ઉપાડો વધતો જાય છે, માંગણીઓ અમર્યાદ છે. મધ્યમવર્ગીય ઘરસંસાર છે. કોઈ મોટી મૂડી જમા કરી શક્યા નથી. પાંચ સાત લાખ રૂપિયાની ફીક્સ ડીપોઝીટ છે અને ઘરનું ઘર છે. માયા પાસે આઠ દસ તોલા સોનું છે. બસ કુબેર અને માયાને પૈસાની જરૂરિયાત ઊભી થઈ નહીં. જે કંઈ કુબેર કમાઈને લાવે તેમાં સંતોષ હતો.

જ્યારે લાલજીના મનમાં અસંતોષની આગ ભડભડતી હતી. એની પાસે કપડાંનાં ઠેકાણાં નથી. કોલેજમાં મિત્રો જીન્સ, ટી શર્ટ પહેરીને બાઈક પર આવે. સેંટ છાંટેલું હોય. ગોગલ્સ ચડાવેલા હોય. જતે દહાડે પીક્યર જોવા બેસી જાય થીયેટરમાં. લાલજી બે ચાર વાર મિત્રોને પૈસે જાય, કાયમ બધા થોડા મફત લઈ જવાના. એની લાગણીઓ ઉશ્કેરાવા લાગી. પોતાને કેમ આવા મૂંજુ જેવા માબાપ મળ્યા. બાપાની ઓફિસમાં વિપુલના પપ્પા નોકરી કરે છે. એ ગાડી ફેરવે છે અને અમારી મા રોટલી, ખીચડી, થેપલાં રાંધી જાણે. કોઈ દિવસ નુડલ્સ કે પીટ્ઝા બનાવતી નથી. આ તે કંઈ જીવન છે! એ થાળી પછાડી ઊભો થઈ જાય. એને મ્યુઝીક સીસ્ટમ વસાવવી છે. આઈફોન ખરીદવો છે.

ખૂબ ધમપછાડા કરે. કુબેર સમજાવી સમજાવી થાકી ગયો. દીકરાને કંઈ કહેવાય તેમ નથી. એ સાંભળે કે સમજે તેમ નથી. માયા ઉપર ગુસ્સો ઉતરે. તમે જ આને ચડાવી દીધો છે છાપરે.

લાલજી મોટો થતો ગયો, આજુબાજુના મિત્રો જે રીતે મોજમજા કરતા તે જોઈ એને પણ ભૌતિક સુખ મેળવવાની પ્રબળ લાલસા જાગવા લાગી. ૫૦ ઇંચનું કલર ટી.વી. જોઈએ. બાઈક જોઈએ. નાઈકના શૂઝ જોઈએ. જોઈએ જોઈએ ને જોઈએ. એની દાદાગીરી વધતી ચાલી. કુબેર ગમે તેટલું કરે, દીકરાની માંગણીઓ સંતોષી શકવા જેટલું તેનું ગજું જ ન હતું. ઘરમાં રોજ રોજનો કકળાટ. બહારનું લોભામણું વાતાવરણ લાલજીના મન ઉપર હાવી થતું જાય. મા બાપ પ્રત્યે એનો ગુસ્સો વધતો જાય. આવા કેવા મા બાપ છે? આવું તે કંઈ જીવન હોય? ઘરમાં કોઈ સગવડ નથી. મલ્ટીપ્લેક્ષમાં સીનેમા જોવા જવું છે. રૂ. ત્રણસો ટિકિટના કુબેર ક્યાંથી લાવી આપે? લાલજીની માંગણી થાય, બાપા ના પાડે. બાપા માટે કટુતા વધતી જાય. કમાવાની આવડત નથી. સાવ જુનવાણી છે. નવા જમાનાને ઓળખતા નથી. લાલજીના ધમપછાડા વધતા ચાલ્યા, કબાટ ખોલે, હાથમાં જે આવ્યું તે વેચી નાંખે.

માબાપ વિચારે અમારા દીકરામાં આવા સંસ્કાર ક્યાંથી આવ્યા? અમારા ઉછેરમાં શી ખામી રહી ગઈ? દેવું કરીને ઘી ન પીવાય. આપણી પછેડી જેટલી જ સોડ તાણવાની. પારકાં પૈસે કેટલા તાગડધિન્ના કરી શકાય? દીકરાના મગજ ઉપર રાઈ ચડી ગઈ છે. બહારની દુનિયાની કૃત્રિમ રોશની, ઝાકમઝોળ જોઈ એ ભાન ભૂલી ગયો છે. એની આંખો ચકાચોંધ થઈ ગઈ છે. કેડીટ કાર્ડ અમે લોકોએ બાપ જન્મારે જોયું નથી, જોવું યે નથી. આજે વાપરો પણ કાલે કેવી રીતે ચૂકવશું?

એક તરફ મધ્યમવર્ગીય, રાંક માબાપ હતા. બીજી બાજુ આછકલું બિનજવાબદાર યૌવન હતું. લાલજીનો અઢારમો જન્મદિવસ આવ્યો. મિત્રોને પાર્ટી આપવી હતી. સ્માર્ટ ફોન- મોબાઇલ અપાવો. એવી એની માંગણી હતી. પચીસ હજાર રૂપિયા જોઈએ એટલે જોઈએ. શા

માટે જોઈએ એ પૂછવાનું નહીં. હું જે કંઈ કહું એ સમજવા જેટલી તમારામાંથી એકેમાં અક્કલ નથી. તમે લોકો ઓર્થોડોક્સ છો. લાલજી ઇંગલીશમાં ગાળો ફાડવા લાગ્યો.

માયા અને કુબેર અવાક થઈ ગયા. વંશ વારસદાર દીકરો જોઈતો હતો. ઘડપણમાં શ્રવણની જેમ માબાપને દીકરો સાચવશે એવી અપેક્ષા હતી. જેટલું શક્ય હતું તેટલું દીકરાને અપાવ્યા કરું. હવે હદ આવી ગઈ. પેટ પથ્થર પાક્યો છે. આના કરતાં વાંઝિયા રહ્યા હોત તો સારા હતા. કુબેરને આજે બરાબરની ચીઝ ચડી હતી. એણે દીકરાને સાફ સાફ કહી દીધું કે તારે ઘરમાં રહેવું હોય તો રહે, નહીં તો ચાલતો થા. અમે આજ સુધી તને લાડ પ્યાર કરતા રહ્યાં. દીકરા પ્રત્યેનો મોહ હતો. મારામાં જેટલી આવડત, તાકાત હોય એટલું હું કમાઉં છું. તારે ખાતર પાપના પોટલાં બાંધવા નથી. ખોટી કમાણી કરવી નથી. અઢારનો થયો, તારી જાતે કમાવા માંડ અને વાપર. આજ પછી આ ઘર તારા માટે બંધ. જ્યાં જવું હોય ત્યાં ચાલ્યો જા. માની લઈશું કે ભગવાને દીકરો દીધો જ ન હતો.

પુતર કપાતર થાય, માવતર કમાવતર ન થઈ શકે. આજ સુધી તારા લવારા અવગણ્યા, તને પંપાળતા રહ્યા. ઘર બહાર પગ મૂકી જો, કોણ ઊભો રાખશે તને? કમાવા જઈશ ત્યારે જોર પડશે.

આઈ હેઈટ યુ, બ્લડી બ્લાસ્ટર્ડ્સ બોલતો બોલતો લાલજી પગ પછાડતો પછાડતો ઘર બહાર નીકળી ગયો. માયા એને રોકવા ગઈ. કુબેરે માયાને અટકાવી. બંને દીકરાના વર્તાવથી હલબલી ગયા હતા, જાણે વજાઘાત પડ્યો. માયાનું માતૃત્વ કણસતું હતું. એની આંખમાંથી આંસુની ધાર વહેવા લાગી. કુબેરે માયાના આંસુ લૂછ્યાં, માયા આ બધી ઋણાનુબંધની દુનિયા છે. જેનું જેટલું લેણું હોય તેટલું જ લેવાય.

દીકરાને પસ્તાવો થશે, પાછો આવશે, બહુ લાડ લડાવી લીધા. આપણા ગજા ઉપરવટનો ખર્ચો પરવડે તેમ નથી. દેવું કરી જીવવું નથી. દુનિયામાં પગ પગ પર ઠોકર ખાશે ત્યારે સમજ આવશે. સમજ આવે, પસ્તાય અને પાછો ફરે તો આપણા નસીબ નહીં તો પછી

સૌના કમનસીબ. આપણી પાસે જે કંઈ છે, આપણે બે જીવી શકીએ તેટલું છે. આપણને કોઈની ઓશિયાળી જોઈતી નથી. દીકરો નપાવટ પાક્યો છે, એ કમાઈને આપણું ઘડપણ પાળશે એ આશા ઠગારી છે. સારું થયું એણે વહેલું પોત પ્રકાશ્યું, નહીં તો આપણે તદ્દન બરબાદ થઈ ગયા હોત.

અઠવાડિયા સુધી લાલજી પાછો ફર્યો નહીં, કુબેરે છાપામાં છપાવી દીધું કે અમારા દીકરા લાલજી સાથે અમારે કોઈ સંબંધ કે લેવાદેવા નથી. કોઈએ લેવડદેવડ કરવી નહીં. અમારી કોઈ જવાબદારી નથી. કુબેરે માયા ખંખેરી નાંખી. દીકરો ભવિષ્યમાં કોઈ ભાંજગડ ઊભી કરે તો આ ઘરડે ઘડપણ નવી ઉપાધિ ઊભી થાય.

માયાને શરમ લાગે છે કે લોકો શું કહેશે? સોનાની છરી હોય તો ભેટમાં ખોંસાય, પેટમાં નહીં. અતિ લાડકોડથી દીકરાને ખુદ બગાડ્યો. લોકો મશ્કરી કરશે, સમાજમાં શું મોઢું બતાવીશું. કુબેર કહે એવું ડરીને બેસવાનું નહીં. સમાજ પ્રગતિ કરી રહ્યો છે કે અધોગતિ એ સમજાતું નથી. આપણને પોષાય તેટલા મોજશોખ કરાય. કોઈના મહેલ જોઈ આપણું ઝૂપડું તોડી ન પડાય-દેખાદેખી ક્યાં જઈને અટકશે? શાકવાળા, લારીવાળા, ભિખારી પાસે પણ મોબાઇલ છે. ફળસ્વરૂપ સમાજમાં વિકૃતિ પ્રવેશી ગઈ છે. પોતાની હેસિયત પ્રમાણે જ વર્તન કરવું જોઈએ. દુન્યવી માહોલ તો એવો છે કે લોકો લાલજી પ્રત્યે હમદર્દી દાખવશે. કોઈ આપણા પ્રત્યે પણ દાખવશે, તેથી શું? આપણે બિચારા થઈ જીવવું નથી. નજદિકના સગાંવહાલાં કે મિત્રવર્તુળમાં કોઈ દ્વેષિલા હશે એમને આનંદ થશે. એ આનંદ વિકૃતિનો હશે. આપણે થોડા વ્યથિત છીએ. પણ જો હજુ ચેતી જઈને કડક પગલાં નહીં લઈએ તો બરબાદ થઈ જઈશું. દિવસે દિવસે લાલજી અધોગતિની ગર્તામાં સરકતો જઈ રહ્યો છે. કાલે કબાડું કરશે તો આપણે ક્યાંયના નહીં રહીએ.

દીકરામાં વિકૃતિ પ્રવેશી છે. વિકૃતિનો અંશ પણ પેદા થાય ત્યાં પડતીનું પ્રથમ ચરણ રોપાઈ જાય. પછી તો શતમુખ વિનિપાત સર્જાયા વિના રહે જ નહીં. આપણે શુભ ભાવનાથી માબાપ તરીકેની ફરજ

પૂર્ણપણે બજાવી, ક્યાં યે કયાશ રહેવા દીધી નહીં. બાકી તો જેવા જેના ભાગ્ય.

અમે અમારા દાદાજી, નાનાજી, વડીલોના ચરણ ચાંપ્યા, એમની આજ્ઞા શિરોધાર્ય માની. ઘરમાં આનંદમંગળ વર્તાતો હતો. વડીલોની આજ્ઞાને કારણે ઘણું બધું જતું કરવું પડ્યું. હું અમેરિકા ભણવા ન જઈ શક્યો. છતાં એનો રંજ નથી. આપણું સંતાન કથોરું પાક્યું એ આપણી કમનસીબી. એનો પણ રંજ રાખવાનો નહીં. સુખે દુઃખે સમે કૃત્વા લાભા લાભો જ્યાં જ્યો. ઇશ્વર જે કરશે તે ભલા માટે. નિયતિને સ્વીકારી લીધે જ છૂટકો.

આપણે દીકરા પ્રત્યે અત્યંત લાગણી દાખવી. પણ એનું વર્તન, વાણી કઠોર રહ્યા. એનામાં વિનયનો અભાવ હતો. એની વાણી વિવેકહીન હતી. કાંટાળી જીભ બેધારી તલવાર જેવું કામ કરી ગઈ. આપણા હેયાં ઉપર કાતર ફેરવી ગઈ. એની વાણી ફટાકડાની જેમ ફૂટતી ગઈ. આપણને દઝાડતી ગઈ. ઘાણીની જેમ શબ્દો ફૂટે. ક્યારેય એ શેકાયેલા બીજ ઊગી શકે નહીં, બિયારણ તરીકે કામ લાગે નહીં. શબ્દો અમૂલ્ય છે. વાણીને ગિરા કહી છે. વાણી કાતરનું કામ કરી તોડે, સોયનું કામ કરે તો જોડે. શબ્દોના ટુકડાઓ જોડી જોડી ભાતીગળ ચંદરવો બનાવી શકાય. કોઈક બોલે ત્યારે ફૂલડાં ખરતાં હોય એવું મીઠું મીઠું લાગે. કોઈની વાણીમાં કડવાશ ભળેલી હોય. વાણી એટલે અંતરની ભાષા. દીકરા લાલજીની વાણીમાં નરી કટુતા ભરી પડી છે. એણે સંસારનું એક જ સ્વરૂપ જોયું, વિલાસિતાનું. પ્રેમ અને સ્નેહનું મૂલ્ય એ સમજી શક્યો નથી.

આપણે એને માટે અણગમતા બની ગયા, કારણ આપણે બધું એની મરજી મુજબ, એનું ધાર્યું કરી શકીએ તેમ નથી. આપણી લાચારી સમજવાને બદલે, લાગણી સમજવાને બદલે એણે એની રીતે અર્થઘટન કર્યું. કમનસીબ એના અને આપણા.

સાચું મોતી

અડોશપડોશમાં રહે છે એક જુવાન છોકરો ને એક જુવાન છોકરી, છોકરીનું નામ છે કામ્યા અને છોકરાનું નામ છે કમલ. કમલની માને સંધિવાનું દરદ. ઊભા રહી કામ કરી શકે નહીં. કામ્યા દરરોજ નિશાળેથી આવી કાશીમાને રસોડામાં મદદ કરે. કુકર મૂકી દે. રોટલી, રોટલા બનાવી ઘરે જતી રહે. કાશીમા દાળ-શાક વધારી મસાલો કરી લે. મા દીકરો જમી લે. ક્યારેક કામ્યા ઘરે બનાવેલા પાતરા કે ઢોકળા કે મૂઠિયા ઢાંકી જાય. કાશીમા ખુશ, કમલ ખુશ અને કામ્યા પણ ખુશ. કામ્યાને કાશીમા ઉપર બહુ વહાલ, કમલ ઉપર તો મરી ફીટે. કાશીમાના ઘરમાં આંટાફેરા કરવાનું મૂળ કારણ તો કમલ જ ને! કમલ એને મન કામદેવ જેવો, અને કમલને મન કામ્યા એટલે રતિ. કાશીમાને આંખે ઓછું ભળાય, બંને જુવાન દિલ, થોડી છોડછાડ કરી લે.

કામ્યા કોલેજ જવા નીકળે. કમલ બરાબર એ જ વખતે બાઈક લઈ નીકળે. કામ્યા એને વળગીને બાઈક ઉપર બેસી જાય છોડ્યોક. કામ્યા કે કમલને નથી અડોશપડોશની શરમ કે નથી સગાવહાલાની. કામ્યા બિન્ધાસ્ત છે. કામ્યાને મા નથી. બાપા સવારે આઠ વાગે નોકરી પર નીકળી જાય, રાત્રે આઠ વાગે ઘરે આવે. ઘરમાં ખાસ કામકાજ હોય નહીં તેથી ભૂતનું સ્થાન પીપળો. હરીફરીને કમલના ઘરમાં આંટાફેરા માર્યા કરે. કાશીમાને પગે બામ ચોળી આપે, શેક કરી આપે. બજારમાંથી કોઈ ચીજ વસ્તુ જોઈતી હોય તે લાવી આપે.

કમલને એટલું જ જોઈએ છે. કામ્યા ઘરમાં રમરમતી ફરી વળે છે, ઘર ભર્યું ભર્યું લાગે છે. નાનપણથી કામ્યાના એને હેવા પડી ગયા છે. કામ્યાનું બોલવું ગમે, કામ્યાનું હસવું ગમે. એને સ્પર્શવું પણ ગમે. જુવાન લોહી, રોમાંચ અનુભવે. કામ્યાના ગાલ ગુલાબી, કેશ કાળાભમ્મર ને રેશમ જેવા, સુરેખ દેહાવલી અને ગોરી ત્વચા, અને

લાંબી અને લીસી ડોક.

કાશીમાની દેખતા બંને મજાક કરે, મા તમને કોણ વધારે વહાલું, કાશીમા બંનેને ખોળામાં બેસાડી ઓવારણા લે. એક મારી જમણી આંખ, બીજી ડાબી આંખ. મારે મન બંને આંખ સરખી. કાશીમા કહે, હવે બંને ઝટ પરણી જાઓ એટલે ગંગા નાહ્યા. મારા જીવતાં તમારી જુગતે જોડીને જોઈ આંખ ઠરે.

અને કામ્યા અને કમલ બંને પરણી ગયા. ઢોલ, ધ્રુવક્યા, સાંજના ગીત ગવાયા, હસ્તમેળાપ થયો, અને વિદાય પણ થઈ. ક્યાં લાંબે જવાનું હતું, કામ્યાને તો બાજુના ઘરમાં જ આવવાનું હતું. કામ્યા અને કમલ. બંને વચ્ચે અતૂટ પ્રેમ. કામ્યાને કોઈ ટકોર કરે, અલી, મરદની જાત, પરણે નહીં ત્યાં સુધી પ્રેમ. પછી બેરી એટલે કામવાળી. ના પણ કમલ એવો નથી. લગ્ન થયા, જવાબદારી વધી છે. ખૂબ મહેનત કરે છે, કમાય છે, જે કમાય તે કામ્યાના હાથમાં મૂકી દે છે. કામ્યા હૃદયની રાણી છે. હૈયાનો હાર છે. પાંચ પાંચ વર્ષ વીતી ગયા, પણ બંનેનો પ્રેમ હજુ એવો ને એવો તરોતાજો છે. બંનેએ પાંચ વર્ષનું પ્લાનીંગ કર્યું હતું, આ વર્ષે બાળકની પધરામણી કરવી છે.

બંને વચ્ચે સાચો પ્રેમ છે. બંને એકબીજાને કોણિયા ભરી ભરી જમાડે છે. બંનેના દિવસો આનંદમાં વીતે છે. પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમ. જાણે એમનો પ્રેમ ભરતી ઓટમાં માનતો નથી. સદાકાળ પ્રેમની ભરતી જ છે બંનેના હૈયામાં જાણે રાધા ને કૃષ્ણ, જાણે સીતા અને રામ. કળજુગમાં આવી જોડી ભાગ્યે જ જોવા મળે. કમલ કામ્યા ખાતર એફિસ વહેલી બંધ કરી દે. ઘર વિના, કામ્યા વિના જાણે પાગલ થઈ જાય.

એક દિવસ કામ્યા પડી ગઈ. હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવી પડી. ડાબું અંગ ખોટું પડી ગયું લકવો મારી ગયો. કમલ બધું છોડી હોસ્પિટલમાં ડોક્ટરો બદલે, ટ્રીટમેન્ટ બદલે, હોસ્પિટલ બદલે, બધું વ્યર્થ, કામ્યા અપંગ બની ગઈ.

કમલ રાતદિવસ કામ્યાની સારવાર કરે છે, એને નવડાવે છે, કપડાં પહેરાવે છે, એનું માથું ઓળી આપે છે. આયાને ભરોસે ચાર કલાક

કામ્યાને મૂકી ઓફિસનું કામકાજ સંભાળી પાછો ઘરે આવી જાય. કામ્યાને ળીલચેરમાં ફરવા લઈ જાય. કમલ કંટાળતો નથી, થાકતો નથી. કમલની મા કંટાળી ગઈ. એ કમલને કહ્યા કરે, દીકરા તું હવે બીજા લગ્ન કરી લે. કામ્યા હવે તારા જીવનમાં કોઈ કામની નથી રહી. એની સારવાર ક્યાં સુધી કરતો રહેશે ?

જે કોઈ આવી વાત કરે, એને કમલ તોડી પાડે છે. હું અપંગ થઈ ગયો હોત તો કામ્યા મને છોડી ગઈ હોત ? કામ્યા મારો પ્રેમ છે, કામ્યા મારું સર્વસ્વ છે. ખબરદાર કોઈએ બીજા લગ્નની વાત કરી છે તો ! કમલ કોઈની સલાહ માને તેમ નથી. એ વાત સાંભળે છે ફક્ત પોતાના અંતરાત્માની. સાચો પ્રેમ બલિદાન આપે. પ્રેમ એટલે સાચું મોતી. ફટકિયા મોતીની જેમ ફટકી ન જવાય. જેવી છે તેવી, કામ્યા જ મારી સર્વશ્રી. એની સેવા કરવી એ જ મારી ફરજ.

કામ્યા પોતે કોઈ વખત કરગરે છે, કમલ, બીજા લગ્ન કરી લો, હું તમને સાચા દિલથી પ્રેમ કરું છું. પ્રેમમાં બલિદાન હોય, તમને સુખી જોવા ઇચ્છું છું. પણ કમલ દૃઢ નિશ્ચયી છે. એને કોઈ ડગાવી, સમજાવી કે ફોસલાવી શકે તેમ નથી.

આજે કાશીમા હયાત નથી. ઘરમાં બે જ જણા છે, કામ્યા અને કમલ. કામ્યા એક હાથથી બેઠી બેઠી જે કામ થઈ શકે તે કરે છે, ળીલચેરમાં ઘરમાં ફરી વળે છે. વર્ષો વીતી ગયા, બંનેનો પ્રેમ હજુ એવો ને એવો તરોતાજો છે.

ધર્મયાત્રા

વિપશ્યના - પશ્ય એટલે જોવું. પોતાની જાતને વિશેષ રૂપે જોવી, જાણવી, એનું નામ વિપશ્યના. મનના, શરીરના આંતરપ્રવાહને નિરખવા મળે. ધ્યાન, જપ, તપ, સાધના થકી આત્માની ભૂમિકા ઉચ્ચતર બનતી જાય. આપણે ધ્યાનમાં બેસીએ છીએ. માળા તો કરમે ફિરે, મન ફિરે ચહુઓર. માળાના મણકા ગણ્યા કરીએ, તેથી કંઈ વળે નહીં. મનની સ્થિરતા, એકાગ્રતા એટલે ધ્યાન. યોગ કર્મષુ કૌશલમ. કાર્યમાં મન લગાડી સરસ રીતે કરીએ એનું નામ યોગ. કબીર, રૈદાસ, અખો વગેરે બધા નિજ કર્મો કરતાં કરતાં પ્રભુના ધ્યાનમાં તલ્લીન રહેતા.

ઋષિ મુનીઓ જ ધ્યાન ધરે, તપ કરે એવું નથી. કોઈપણ સંસારી ધ્યાન ધરી શકે તેને માટે એક ખૂણામાં આસન પાથરી બેસી જવાની પણ જરૂર નથી. મા રોટલી વણતી જાય પણ એનું ધ્યાન બાળક પ્રત્યે સ્થિર હોય.

આ પશ્યન્તિ - વિપશ્યના એ તો બહુ ઊંડો ક્રમ છે. પહેલાં તો મન સ્થિર થાય, પછી એકાગ્રતા લાગે, પછી વિપશ્યના થાય. આપણે બોલીએ છીએ, શબ્દો હોઠ દ્વારા બહાર આવે એ પહેલાં હૃદયના ખૂણામાં શબ્દો ગોઠવાય, પછી એ નિર્માણ પામે છે. પહેલું તળ બોલ્યા તે, બીજું તળ વિચાર્યું અને ત્રીજું તળ જોયું, દર્શન કર્યું, પશ્યન્તિ - જ્યાં શબ્દો દેખાય. ઋષિમુનિઓ તપ કરે, જ્ઞાન જોવામાં નથી, સાંભળવામાં નથી. જ્ઞાન પ્રકટે છે. જ્યાં વિચાર પ્રકટરૂપે દેખાય, સંભળાતા નથી. અને એ ધ્યાનની જ્યારે પરાકાષ્ટા આવે ત્યારે જીવ પ્રબુદ્ધ બને.

આ તો ઓરડાની અંદર ઓરડા જેવી યોજના છે. એક ઓરડો ખોલો, પછી તેમાંથી બીજા ઓરડાની ચાવી મળે. એનાથી બીજો ઓરડો ખોલવાનો. પુરુષાર્થ કરીએ ત્રીજા ઓરડાની કૂચી મળે. છેલ્લો ઓરડો

ખોલો ત્યાં જગત નહીં હોય ફક્ત પ્રકાશપુંજ હશે. આપણે દરદાગીનો સાચવવા કબાટ બનાવીએ, એમાં તિજોરી મૂકીએ, તિજોરીમાં પણ એક ચોરખાનું હોય. તેમાં રત્નોનો ખજાનો સાચવીને રાખ્યો હોય. આ જ્ઞાનનો ખજાનો આપણા અંતરના એક એક દ્વાર ખોલતાં જઈએ તો જ સુલભ બને.

સુખની સામગ્રી, સુખનો ખજાનો આપણી ભીતર જ ભરેલો પડ્યો છે. આપણે અજાણ છીએ, કસ્તુરી મૃગની જેમ.

ઘૂંઘટકા પટ ખોલ રે તોકો પિયા મિલેંગે. આવરણો દૂર કરીએ તો જ હરિદર્શન થાય. સમ્યક્ જ્ઞાન પ્રકટે, બોધિ જ્ઞાન પ્રકટે. બાહ્ય સુખ સગવડો, ‘સબ ધન ધુરિ સમાન’ જબ આવે સંતોષ ધન. સાચું ધન એ જ છે. જીવન તો મળ્યું છે, પણ એને ઊંડાણપૂર્વક જાણવાનો પ્રયાસ કરીએ એનું નામ અભિજ્ઞાન. અભિજ્ઞાન થાય તો જ પરામતિ પ્રકટે.

મેરી બીના રો રહી હૈ - બીના સૂની પડી છે. એના તાર ઝંકૃત કરવા હોય તો આંગળીના ટેરવા વાપરવા પડે. તો જ સંગીત પ્રકટે પણ આપણે પ્રમાદી છીએ, હાથ હલાવવો નથી, અડકાડવો નથી પછી જીવન સંગીત ક્યાંથી પ્રકટવાનું ?

સંસારીનું સુખ એવું ઝાંઝવાના નીર જેવું,

દોડી દોડી શીદ જાવું રે...

માણસ હેરાન પરેશાન છે, અશાંત છે, કારણ સુખની પાછળ આંધળી દોટ મૂકે છે. ઝાંઝવાના જળની જેમ દોડતા જાઓ, એ દૂર ને દૂર દેખાતું રહે. માથું દુઃખે છે ને પેટ કૂટવું છે. પગમાં જોડા ડંખે છે, બહુ ફીટ છે. ચંપલ કાઢી નાંખીએ તો નિરાંત થાય. માણસને સુખ જોઈએ છે. પણ જે ચંપલ ડંખે છે તે કાઢવા જ નથી. સંસારમાં અનેક દુઃખોના ખડકલા છે. પૈસાની મુસીબત છે, દીકરો કલ્યામાં નથી. દીકરી પરધર્મી સાથે પરણી ગઈ. ભાઈઓ સાથે મિલકતના ઝગડા છે. પ્રશ્નોના નિરાકરણમાં રસ નથી, હું દુઃખી છું, દુઃખી છું ના ગાણાં ગાવામાં જ જાણે રસ છે, દુનિયાની ખોટી હમદદી મેળવવી છે, આટલા દુઃખની સામે હું એક જ ટકી શકું. સુખ એટલે હકારાત્મક પોઝીટીવ સ્થિતિ છે.

પણ આપણે નકારાત્મકતા છોડવી જ નથી. મનમાંથી એને કાઢવાના પ્રયાસ કરવાને બદલે એને પોષણ આપી નિરાશાના બીજને ઉછેર્યા કરીએ, પોષ્યા કરીએ. માણસ ભણે-ગણે, શિક્ષિત થાય તેમ તેમ ધીટ થતો જાય. ધ્યાનથી, સભ્યતાથી દૂર ને દૂર થતો જાય વિશેષ દંભ આચરતો થઈ જાય. સભ્યતા જાતે કેળવવી પડે એ કોઈ શીખવી શકે નહીં. સમાજ સાથે શું મતલબ છે, આપણે આપણી જાત સાથે સંલગ્ન થવાનું છે. કુશળતાથી સમજપૂર્વક આપણું કામ કર્યું જઈએ, વાત ખતમ. બાહ્ય સુખ પાછળ દોડવાથી શાંતિ મળવાની નથી. અશાંતિ જ અશાંતિ પ્રવર્તી રહેશે.

સમાજમાંથી એવું શીખીએ છીએ કે દરેક વસ્તુની ઉપયોગિતા કેટલી, મને અંગત લાભ કેટલો. સમાજ, પરિવાર તમારી ઉપયોગિતા પ્રમાણે તમારો ઉપયોગ કરી લાભ લઈ લેશે પછી તમે કોણ? પરિણામે ત્યાં ઉદ્વેગ જ મળવાનો. નિર્ભેળ આનંદ મળવાનો નથી. આનંદ એ કોઈ કોમોડીટી નથી-વસ્તુ નથી કે બજારમાં જઈએ, પૈસા ખર્ચીને વેચાતી લાવી શકીએ. ભીતરી આનંદને પૈસાથી તોલી ન શકાય. નાના બાળકને રમાડવાથી જે આનંદ આવે, યશોદામૈયાને કાનુડાને ખેલાવવામાં જે મજા આવે તે આનંદ અદ્ભુત હોય, કરોડો રૂપિયા ખર્ચવાથી પણ એ લાભ મળી શકે નહીં.

આનંદ એક એવી ચીજ છે, જે અતિ મૂલ્યવાન છે. શ્રીકૃષ્ણની બંસીનો નાદ સૂણી ગોપી એવી હરખઘેલી બની જતી કે ઘરબાર વિસરી નીકળી પડતી. કોઈને ખાવામાં આનંદ આવે, કોઈને ખવરાવવામાં આનંદ આવે. સમાજની સેવા કરો, ધંધો કરો, પૈસો મળશે, પદ મળશે પણ સ્પર્ધા તીવ્ર હશે. પરિણામે થાક અને નિરાશા મળશે. જ્યારે મીરાંની જેમ હરિગુણ ગાવામાં જે આનંદ મળે તે અનોખો હોય. પાયોજી મૈને રામ રતન ધન પાયો. પૈસા ખરચતા જે ન મળે. ખરચતા ન ખૂટે, દિન દિન વૃદ્ધિ પામે. કિરપાધન - અમોલો અતિ પાયો.

જીવન અમૂલ્ય છે, ઇશ્વરની દેન છે. આપણે એની કિંમત સમજી શક્યાં નહીં. જિંદગીમાં તારાની ચમક માણી નહીં, ફૂલોની સુવાસ

માણી નહીં. પક્ષીઓના ગીત કે ખળખળ વહેતી નદીના મધુર નાદ સૂણ્યા નહીં. બસ તનાવ અને પરેશાનીમાં જ ગૂંચવાયેલા રહ્યાં. ઊગતા સૂર્યની લાલીમા માણી નહીં. આ બધા સુખ ચોમેર વિખરેલા પડ્યાં છે. હીરાની પરખ ઝવેરી જ કરી શકે. કાખમાં છોકરું ને ગામમાં શોધવા નીકળીએ, એવો આપણો ઘાટ છે.

ધર્મની મોટી મોટી વાતો કરવી છે. બાહ્ય ક્રિયાકાંડમાં અટવાયેલા રહેવું છે. ધર્મનો મર્મ સમજ્યા વિના સુખ ક્યાંથી મળે? ધર્મ પાળવાથી સુખ મળે. એ માટે આપણે ધ્યાન, વિવેક, વિચાર, જાગૃતિ કેળવવા પડે. એક એક પગલું આગળ વધતા જઈએ, માર્ગ વચ્ચે અવરોધોના ધુમ્મસ વિખેરાતા જશે, માર્ગ સ્પષ્ટ દેખાશે, આગળ વધી શકીશું, અંતિમ મુકામે પહોંચી શકીશું. ધર્મનો રસ્તો ખુદ શોધવો પડે, નિજ આત્મજ્ઞાન પોતે જ પોતાના ગુરુ બનવાનું. સમજણ અને વિવેક બુદ્ધિ થકી ખીલવવાના.

આપણા દુઃખનું મોટામાં મોટું કારણ છે અહંભાવ. હું બધું જાણું છું. હું કરું તે જ સાચું. બીજા બધા ખોટા. જેમ જેમ જ્ઞાન વધતું જાય તેમ તેમ સમજાતું જાય કે હજુ તો કેટલું બધું અજ્ઞાન છે મારામાં, કેટલું બધું શીખવાનું બાકી છે, કારણ જ્ઞાન સમુદ્ર અગાધ છે.

આપણે અજ્ઞાનવશ જ્ઞાની, જાણકાર હોવાના ગર્વને લીધે દુનિયામાં બીજાને શીખવવા મથામણ કરીએ છીએ. દરેક માણસ શીખીને બેઠેલો છે, એને શું શીખવી શકવાના? ક્યારેક નાનામાં નાનો માણસ કંઈક શીખવી જાય. આપણે મિથ્યાત્વમાં રાચીએ છીએ, કારણ આંખ આડે મોહના, રાગના પડળો બંધાયેલા છે. કમળો હોય પીળું જ દેખાય. દોરડું હોય ત્યાં અંદરના ભયને કારણે સાપ દેખાય. મિથ્યાત્વને લીધે દૃષ્ટિ નિર્મળ ન હોય.

દુઃખને અંદરખાને દબાવીને બેસીએ, હંમેશા દુઃખના જ વિચારો કરીએ. તેથી સુખના પ્રસંગે પણ દુઃખના જ વિચારો ઉદ્ભવે. દીકરીના લગ્નનો પ્રસંગ માંડી બેઠા છીએ, ડોશી મરી જશે તો ?

મિથ્યા દૃષ્ટિને કારણે જીવ તીવ્ર કષાયોથી ગ્રસ્ત થઈ રહે, શરીર

અને આત્માને એક માની બેસે. સંસાર પ્રત્યેનો રાગ એ મિથ્યા દૃષ્ટિ છે. સુખ નથી ત્યાં સુખ માની લઈએ. દીકરાની વહુ આવશે સુખી થવાશે. વાસના અને કામનાઓ, ઇચ્છાઓ અને આકાંક્ષાઓ સર્વ દુઃખના મૂળ છે. ધન, કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠાને સુખના સાધનો માની મિથ્યાત્વ સેવીએ છીએ, અંતરયાત્રા શરૂ કરીએ. ભીતરના દ્વારો ખૂલી જાય, પછી જ પરમ તરફ જવાની ધર્મયાત્રા શરૂ થાય.

ધર્મ એટલે શું? સાચો ધર્મ કયો? આપણે વૈષ્ણવ, જૈન, મુસ્લિમ વગેરે સંપ્રદાયોને એના રીતરિવાજોને વળગી રહીએ છીએ, ધર્માધિતાથી. સાચો ધર્મ માનવ ધર્મ છે. માનવતા છે. હોટેલોમાં કલબોમાં મજા માણીએ છીએ. એ ફક્ત બાહ્ય મજા છે. અંતરનો આનંદ એમાંથી પ્રકટતો નથી. ‘મીરાં’ની જેમ આઠે પહોર આનંદમાં- મગનમાં રહેવું હોય તો ભગવાનમાં મન પરોવવું પડે. મન ચંગા તો કથરોટમેં ગંગા. ભક્તિ તો એને કહેવાય કે ખુદ ભગવાન ભક્તની મદદે દોડી આવે.

તિલાંજલિ

વર્ષાઋતુ વિદાય લે, નવલાં નોરતામાં રાસે રમ્યાં, હવે પર્વાધિરાજ દિવાળી આવી રહી છે. ગૃહિણીઓ ઘરસફાઈ કરવાના કામમાં વ્યસ્ત થઈ ગઈ છે. ઘર, આંગણું, માળિયા, બધું જ સાફસૂફ કરી નાંખવાનું છે. સાડીનો છેડો કમરે બાંધી હાથમાં ઝાડુ ને ઝાપટિયું લઈ ગૃહિણી બીઝી બીઝી થઈ જાય. ગાદલા તડકે નંખાય. ઘરમાં રંગરોગાન થવા લાગે. દિવાળીનું શોર્પીંગ તો ખાસ હોય. જાણે દસ પંદર દિવસ સ્વચ્છતા અભિયાનના દિવસો બની જાય. નવું વર્ષ આવે, એને આવકારવા સ્વચ્છતા કરવી આવશ્યક છે. જ્યાં સ્વચ્છતા હોય ત્યાં જ લક્ષ્મીજીનો વાસ થાય.

આપણા ઘરમાં ઘાટી છે, દરરોજ ઝાડુપોતું થાય છે. ઘરની સફાઈ થતી રહે છે. છતાં દિવાળીની સફાઈ કંઈ ઓર જ હોય. આપણે ગાડીની સર્વીસ કરાવીએ છીએ. એન્જીન ઓઇલ વારંવાર બદલાવીએ છીએ. દશેરાના બે દિવસ અગાઉ ફેક્ટરી બંધ, બધી મશીનરીના પૂરજે પૂરજા છૂટા પાડીને ઓવરહોલીંગ કરી ફરી જોડી દઈએ. દશેરાનું પૂજન થાય પછી ફરી એ મશીન ઉપયોગમાં લઈએ.

પ્રશ્ન એ ઉઠે છે કે ઘર સફાઈ કરીએ છીએ, પણ મન સફાઈ કરી ખરી? મનમાં કેટકેટલા કૂડ, કપટ, રાગ, દ્વેષના કચરા ભરીને બેઠા છીએ. પોતાની જાતને બીજા કરતાં સવાયા માનીએ છીએ. આપણા મનમાં કેટકેટલી સાચી ખોટી માન્યતાઓ ઘર કરી બેઠી છે, આપણે એનું જતન કરીએ, એને પુષ્ટિ આપીએ. મનમાં જાતજાતનાં અંધશ્રદ્ધાના બાવાજાળાં ભરાઈ બેઠા છે. એ બધાને દૂર કરી મનની સફાઈ કરવાનો વિચાર આવે છે ખરો? મન બંધિયાર થઈ ગયું છે, જડ માન્યતાઓમાં અકડાઈને બેઠું છે. ગૂંગળામણ અનુભવીએ છીએ, પણ મનને મઠારવાનો વિચાર આપણે કરતા નથી.

દિવાળી ટાણે માળિયામાં સંઘરી રાખેલો સામાન નીચે ઉતરાવીએ, બાપ રે, શું શું ભર્યું છે. ફેંકી દેવું પડશે, બોલાવો ભંગારવાળાને. ભંગારવાળો આવશે, આ સાણસીમાં વચ્ચેનો સ્કૂ ઢીલો થઈ ગયો છે, લાવો સ્કૂ ડ્રાઇવર. ભંગારમાં આપવાને બદલે પાછું માળિયામાં ચડાવી દઈએ. પસ્તી વેચવા કાઢી, અરે આ તો પેપરમાં કંઈક સારું સારું વાંચવા જેવું છે, વિચારી કટીંગ કાપી રાખ્યા છે. એમ થોડું પસ્તીમાં આપી દેવાય ?

કચરો ભર્યો, ઉધછ થવાની, તરવરિયા જીવડાં થવાના. સફાઈ માત્ર ઝાડુથી નથી થવાની. પેસ્ટ કંટ્રોલ કરાવવું પડે, ફીનાઇલનું પોતું મરાવવું પડે. બારી બારણાં ખુલ્લા મૂકી દઈએ. કબાટ એક વર્ષથી ખોલ્યું નથી. ચાવી મળતી નથી. મીજાગરાં કટાઈ ગયા છે.

ઘરમાં નવી હવા, નવા તડકાને આમંત્રણ આપવા બારી બારણાં ખુલ્લાં મૂકી દેવાના. હવડ વાસ આવે, એરફેશનર છાંટીએ. તો પછી મનનાં દરવાજા, બારી બારણા ખુલ્લા મૂકી દઈએ. ઉબાપેલી વાસ કાઢવા નવા વિચારોને મનમાં પ્રવેશવા માટેની અનુકૂળતા કરી લેવી જોઈએ.

નાનપણમાં ઘરમાં પપ્પા સાથે કાકાઓનું વર્તન, મમ્મી સાથે દાદીનું વર્તન, ફોઈનું વર્તન, અડોશપડોશના વ્યવહાર, મનમાં અનેક ગ્રંથિઓ બંધાતી ચાલી. દુનિયાદારીમાં પડ્યા, પ્રેક્ટીકલ થવું પડે. નાનપણમાં જે જે આદર્શો સેવ્યા હતા. તેમાં ફેરફાર કરવાની જરૂરિયાતો પડી. કોઈ કોઈ આદર્શો પાળી નથી શકાતા છતાં દંભ આચરીએ છીએ. અમે તો ભાઈ સાચાનો પક્ષ લેવાના. ખોટું બોલતા આવડતું નથી. મોઢામોઢ કહી દેવા જોઈએ. અમુક વ્યક્તિ માટે મનમાં વિના કારણ પ્રેજ્યુડીસ થયા હોઈએ. સચ્ચાઈ સમજાય. એ વ્યક્તિની પરિસ્થિતિ જ એવી હતી, એણે કરકસર કરી જીવતર ટકાવી રાખવાનું હતું. આપણે એને લોભિયા ગણી લીધા હતા. મનના માળિયામાં આવા કાટમાળ જેવા સંખ્યાબંધ પૂર્વગ્રહો સંઘરી બેઠા છીએ.

દિવાળીના દિવસે જૂના ચોપડા બંધ કરીએ, સરવૈયું કાઢીએ, લક્ષ્મી પૂજન કરીએ. બેસતા વર્ષે મિતિ નાંખી નવો વેપાર શરૂ કરીએ. એમ

જીવનમાં બેલેન્સશીટ બનાવવું પડે. નફા નુકસાનનો હિસાબ માંડવો પડે. જીવનમાં સારા, ખરાબ કર્મોના લેખાંજોખા કરવા જ પડે. આપણે મૂરખ ઠરીએ જો મૂડી વાપરવા માંડીએ. ખર્ચાઓ બાદ કરીને બચ્ચું તે જ આપણો નફો. નફો પણ બધો વાપરી ન નંખાય. એમાંથી અમુક ટકા ભવિષ્યના આયોજન અર્થે, અમુક ટકા ધર્માદા ખાતે કાઢવા પડે.

અમુક સંબંધો બાબત નવેસરથી વિચારણા કરવી પડે. કોની સાથે કેટલા પ્રમાણમાં, કેવા સંબંધો જાળવવા એ ફેર વિચારણા કરવી પડે. જૂના સંબંધો બધા ખરાબ નથી હોતા. નવા બધા સારા નથી હોતા. ચકાસણી કરીને જરૂરી હોય એવા જ સંબંધોને પોષવા.

ઘરમાં વર્ષો જૂની ઘણી વસ્તુઓ એન્ટીકની જેમ સંઘરી રાખીએ. આ તો મારી માએ બર્થ ડેને દિવસે આપેલી. આ ઢીંગલીથી મારી દીકરી રમેલી. આ ઘોડિયું અમારે ત્યાં પુત્રજન્મ થયો ત્યારે ખાસ સંખેડાથી મંગાવેલું. વસ્તુઓ સાથે આપણું લાગણીતંત્ર, સંવેદનતંત્ર, યાદગીરી જોડાયેલા હોય છે. કેટલો બોજ માથે ઉપાડીને ફર્યા કરીશું ? કચરો ભર્યાં કરીશું, નવાને માટે જગ્યા નહીં રહે. આપણે બોજીલ બની જઈશું, ગંધાઈ જઈશું. સંબંધોની પણ એક બેલેન્સશીટ હોય છે. એમાં યે જાત સાથેના સંબંધને વણસવા ન જ દેવાય.

નકામી ગણાતી વસ્તુઓ ફેંકી દેવી પડે, તો જ ત્યાં નવી વસ્તુ સ્થાન લઈ શકે. ત્યાં કંઈક નવું, કંઈક વિશેષ સુંદર વસ્તુ રીપ્લેસમેંટમાં મૂકી શકાય.

ઘરમાં જેમ મચ્છર, ઉંદર, વાંદા, કીડી જેવા ઉપદ્રવી જંતુઓ ઘૂસી ગયા હોય એને કારણે વાતાવરણ પ્રદુષિત થતું હોય તો શક્ય હોય તો પેસ્ટ કંટ્રોલ કરાવીએ. જીવજંતુ ધરમૂળથી નાશ પામે. વાતાવરણ સ્વચ્છ થઈ જાય. એક આગવું સૌંદર્ય, સુવાસ પ્રકટે. છેવટ એન્ટી-ઈન્ફેક્શન... તો છાંટવું જ પડે. એથી જ આપણી સંસ્કૃતિમાં ધાર્મિક તહેવારો સાથે વ્યવહારો જોડી દેવામાં આવ્યા છે. પર્યુષણ પછી ક્ષમાપનાનો દિવસ આખું વર્ષ અબોલા લીધા હોય, આજે ખમાવીએ, અબોલા તોડીએ. સાચા દિલથી માફી માંગીએ, સાચા દિલથી માફી

આપીએ. કાચના ગ્લાસમાં ગંદુ પાણી ભરેલું હોય, એમાં નવું પાણી રેડ્યા કરીએ, બધું પાણી ગંદુ બની જશે. સૌ પ્રથમ ગ્લાસનું ગંદુ પાણી ઉલેચી નાંખીએ, ગ્લાસ ઉછળી કાઢીએ, ધોઈ નાંખીએ, પછી તાજું પાણી ભરીએ. એમ મનમાંથી વિકૃતિઓ દૂર કરીએ, દુષ્ટ વિચારોને છોડી દઈએ. રાગ, દ્વેષ આદિ કષાયોને તિલાંજલિ આપીએ.

આપણા મકાનમાં મેઇન્ટેનન્સ માટે કલીનીંગ એજન્સીને કોન્ટ્રાક્ટ આપીએ. તેમ આપણા મનની શુદ્ધિ માટે બીજાની સહાય ન લઈ શકીએ. આપણા મનની સફાઈ ખુદ આપણે જ કરવી પડે. મનોમંથન કરી નવનીત તારવી લેવું. જરૂરી હોય તેટલું જ સંઘરવું. મનને વિષયો તરફથી વાળી લઈ સદ્માર્ગે દોરવું. સત્સંગ કરવો, સારી સોબત રાખવી. સદ્વાંચન, ગુરુજીનો સદ્બોધ જીવનને નવા પરિમાણ આપશે. અને સદ્વિચારની એક અગરબત્તી પ્રકટાવીશું તો યે જીવન મહેક મહેક થઈ ઉઠશે.

ઓગણીસમી સદી વટાવી આપણે એકવીસમી સદી તરફ હરણફાળ ભરી રહ્યા છીએ. જૂનું ક્યાંયે છૂટી જવાનું છે, દુનિયા પળ પળ બદલાતી જાય છે. આપણે જમાનાને ઓળખીશું નહીં. એની સાથે કદમ મિલાવી નહીં શકીએ તો ક્યાંયે પાછળ પડી જઈશું. સગડી ચૂલા ગયા. ગેસની પાઇપ લાઇન આવી ગઈ. ગ્રામોફોન ગયા, સીડી ગઈ. ટેલીફોન ગયા, આઈ પેડ, વોટ્સ એપ નવનવી શોધખોળ થઈ. જમાનાની સાથે રહેવું હોય તો આગેકદમ બઢાવવા જ પડશે. નહીં તો બંધિયાર થઈ ગંધાઈ ઉઠીશું.

રીત રિવાજ બદલાયા કરે જમાના અનુસાર. મેરેજ બ્યુરો થુ લગ્નો થાય. ઇન્ટરનેટ થુ સંબંધો બંધાય. વાંકડા ને દહેજ બધી પ્રથાઓ જૂનવાણી થઈ ગઈ. ઇન્ટરનેશનલ વાતાવરણ રચાયું છે. સાંકડી દીવાલો તૂટવા લાગી છે. ચાલી પ્રથા છૂટવા લાગી છે. ફ્લેટ પ્રથા શરૂ થઈ છે.

થોડા વખત ગમે કે ન ગમે, ટેવાઈ જવું પડશે. વિચારોની સફાઈ કરવી પડે. નવું નવું અપનાવવું પડે. જૂના રિવાજો આજે ચલણમાં રહી શકે તેમ નથી. ન્યાતજાતના બંધનો તૂટવા લાગ્યા છે. એક અભિનવ

સમાજ આકાર લઈ રહ્યો છે. Old things must change yeilding place to new. જૂનું જાય તો નવું આવે ને! અંધકાર જાય તો અજવાળું પ્રવેશે ને! સમાજના વાસી રીતરિવાજો ભણતરને કારણે હવે ટકી શકે તેમ નથી. વિચારવંત નવી પેઢીને જૂના રિવાજો માન્ય નથી. આગવું વ્યક્તિત્વ વિકસી રહ્યું છે. નવી પેઢીનું માનસ સ્વતંત્ર રીતે વિચારે છે. અંતરવલોણું ચાલે, નવનીત સાંપડશે. સારું હોય એટલું સ્વીકારવું. ખરાબ અને ખોટું હોય એનો ત્યાગ કરવો.

નવી પેઢીને સાફસૂફી સોંપવી પડશે. એમની પાસે જ્ઞાન છે, નવા વિચારો છે. વૈજ્ઞાનિક અભિગમ છે. વડીલો પાસે અનુભવની આંખ છે, નવી પેઢી પાસે પાંખ છે. એ બંનેનો સુભગ સમન્વય થવા દઈએ. એક નવો જ વિકાસોન્મુખ સમાજ નિર્માણ થશે. પરિવર્તનને આવકારીએ. તો જ તરોતાજા રહી શકીશું. નવનિર્માણ કરવું હોય તો જૂનું ત્યજવું પડશે એ નિર્વિવાદ છે.

વળાંક

ઘડપણ અને બાળપણ બંને સરખા. કોઈનો સહારો જોઈએ. ઉઠવા બેસવા કે ચાલવા માટે. બાળપણમાં મનમાં ઉત્સાહ હોય, મા બાપ પ્રેમથી હાથ પકડે, આંગળી પકડે, પાપા પગલી પડાવે. પહેલીવાર પગભર ઊભા રહેતા શીખ્યા, પત્નીએ તાળી પાડી બોલાવ્યા. જુઓ આપણો બાબલો ઊભા રહેતા શીખ્યો, પગે ચાલતો થયો. પહેલું પગલું ભરતી વખતે મનમાં ઉત્સાહ હતો, જોશ હતું, દુનિયા ખુંદી વળવાનું, કારણ યુવાનીના સાહસ ખેડવાના સપનાઓ આંખમાં અંજાયેલા હતા. ઘડપણમાં મનમાં નિરાશા છે, ખેદ છે, કોઈને હાથ ઝાલીને બે ડગલાં ચલાવવા, ઘરની બહાર લઈ જવા નવરાશ નથી. પડી રહો છાનામાના એક ખૂણામાં. બચપણમાં જુવાનીમાં પડતા આખડતા જાતે ઊભા થઈ જતા, હવે ડર છે કે ક્યાંક હાડકું ભાંગ્યું તો? ઓપરેશનના ખર્ચા, આ ઉંમરે હાડકાં સંધાય નહીં. બહુ હરી ફરી લીધું. પડી રહો ચૂપચાપ.

શ્રીકાંતને ૮૦મું વર્ષ બેઠું. દીકરાએ ધામધૂમથી વડીલની બર્થ ડે ઉજવી. સમાજમાં વાહ વાહ કરાવડાવી. હવે શ્રીકાંતનો બારી પાસે ખાટલો ઢળાયો છે. હરફર થઈ શકતી નથી. સવાર સાંજ નોકર જમવાની થાળી ઢાંકી જાય છે, પાછી લઈ જાય છે. કોઈ પૂછવાવાળું નથી કે આજે રોટલી કેમ ખાધી નથી? પત્ની આશા પરલોક સિધાવી ગઈ છે. કોની સાથે બોલવું ચાલવું? દીકરાની વહુએ એમના દીકરાઓને દાદાજીના રૂમમાં જવાની મનાઈ ફરમાવી છે. ડોસો ખો ખો કરે છે. છોકરાઓને ચેપ લાગી જાય તો?

શ્રીકાંત ખાટલામાં પડ્યા પડ્યા બારીમાથી રસ્તા ઉપર જોયા કરે છે. બે ચાર વૃક્ષો ટટ્ટાર ઉભા છે. પાંદડા ફરફર કરે છે. ગુલમહોર ઉનાળામાં પૂરેપૂરો મસ્તીમાં આવી જાય, લાલ લાલ ફૂલોની બિછાત

બિછાવ્યે જાય. નાના છોકરાઓ ઝાડના છાંયડે રમે છે. બારીમાંથી સડક પર આવતી જતી મોટરના હોર્ન સંભળાય, એટલી વસતી લાગે બાકી સૂનકાર. બારીમાંથી દેખાતો રસ્તો સીધોસટ નથી. તરત વળાંક લઈ લે છે. વળાંક પછીનો રસ્તો ઓઝલ થઈ જાય.

શ્રીકાંત વિચારે છે જેમ આ રસ્તાને વળાંક આવ્યો, એમ માનવીના જીવનમાં કેટકેટલા વળાંક આવ્યા કરે છે. માની ગોદમાંથી નીકળી ફળિયામાં રમતા થયા. નિશાળમાં દાખલ થયાનો પહેલો દિવસ એ પહેલો વળાંક. શિક્ષણના દ્વાર ખૂલ્યા અનેક સહાધ્યાયીઓ, મિત્રો મળ્યા. ત્યારપછી કોલેજ, ત્યારપછી સગાઈ, ત્યારપછી લગ્ન, ત્યારપછી સંતાનો, કામઘંધો, એમના ભરણપોષણની ચિંતા, દેશવિદેશની દુરો, આખી દુનિયા ખુંદી વળવાના મનોરથો. જિંદગીમાં કેટકેટલા વળાંકો આવ્યા. વળાંક એટલે સીધે સીધી સડક પર ચાલ્યા કરવાને બદલે એમાંથી ફૂટી નીકળતી આડી અવળી કેડીએ ચાલવાનું સાહસ. સીધી સડક પર ટ્રક દોડ્યા કરે, છેક દિલ્હી કે આગ્રા સુધી. નથી કોઈને રસ્તો પૂછવાની જરૂરત કે નથી ભૂલા પડવાનો ડર. પણ આપણું ગંતવ્ય સ્થાન સીધું સરળ નથી.

‘શોધીશ મા માવડી, ખોવાયો બાળ રે, ખોવાયો ધરતીને આંગણો.’

વતન છોડ્યું, મુંબઈ આવ્યા, મુંબઈ છોડ્યું, કોઈ અમેરિકા ગયા, કોઈ ઓસ્ટ્રેલિયા, કોઈ લંડન તો કોઈ આફ્રિકા કે દુબઈ. કામઘંધાના વિકાસાર્થે, રોજ રોટી કમાવા જ્યાં જ્યાં તક મળે ત્યાં જીવનમાં વળાંક લેવો પડ્યો. જૂની નોકરી. જૂનું ગામ છોડવા પડ્યાં. જૂના સાથ સંગાથ, અડોશી પડોશી છૂટતા જાય. આખર માણસ એકલપંથી પ્રવાસી છે. હોડીને દૂર શું, નજીક શું? અવધૂતની જેમ આજે યહાં, કાલે વળી બીજે. જ્યાં જ્યાં કમાણી થવાની શક્યતા દેખાણી, જીવનમાં વળાંક લેતા ગયા.

નોકરી છોડી, સ્વતંત્ર ઘંધો વિકસાવ્યો. નવા નવા રસ્તાઓથી પરિચિત થતા ગયા, નવા નવા સાથી, વટેમાર્ગુઓ મળતા ગયા, ભેટો થતો ગયો, સાથ કરી લીધો, વળી આપણા અનુકૂળ માર્ગે વળાંક

લેતા ગયા. જૂના સાથ છોડતા ગયા. નવા સાથીઓ મળતા ગયા. 'ચલતે ચલતે યું હી કોઇ મિલ ગયા.' હમસફર થઇ સાથે ચાલ્યા, વિખૂટા પડ્યા. ઘરવટ જેવા થઇ ગયેલા સંબંધો વિસરાઇ ગયા.

કહે છે 'ફરે તે ચરે, બાંધ્યો ભૂખે મરે'. મુસાફર છીએ યારો, ચલતા રહેના, જિંદગીકા નામ હૈ ચલતે રહેના. ગાડીમાં મુસાફરી કરો, ટ્રેઇનમાં. ક્યારેક ગાર્ડનમાં રાઉન્ડ મારતા, હાય હલ્લો કરતાં ઓળખાણ થાય. એમાંથી વેવાઇવેલા બની જવાય. દીકરી પરણાવીએ, ધનિષ્ઠ સંબંધો બંધાય.

રસ્તા અનેક મળે, વળાંકો અનેક આવે, કારણ જીવનનો માર્ગ ક્યારેય સીધો હોતો નથી. જીવન સફર પણ એકધારી હોતી નથી. મળ્યા, હળ્યા, વળ્યા અને ભૂલી ગયા. જીવનની રફતાર પણ એકધારી રહેતી નથી. ક્યારેક સીધી સડક રાજમાર્ગ જેવી, ક્યારેક કાંટાળી કેડી, ક્યારેક વૃક્ષરાજી વચ્ચેથી મનમોજથી પસાર થવાનું, જીવનમાં તડકો આવે, છાંયો આવે. જેટલા તડકાં છાંયડાં જોયા એટલા ઘડાયા, એટલા ખુશનસીબ, અનુભવનું ભાથું બંધાતું ગયું. દરેક વળાંકે એક નવીનકોર તક આપણી રાહ જોતી ઊભી જ હોય છે. હર મોડ પર, હર વળાંક પર નવો જ અનુભવ થવાનો. ક્યારેક રસ્તા પર ડેડ એન્ડ દેખાય, ભેખડો તૂટે, પાછા ફરી નવો વળાંક શોધવો પડે. નવો ઉન્મેષ જાગે, નવી આશા જન્મે, નવું સંશોધન થાય. કોલંબસ સીધેસીધે રસ્તે નવા ટાપુ શોધી શક્યો ન હતો. અનેક સ્થળે ભટક્યો, રખડ્યો, રઝળ્યો. જે શોધે તે જ કંઇક પામે. જેમ જેમ સાહસ કરો, નવી ઊર્જા ઉત્પન્ન થાય.

દુનિયાના હરેક ક્ષેત્રમાં નજર માંડીએ. મહાપુરુષોના જીવનમાં વળાંકો આવ્યા, હિંમત હાર્યા વિના તેઓ આગેકદમ કરતા રહ્યા. ગાંધીજીના જીવનમાં ગજબનો વળાંક આવ્યો, આફ્રિકામાં ગોરા ટિકિટ ચેકરે એમને ડબ્બામાંથી બહાર ફેંકી દીધા ત્યારે હિંમત હાર્યા નહીં. દૃઢ પ્રતિકાર કરવાની ઊર્જા સાંપડી. એ ઊર્જા થકી તો આઝાદીનો જંગ જીતાયો, સફળતા મેળવી.

રામાયણમાં રામને રાજગાદી મળવાના શુભમુહુર્તે વળાંક આવ્યો,

રામને વનવાસ મળ્યો, વનવગડો ખુંદવાનો લાભ મળ્યો, હનુમાન સમો સેવક મળ્યો, વાલી અને વિભિષણ જેવા મિત્રો મળ્યા, કેવટ અને શબરી જેવા ભક્ત મળ્યા. રાવણ જેવાનો અહંકાર ટાળ્યો, દશ મસ્તક છેઘાં, લંકાને રોળી નાંખી. જો આ વળાંક રામે સ્વીકાર્યો ન હોત તો પિતાનું વચન ઉથાપનાર તરીકે નામોશી મળી હોત. રાજસિંહાસન પર બેસી ખાધું, પીધું, રાજ કર્યું હોત. મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ તરીકે ભગવાન તરીકે પૂજાયા ન હોત. સીતાની પતિવ્રતા સ્ત્રી તરીકેની પ્રતિમા ઉપસી ન હોત. રાક્ષસોનું જોર વધી ગયું હોત. આર્ય સંસ્કૃતિનું રક્ષણ થયું ન હોત. સીતાજીના જીવનમાં કેટલા વળાંકો આવ્યા. રાજકન્યા, વનવાસિની, રાજરાણી ફરી ગર્ભાવસ્થામાં ત્યક્તા અને ધરતીમાં સમાઇ જવું. કેટલા દુઃખો વેઠ્યાં, તપ્યા પછી જ સોનું શુદ્ધ કુંદન બને.

શ્રીકૃષ્ણના જીવનમાં તો વળાંક જ વળાંક, એક તો એ પોતે જ વાંકો ઊભો રહે છે. મથુરાની જેલમાં જન્મ, ત્યાંથી નંદબાપાને ત્યાં ગોકુળમાં ઉછેર, યશોદાના લાડ દુલાર, ગોપબાળ સાથે ગાયો ચરાવવી, ગોવર્ધન પહાડ ઉંચકવો, અનેક દુષ્ટ રાક્ષસોનો ઉધ્ધાર, કાલીય મર્દન, ગોપીઓના ચીર હરણ, ગોપીજનો સાથે રાસકીડા, કંસનો વધ, સોનાની દ્વારિકા વસાવી, મહાભારતનું યુદ્ધ, ગીતાનો ઉપદેશ, અને છેવટે યાદવાસ્થળી જોવાની બાકી રહી ગઇ હશે. એકલા અટૂલા વૃક્ષની નીચે પારધીના બાણથી વિંધાવું.

મહાપુરુષો હંમેશા બદલાયેલા સંજોગોની પરિસ્થિતિને સાનુકૂળ થવાની તૈયારી રાખે, જીવનમાં વળાંક લેવાની માનસિક તૈયારી હોય તેથી જ તો તેમની મહાનતા ઇતિહાસમાં કંડારાઇ જાય છે. ગાંધીજીના સત્યાગ્રહને કારણે દેશભરમાં જાગૃતિનો જુવાળ આવ્યો, વલ્લભભાઈ, તિલક, જવાહરલાલ, મોરારજીભાઈ જેવા અનેક દેશનેતાઓના જીવનમાં વળાંક આવ્યા, કોઇએ વકીલાત છોડી, કોઇએ ડોક્ટરી છોડી, આઝાદીની લડતમાં જોડાયા.

શ્રીકાંત પણ વિચારે છે, જો કે હવે વિચારવા સિવાય એની પાસે

બીજું કશું કામ પણ ક્યાં છે ? નાની ઉંમરમાં માબાપનું મૃત્યુ, હોસ્ટેલમાં રહી ભણતાં ભણતાં ટ્યુશન કર્યા, નોકરી કરી, આશા સાથે લગ્ન કર્યા, સુખી ઘરસંસાર હતો. ધંધો શરૂ કર્યો, બે દીકરા થયા, ભણાવ્યા, પરણાવ્યા, ગૃહસ્થાશ્રમ નિભાવ્યો. બંને જુદા થયા, પત્ની આશાનું મૃત્યુ, હસતો ખીલતો માળો વિખેરાઈ ગયો. દીકરા વહુ સ્વાર્થી મતલબી નીકળ્યા. અને હવે ઘડપણમાં એકલતા કોરી ખાય છે. વળાંકો આવતા ગયા, જીવન જીવવાનું તો છે જ. બધા વળાંકો સહર્ષ સ્વીકાર્યા, પ્રિય પત્ની આશાનો સથવારો હતો. સમજદારીથી, સ્વસ્થ ચિત્તે સર્વગ્રાહી દૃષ્ટિથી જીવન જીવ્યા.

આશા ગયા પછીનો વળાંક બહુ કપરો, દુઃખદાયક છે. હવેનો વળાંક એ જીવનનો છેલ્લો વળાંક હશે, સ્મશાને જવાનો. પણ અત્યારે અપમાન, અવહેલના, તિરસ્કાર, બીજાના ગમાઅણગમા બધું ગળી જવું પડે છે. જે ખરેખર યાતનામય જીવન અવસ્થા છે.

૯૬-૬૨૪

સુજાતાબેનને હાર્ટ એટેક આવ્યો અને તાબડતોબ ભાટિયા હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા. સુજાતાબેનને બે દીકરા. એક સુનીલ અને બીજો સુકૃત. એક દીકરી સ્મીતા. સુજાતાબેનના પતિ સુરેશભાઈને બે વર્ષ પહેલાં સીવીયર હાર્ટ એટેક આવેલો અને કોઈપણ પ્રકારની ટ્રીટમેન્ટ મળે એ પહેલાં પાંચ મીનીટમાં જ મામલો પતી ગયો. સુકૃત અમેરિકામાં પત્ની સાથે સ્થાયી થયો છે. એને ગ્રીનકાર્ડનો પ્રોબ્લેમ હતો તેથી એ પપ્પાના મૃત્યુ પછી ઇંડિયા આવી શક્યો નહીં. કદાચ એને આવવું જ નહીં હોય, બહાનું પણ હોઈ શકે. પપ્પાના ગયા પછી બે વર્ષમાં એણે માંડ માંડ ગણ્યાગાંઠ્યા બે ચાર ફોન કર્યા હશે, બર્થ ડે વીશ કરવા કે મધર્સ ડેને દિવસે. વીશ કરી ફોન મૂકી દે, કોઈ વાત નહીં, ચીત નહીં. સુજાતાબેન રડી પડે, આવો તે કેવો દીકરો ? માને ભૂલી ગયો. મોટો સુનીલ અને તેની પત્ની સમતા બંને સમજુ છે. માતાપિતાની સેવા કરવામાં ધન્યતા અનુભવે. સુનીલે પિતાનો ધંધો સંભાળી લીધો. અને સમતાએ સુજાતાબેનને ઘરકામમાંથી નિવૃત્ત કરી દીધા. જાણે શ્રવણ અને શ્રાવણી. શ્રવણ ધંધામાંથી સમય ફાળવી ન શકે તો શ્રાવણી સાસુ સસરાને યાત્રા કરાવવા લઈ જતી. બંનેના દવાદાર ખોરાક બધું બરાબર ધ્યાન રાખે.

પતિ સુરેશભાઈના અવસાન પછી સુજાતાબેન જાણે એકલા પડી ગયા. પતિ વિરહમાં શરીર સૂકાવા લાગ્યું. ક્યાંય ચેન પડે નહીં. સમતા એમને સાંજે પ્રેમપૂરી આશ્રમમાં મૂકી આવે. સત્સંગ, ભજનમાં ચિત્ત શાંત થઈ જાય. રાત્રે પતિ પત્ની જમ્યા પછી મા પાસે અડધો કલાક બેસે. અલક મલકની વાતો કરે પછી જ સૂવા જાય. બંને માને કંપની આપી ખુશ રાખવા પ્રયત્ન કરે પણ સુજાતાબેનને કળ વળતી જ નથી. જાણે પતિને કહી રહ્યા હોય કે મને મૂકીને એકલા જતા રહ્યાં. હું આવું

હું પાછળ. પણ એમ કાંઈ કોઈની પાછળ ઓછું જઈ શકે છે. આ પ્રવાસ તો સૌએ એકલા જ ખેડવાનો છે.

બે દિવસ પહેલાં સુજાતાબેનને હાર્ટ એટેક આવ્યો. સમતા એકલી જ હતી ઘરમાં, એમ્બ્યુલન્સ બોલાવી તાબડતોબ ભાટિયા હોસ્પિટલમાં દાખલ કરી દીધા. ડોક્ટર કહે જો થોડું મોડું થયું હોત તો કેસ ખલાસ થઈ જાત. સુનીલ બહારગામ હતો. તેને મેસેજ મોકલ્યો. અમેરિકા સુકૃતને જણાવી દીધું. સુકૃતની ઇંડિયા આવવાની બહુ ઇચ્છા ન હતી પણ એની પત્નીએ દબાણ કર્યું. પપ્પાના ગયા પછી બધું મમ્મીનું હતું. હવે જો મમ્મીને કંઈ થઈ ગયું તો મોટાભાઈ-ભાભી બધું પચાવી પાડશે. હિસાબ બરાબર સમજી લેજો. આપણા ભાગે આવેલું ઘર ભાડે આપ્યું છે. એ ભાડું ક્યાં જમા થયું છે તે ચકાસી લેજો. બહુ ભોળિયા થઈ ભાઈ ઉપર વરસી જતાં નહીં. બાપદાદાનો વારસો એમ કંઈ છોડી દેવાય નહીં. સુકૃત ઇંડિયા આવી ગયો. મમ્મી હજુ હોસ્પિટલમાં જ હતી. આજે જ સવારે આઈસીયુમાંથી વોર્ડમાં લઈ આવ્યા હતા. એને બોલતાં બહુ શ્રમ પડતો હતો. શ્વાસ લેવામાં પણ જરા મુસીબત પડતી હતી.

સુકૃત સાંજે મમ્મીના ખાટલા પાસે બેઠો, મમ્મીનો હાથ હાથમાં લીધો. સીધું પૂછવા લાગ્યો. પપ્પાનું વીલ ક્યાં છે. તે વીલ બનાવ્યું છે? વીલ કોની પાસે છે. સુનીલ દબાવી દેશે તો? સુનીલ કેમ હજુ બહારગામથી આવ્યો નથી. સુનીલની પત્ની સમતાએ કહ્યું, સુકૃતભાઈ તમારા ભાઈ સવારથી દિલ્હીના એરપોર્ટ પર બેઠા છે. ફોગને લીધે દિલ્હીથી કોઈ ફ્લાઈટ ઉપડી નથી. વળી હજુ તો હમણાં મમ્મી આઈસીયુમાંથી બહાર આવી છે. એમને શ્રમ પડે, અત્યારે આવી વાતો કરવાનો સમય નથી. ઘરે ગયા પછી વાત.

સુકૃત બરાડી ઉઠ્યો, અમારા મા દીકરા વચ્ચેની વાત છે. તમે કેમ વચ્ચે બોલો છો? બરાબર એ જ વખતે નાની બેન સ્મિતા હોસ્પિટલમાં રૂમમાં દાખલ થઈ. એણે કહ્યું સુકૃતભાઈ, ભાભી તો મમ્મીની ચાકરી દીકરીની જેમ કાળજીથી કરે છે. એને કશું કહેશો નહીં. તમને સુનીલભાઈ

ઉપર વહેમ આવે છે. સુનીલભાઈ જેવા ચોખ્ખા હિસાબ કિતાબ કોઈ રાખે નહીં. મહેરબાની કરી પ્રસંગને અનુરૂપ વર્તન કરો. મા માંદગીને બિછાને પડી છે. તમને અત્યારે વીલની પડી છે. અમને માની તબિયતની પડી છે.

સુનીલભાઈ અત્યારે મુસીબતમાં મૂકાયેલા છે. દિલ્હીની ઓફિસમાં કંઈ ગરબડ ઊભી થઈ ગઈ છે. તમે અમેરિકા ગયા ત્યારે તમારા બંને ભાઈ વચ્ચેનો ભાગ પાડી દીધો છે. તમને તમારો ભાગ મળી ગયો છે. તમારા ભાગની જગ્યા ભાડે આપેલી છે, તેનું ભાડું દર મહિને ભાઈ મને આપી દે છે. હું જ એ ભાડું બેંકમાં તમારા એકાઉન્ટમાં જમા કરાવું છું. પાસબુક ચેક કરી લેજો.

સુકૃત લાજવાને બદલે ગાજવા લાગ્યો. હા, ભાઈ બહેન વચ્ચે મીલીભગત છે. તું એનું જ ઉપરાણું તાણવાની છે. એની મને ખબર છે. સુજાતાબેન રડી પડ્યા. આવા દિવસ જોવા માટે હું શા માટે જીવતી રહી. આ નાનો મારો જીવ લેવા બેઠો છે. મોટો ને વહુ મારી ચાકરી કરે છે. તમે તો સળી હલાવી નથી. તારો ભાગ અપાઈ ચૂક્યો છે. હવે કયો ભાગ લેવા આવ્યો છે?

સુકૃતે તો શરમ છોડી દીધી હતી. કહે હું કાલે જ પાછો અમેરિકા જવાનો છું. મારે ભાગે અમારે હિસાબે આ લીસ્ટ મુજબની રકમ મિલકત આવે છે. મમ્મી સહી કરી દે એટલે હું ચાલતો થઈ જઈશ. સમતાભાભી બોલ્યા, સુકૃતભાઈ લાવો હું સહી કરી આપું. જે જોઈએ એ બધું તમારું. અમારા ભાગે મા આવી છે, એ અમારા ધન્યભાગ્ય છે. ઇશ્વરકૃપાથી અમારો ધંધો સારો ચાલે છે. માબાપની મિલકતમાંથી અમને કોઈ વારસાની લાલચ નથી.

સુકૃત વધુ બરાડ્યો. તમે પતિપત્ની મીઠડાં છો. માને ભોળવી બધું પડાવીને બેઠા છો. હું કંઈ જાણું નહીં. મારો ભાગ હું લઈને જ રહીશ.

બરાબર એ જ વખતે મોટો સુનીલ એટપોર્ટથી સીધો હોસ્પિટલ આવી પહોંચ્યો. કહ્યું ભાઈ સુકૃત લાવ તારી યાદી હું સહી કરવા તૈયાર

છું. અમારે કંઈ જોઈતું નથી. તારે જે જે જોઈએ એ બધું તારું. ફક્ત મા અમારી. તું હવે ખુશીથી અમેરિકા પાછો જઈ શકે છે નિશ્ચિંત થઈને. અમને માના આશીર્વાદ સિવાય કશું જોઈતું નથી.

સુજાતાબેન વચ્ચે બોલી ઊઠ્યા, કોને શું આપવું એ મારી મરજની વાત છે. બાપા ગયા ત્યારથી મોટા સુનીલે અમારી કાળજી લીધી છે. અમારા દવાદારૂ, સારવાર, ખાધા ખોરાકી બધું એણે ખર્ચ્યું છે. બાપાની મિલકતમાંથી, મારી પાસેથી એક પાઈ પણ માંગી નથી. તું અમેરિકામાં આટઆટલું કમાય છે. તારા બાપા મરી ગયા પછી આવ્યો નથી. મારી સાથે ફોન પર ક્યારેય વાત કરી નથી. ફરજ બજાવી નથી અને હક માંગવા આવ્યો છે? તને તારો ભાગ આપી દીધો છે. મારી જે મિલકત છે તેમાં હવે દીકરી સ્મિતા અને દીકરા સુનીલ બે જણનો હક છે તે હું જાહેર કરી દઉં છું. તારો કોઈ હક રહેતો નથી. દીકરો છો તો દીકરો થઈને રહે. મારે થોડું ઘણું આપવું હતું તે હવે હું કેન્સલ કરું છું. તું મારા દુઃખમાં ભાગ લેવા નથી આવ્યો, મિલકતમાં ભાગ લેવા આવ્યો છે. જે તને નહીં મળે.

વૃદ્ધાશ્રય

નાના બાળકને એમ થાય કે હું ક્યારે જલદી મોટો થઈ જાઉં. મોટા થઈએ, જવાબદારી વધે, એમ થાય કે ક્યારે વધુ મોટો થઈ જાઉં, મારો દીકરો ઝટ મોટો થઈ જાય, જવાબદારી સ્વીકારી લે, અને હું નિવૃત્ત થઈ જાઉં. જુવાનીના વર્ષો સંસારની પળોજણમાં અથડાઈ કૂટાઈને વીતાવ્યાં. થાકી ગયા, કામ કરી કરીને. કોઈ વહેલું વીઆરએસ લઈ લે. નિવૃત્તિ પછીની કોઈ પ્રવૃત્તિનો વિચાર કર્યો નહીં. ઘરમાં બેઠાં, ચોક્કસ અળખામણાં થવાના. કમાઈને લાવી દેતા હતા ત્યાં સુધી સારા લાગ્યા. હવે એ જ પત્ની, એ જ બાળકો તમે ન કામકા, ન કાજકા, ઢાઈ મણ અનાજકા. ઘરમાં તમે બોજારૂપ બની જાઓ. આખો દિવસ ઓફિસે જતા ઘરમાં પત્ની અને વહુને શાંતિ લાગતી. હવે ચા બનાવજો, મિત્રો આવ્યા છે, નાસ્તાની ડીશ લાવજો, ઓર્ડર છોડ્યો કે ગણગણાટ શરૂ થઈ જાય. પુરુષ વિચારે કે પત્ની સાથે ક્યારેય નિરાંતે બેઠો નથી, હવે ગપ્પાગોષ્ટિ કરીશું. પુરુષ નવરો છે, રીટાયર થયો છે, સ્ત્રી તો ઘરકામમાં ગૂંચવાયેલી છે. દીકરાના દીકરા સાચવવાના છે. વહુ કમાવા જાય છે, રસોડું હજુ એને માથે જ છે. એ કહેશે લાજો હવે નવરા પડી ગયા છો, નખરા શોભતા નથી.

નિવૃત્ત થયા, સીનીયર સીટીઝન થયા. હાથપગ હવે બહુ ચાલતા નથી. પહેલાં જેવી દોડાદોડ થતી નથી. છોકરાઓ અત્યંત બીઝી છે. તમારી વાતો સાંભળવા માટે કોઈની પાસે ટાઈમ નથી. નવી પેઢી વડીલોની આમન્યા જાળવવા બંધાયેલી નથી. એક દિવસ પોતાના હર્યાભર્યા પરિવાર માટે ગૌરવ ધરાવતા વડીલો આજે ભર્યાપૂર્વા પરિવારમાં એકલા પડી ગયા છે.

નવીનભાઈ અને ઉષ્માબેનની જુગતે જોડી હતી. જિંદગીભર મહેનત કરી, છોકરા ઉછેર્યા, પરણાવ્યા, હવે બંને એકલા પડી ગયા છે.

બીઝનેસની પધ્ધતિ બદલાઈ ગઈ છે. ઓનલાઈન ધંધો ચાલે. કોમ્પ્યુટર પર હિસાબ થાય. આવું બધું હવે ક્યાંથી શીખી શકવાના? સવારે વહેલાં ઉઠવાની આદત. કોઈ દિવસ બપોરે ઘરે ગરમાગરમ રસોઈ જમ્યા નથી. ટીફીનનું ઠંડું ખાણું ખાધું છે. હવે તો અપેક્ષા રાખે ને કે બે વખત ગરમાગરમ જમવા મળે. કમાઈને બેઠા છે. મિત્રો સાથે ગુફ્તેગો માંડવી છે. દૂરથી કોઈ મળવા આવે તો જમાડવા તો પડે ને! ઘરના બૈરાઓને આવી મહેમાનગતિ પસંદ નથી.

નવીનભાઈ હવે દુપના થયા. ડાયાબીટીસ ધર કરી ગયો છે. ડોક્ટરે ચાલવાનું કહ્યું છે, મીઠાઈ તળેલું બંધ. પણ જીભના ચસકા મોટી ઉંમરે ઘટવાને બદલે વધતા જાય. ઘરના લોકો ના પાડે તો તેઓ દુશ્મન જેવા લાગે. અત્યાર સુધી ઇન્સ્યુરન્સના પૈસા ભરી ભરી થાકી ગયા. નરવી કાયા હતી. કોઈ કલેઈમ કરવા પડ્યા ન હતા. હવે એક પછી એક રોગ પ્રકટ થાય છે. આંખે મોતીયો પાક્યો છે. પ્રોસ્ટેટની તકલીફ છે. વારંવાર પિશાબ કરવા જવું પડે છે. થાકી જવાય છે. ઘરમાં સૂઈ રહ્યો એ કોઈને ગમતું નથી. આખો દિવસ પસાર કરવો કેવી રીતે? કચકચ વધી ગઈ તો અળખામણ થઈ જવાના.

સીનીયર સીટીઝન થયા. અનેક પ્રોબ્લેમ ઉભા થયા. બે જણા હતા ત્યાં સુધી એક બીજાની સંભાળ લેવાતી. એકલા થઈ જાય એની હાલત કેવી થઈ જાય. આપણા દેશમાં સીનીયર સીટીઝનની સંભાળ કોઈ લેવા તૈયાર નથી. અમેરિકા, કેનેડામાં સીનીયર સીટીઝનો માટે બધે સ્પેશીયલ સર્વીસીસ. ઓપરેશનો મફત. ટ્રીટમેંટ મફત. ઓપરેશન પછી ઘરે આવી ટ્રીટમેંટ આપી જાય. અહીં તો મેડીકલ બીલો ભરવાની ત્રેવડ પણ રહેતી નથી.

ઉષ્માબેનને ઓસ્ટીયોપોરોસીસની તકલીફ થઈ. ઘરમાં કોઈ મદદગાર નહીં. જે માણસે કદી બહારનું ખાધું ન હતું, તેમને ટીફીન મંગાવી ખાવું પડે. મોટી ઉંમરે કાચું-પાકું પચે નહીં. આ યુગલને જીવવું અઘરું થઈ પડ્યું. શું કરવું? ટીફીન ઘરે આપવા કોઈ આવે નહીં. નવીનભાઈએ લેવા જવું પડે. મુસીબતના પાર નહીં. નવીનભાઈના બીજા બે મિત્રોની

પણ આવી જ હાલત હતી. છતાં સંતાનોએ સૌ એકલવાયા થઈ ગયા હતા. નવીનભાઈ લાચાર થઈ વિચારે. શું બધા સીનીયર સીટીઝનોની અમારા જેવી હાલત થતી હશે? સાંજે ગાર્ડનમાં રાઉન્ડ મારતા મિત્રો સાથે ચર્ચા વિચારણા કરી. નવીનભાઈને ઉપાય સૂઝ્યો. શા માટે અમારા ઘરમાં જ રસોડું શરૂ ન કરીએ? ખાસ્સું મોટું રસોડું છે. એક જમાનામાં પચીસ ત્રીસ માણસ સાથે જમતા હતા.

ઉષ્માબેન રસોઈ કરવા માટે વધુ વખત ઊભા રહી શકે તેમ નથી. ચાર રોટલી વણતા થાકી જાય. મહારાજ બોલાવવો પડે. નવીનભાઈના બીજા બે મિત્રોની પણ આવી જ હાલત હતી. એક રસોડે રસોઈ કરવાનો વિચાર આવ્યો. મહારાજ પાસે આઠ દસ માણસની રસોઈ બનાવરાવીએ. બધા દૂરથી જમવા આવી શકે નહીં. ટીફીનવાળો બંધાવ્યો. પછી તો મિત્રોની સંખ્યા વધતી ચાલી. ટીફીનની માંગણી વધતી ચાલી. લગભગ ઘણાં બધાઓ આ યોજનામાં જોડાવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. નવીનભાઈએ વિચાર્યું, નિવૃત્તિમાં આ પ્રવૃત્તિ કરવા જેવી છે. ભૂખ્યાને અન્ન પીરસવું એના જેવું કોઈ પુણ્ય નથી. સાધનસામગ્રી તૈયાર છે. પૈસો ચિક્કાર છે. ખવરાવે ખૂટે તેમ નથી. અન્ય સુખી સીનીયર સીટીઝનો આ યોજનામાં જોડાવા તત્પર હતા. પણ મફતનું ખાવું ન હતું. એક કમિટી બનાવી. કોઈ શાકભાજી હોલસેલમાં લાવી આપે. અનાજ ભરાવાયું. બે મહારાજ રાખ્યા. દરરોજ પંદર વીસ ટીફીનો મોકલાવાતા. ધીરે ધીરે કરતાં આજે નવીનભાઈને ત્યાંથી બસો ટીફીન ભરાય છે, મોકલાવાય છે. નહીં નફો, નહીં નુકસાનના ધોરણે બધા પાસેથી માસિક ચાર્જ લેવાય. સૌને પેટ ભરીને પૌષ્ટિક સારું ખાવાનું તો મળી રહે. નવીનભાઈ બહારનું કામકાજ સંભાળે છે. ઉષ્માબેન રસોઈ, મસાલા ઉપર દેખરેખ રાખે. રોજેરોજનું મેનુ નક્કી કરે. બધાને ત્યાં બપોરે બાર પહેલાં ટીફીન પહોંચી જવા જોઈએ.

કામકાજ કરવા માંડો, નવરાશ રહે નહીં, મંદવાડ ભાગી જાય. બિમારી યાદ આવે નહીં. મિત્રોની મંડળી બની. ટીફીનની પ્રવૃત્તિ ચાલુ

જ છે, હવે બધા સાંજે ૪ વાગે બંગલામાં મળે, હાઉસી રમે, પાના રમે. સાથે મળી પીકનીક પર જાય. સૌ પોતપોતાની રીતે આનંદપ્રમોદની પળો માણી શકે. બધા ઘરડા થવા આવ્યા છે, પણ દરેકમાં કોઈને કોઈ ટેલન્ટ તો છે જ. સાથે મળી રાસ-ગરબા, નાટક, ઇતર પ્રવૃત્તિનું આયોજન કરે છે. ક્યારેક ડીવીડી પર બધા એકી સાથે પિક્ચર જુએ. નાટકોની ટિકિટ લઈ આવે. કોઈ કવિતા લખે એનું પઠન કરે. કોઈ વાર્તા કહે. આમ વિવિધ પ્રવૃત્તિઓથી જીવન ધબકતું બન્યું. નિરાશા, હતાશા, એકલતાના વાદળાઓ વિખરાઈ ગયા. પાછલી જિંદગીમાં એક નવો જ અભિગમ કેળવાવા લાગ્યો. સૌ એકબીજાને સહારે. મોટે ભાગે બધા સુખી છે. ખર્ચાઓ શેર કરી લે છે. એકાદ-બે નબળા મિત્રોને એવી રીતે સમાવી લેવામાં આવ્યા છે કે એમને ખોટું લાગે નહીં. તેઓ શારીરિક શ્રમ વધુ ઉઠાવી બદલો વાળી આપે.

સંઘબળ એક અનોખું વાતાવરણ સર્જી આપે. કોઈ હવે એકલું નથી. આપણે બધા સુખે-દુઃખે એકબીજાને પડખે છીએ. જરૂર પડે કોઈનો યે સહારો મળી રહેશે એવો વિશ્વાસભાવ પેદા થયો છે. કહે છે Necessary is a mother of invention. જરૂરત પડે માણસ એનો સરળ ઉપાય શોધી કાઢે. જો આવી મંડળીઓ ઠેર ઠેર ઊભી થાય તો વૃદ્ધત્વના, નિવૃત્તિના અનેક પ્રશ્નો સરળતાથી ઉકેલી શકાય. આ વૃદ્ધાશ્રમ નથી વૃદ્ધાશ્રય છે.

ઘડપણ કોને ગમે ? જિંદગીભર સ્વાશ્રયથી જીવ્યા હોઈએ અને પછી પરવશપણું ભોગવવું પડે એ વરવું લાગે. છતાંયે જિંદગીની વાસ્તવિકતા એ જ છે. પીપળ પાન ખરતા હસતી કૂપળિયા, મુજ વીતી તુજ વીતશે ધીરી બાપુડિયા. જીવનની અવસ્થાઓ બદલાતી જાય એમ એમ માણસે જીવનસરણી બદલવી પડે. ઉંબરા તો ડુંગરા ભયા ને દેહલી ભઈ વિદેશ. દુનિયાભર ખૂંદી વળવા જે પગ કાબેલ હતાં તે આજે ઘરની બહાર પગ મૂકી શકાતો નથી. સમયનું ચક્ર ફરતું રહે છે. કાયમ એક સરખી પરિસ્થિતિ રહેવાની નથી.

ઘડપણ આવવાનું છે જ. માણસે પોતાને મનગમતી પ્રવૃત્તિ શરૂ

કરવી જોઈએ. નિષ્ક્રિયતા આવવા દેવાય નહીં. વૃદ્ધાવસ્થાને ઉત્તમાવસ્થામાં પલટી નાંખવી પડે. યુવાન પેઢીને આપણી સલાહ પસંદ પડવાની નથી, તેથી વડીલપણું છોડી મિત્રભાવે વર્તન કરીશું તો જ આપણું સ્વમાન જળવાઈ રહેશે.

ભાઈ મટી કાકા બન્યા, કાકા મટી દાદા બન્યાં. ત્યાં સુધી ઠીક છે, હવે ડોહા બની જવાનો વારો આવે એ પહેલાં ચેતી જઈએ, મિત્ર બની સૌની સાથે હળીમળી રહીએ તો જ યુવાન પેઢી સાથે તાલમેલ મેળવી શકીશું.

કોણ જાણે કેટલું આયુષ્ય લખાવીને આવ્યા છીએ. જેટલા શ્વાસ લેવાના છે તે લેવા પડશે. જીવવાનું છે એટલું જીવવું જ પડશે. સારી રીતે શા માટે ન જીવવું ? સ્વમાનભેર જીવવું છે, શાનદાર રીતે જીવવું છે. મોભાદાર થઈને જીવવું છે.

ઘડપણને બાળપણ બે સરખા ગણાય. બંને અવસ્થામાં પારકી સહાય લેવી પડે. બાળપણમાં નિર્દોષતા હોય, ઘડપણમાં પરિપક્વતા હોય. જ્ઞાનવૃદ્ધ હોઈએ, અનુભવ વૃદ્ધ હોઈએ, જરૂરત પડે એટલું બોલીએ, પૂછે તો સલાહ આપવી, નહીં તો મૌન રહી આપણી ગરિમા જાળવી રાખીએ.

અભિશાપ

ઝુરાપો માણસને અકળાવે. કોઈ વસ્તુ આપણી પાસે હોય ત્યારે એની કિંમત ન હોય. વસ્તુનો અભાવ થાય ત્યારે એની જરૂરત મહેસુસ થાય. વિનાયકને એની પત્ની ઉષ્મા સાથે જરા ફાવે નહીં. આખો વખત ઉષ્માને તોડી પાડે. પરણ્યાને પચાસ વર્ષ થયા તો યે મને શું ફાવે છે, ગમે છે એનું તને ભાન નથી. મારી ચીજવસ્તુ ઠેકાણે મૂકતી નથી. પોતે લઘર -વઘર રહે છે. ખબર છે કે મને બધું ટીપટોપ જોઈએ છે. વિનાયકને મન ક્યારેય પત્નીની કિંમત ન થઈ. અચાનક ઉષ્માને એટેક આવ્યો, એ મરણ પામી. વિનાયક તદ્દન અસહાય થઈ ગયો. તૂટી પડ્યો. એને ઘરસંસારનું કોઈ કામ ક્યારેય કરવું પડ્યું ન હતું. બધું ઉષ્મા સંભાળી લેતી હતી. ખુદ વિનાયકના સ્વભાવને, વિનાયકને એણે સંભાળી લીધો હતો. ક્યારેય વિનાયક વિશે ફરિયાદ કરવા એણે હોઠ ખોલ્યાં ન હતાં. દરરોજ ઉષ્મા-ઉષ્માના જ નામની વારંવાર બૂમો પાડતો, આજે પણ ઉષ્માના નામની હાક ક્યારેક પડાઈ જાય છે. સામો ટહુકો સંભળાતો નથી - શું છે? અહીં જ તો છું? શું મળતું નથી. હવે કોઈ જવાબ આવવાનો નથી - એ ભોંઠો પડી જાય છે. એનાથી રડી પડાય છે. પુરુષ છે, મોટે મોટેથી રડી શકાતું નથી. અંદર ભીંસ આવે છે. કોને કહેવું? કોની સાથે બોલવું?

દીકરો વહુ છે, પણ બહારગામ છે. ઘમંડી સ્વભાવને કારણે સંબંધો સારા નથી. હવે એમને ઘેર જઈ માથે કેમ પડાય? ઉષ્મા સમજાવતી, આપણા દીકરા-વહુ છે, ફોન પર કોઈવાર વાત કરો. બે-ચાર દિવસ એમને ઘેર રહી આવીએ. પણ વિનાયક હતો ખોટા વટનો કટકો. આજે ઉષ્મા વિના એકલો પડી ગયો છે. એ એકલવાયો થઈ ગયો છે. જીવનસાથીની વિદાય પછી એક એક દિવસ વિતાવવો અઘરો બની જાય છે. કોની પાસે જઈ દિલની વાત કહી શકાય? એકલતા એને કોરી ખાય છે. બહાર આવું મોટું વિશ્વ છે,

હજારો સગા-વહાલાં, મિત્રો, સગાઓ છે, પણ ઉષ્મા જતાં એનું બધું સમેટાઈ ગયું છે.

માણસ સમાધાન કરે, એકાંત પસંદ કરે, બહારના દરવાજા બંધ કરી ભીતરમાં ઉતરી વિપશ્યના કરે, એને કહેવાય લોનલીનેસ. એ વખતે આપણે જ આપણા કુલમુખત્યાર, આપણા સામ્રાજ્યના આપણે સ્વામી. હથેળીની રેખાઓ આપણે ખુદ દોરવા ઇચ્છીએ. એમાં એક મસ્તી હોય, ખુદારી હોય. કારણ તમે જાતે દુનિયાથી સ્વયં દૂર રહેવા ઇચ્છો છો. અત્યારે વિનાયક લાચાર અને મોહતાજ બની ગયો છે. દયાને પાત્ર બની ગયો છે. વિનાયકની આંખોમાંથી એકલતા ટપકે છે, એ ચારે દિશામાં અપલક નયને તાક્યા કરે છે, એનું કશુંક, સ્વસ્વ ખોવાઈ ગયું છે. એ લોનલી બની ગયો છે. એ તૂટી પડ્યો છે. એની હાલત ભયાનક બની ગઈ છે. જાણે જીવનનું સર્વસ્વ ગુમાવી બેઠો છે. ‘એક તું જો મિલી સારી દુનિયા મિલી, મીલા જો તેરા સાથ, સારી બગિયાં ખીલી.’

ઉષ્મા વગર એની દુનિયા ઉઝડી ગઈ છે. અંદરથી મન પીડાય છે અને એકલતા અસહ્ય થઈ પડી છે. પતિ જતાં સ્ત્રી જરૂરથી એકલી પડી જાય છે, પણ એ એકલતા સહી લે છે. જ્યારે પુરુષ વિનાયકની તો હવે અગ્નિપરીક્ષા થઈ રહી છે. સ્ત્રી પતિ વિના જીવન જીવી લેશે, જ્યારે પુરુષ સમૂળગો ભાંગી પડે છે. એ શેષ શૂન્ય બની જાય છે. એમાંયે સીતેર પછીની ઉંમરે તો માણસ તદ્દન એકાકી બની જાય છે. દુનિયા સાથેનો એનો રેપો તૂટી ગયો હોય છે. જાણે હવે દુનિયામાં કોઈ રાઈટ ટર્ન નથી, લેફ્ટ ટર્ન નથી. ફક્ત નજર સામે ડેડ એન્ડ છે.

કારણ હવે કોઈ નવી કંપની મળી શકે તેમ નથી. પત્નીની કંપનીની આદત પડી ગઈ છે. બે જણા ઘરમાં હોય, ત્યારે વિનાયક એકલો નહીં પણ બેકલો હતો. સામે વાતચીત કરવાવાળું કોઈ હતું. એની જરૂરિયાતો સંતોષવાવાળું કોઈ હતું. બે હતા ત્યારે યે એકલતા લાગતી હતી. સંતાનો બહાર છે. ક્યારેક ફોન પર વાતચીત કરી લેતાં. ખાસ તો ઉષ્મા જ તેમની સાથે વાતચીત કરતી. એમની જરૂરિયાતો સંતોષતી. કહે છે ને કે એક ડોસો હજુ ડોશીને પ્યાર કરે છે. એમ એક ડોશી

વિનાયકને પ્યાર કરતી હતી. નાના બાળકની જેમ સંભાળ લેતી હતી. હવે લ્યો તમારી ચા મૂકું? છાપું વાંચવું છે, ચશ્મા જ્યાં ત્યાં કેમ મૂકી દો છો? આટલી દવા ખાઈ લો. સવાર-સાંજ નિયમિત ખાવાનું, પીવાનું, દવા, દારૂ બધો ખ્યાલ રાખતી. કંપની આપતી. ક્યારેક વિનાયક ઉદાસ બેઠો હોય તો દસ વખત પૂછતી, તબિયત સારી છે ને! કંઈ થાય છે?

કેમ વિતશે હવે બાકીનું આયુષ્ય? આંખે મોતિયો આવ્યો છે. પગની ઢાંકણીનું ઓપરેશન કરાવવાનું છે. ઉષ્મા વિના કોણ ખ્યાલ રાખશે? છાતી પીસાઈ જાય એવી એકલતા ખાવા થાય છે. ઉષ્માની જાણે ઘરમાંથી સંપૂર્ણ બાદબાકી થઈ ગઈ. હા એક ફોટો છે ઉષ્માનો સુખડનો હાર ચડાવેલો. હવે સમય કેમે ખૂટતો નથી. ઉષ્મા હતી, ક્યારેક સાથે નાટક જોવા જાય, ક્યારેક નરીમાન પોઈન્ટની પાળ પર જઈ બેસતાં. બહારનું ખાવાનું ફાવતું નથી, એસીડીટી થાય તો બહારથી થાકીને આવ્યા પછી પણ ઉષ્મા કંઈક ગરમ બનાવીને જમાડતી. બંને વચ્ચે ઘણા ઘણા વિચારભેદ હતા, પણ એ ભેદરેખાઓ જાણે ઉષ્માએ એકમેકમાં ઓગાળી દીધી હતી. ઘણા ઘણા સ્મરણો ભીતરમાંથી ઊઠે છે. મનમાં ખદબદે છે, બુદબુદ થાય છે. વિચારોનો વાયુ ચકરાવા કરે છે, ધૂમરાયા કરે છે. હવે પોતાના જ બોલનો પડઘો પોતે સાંભળવાનો છે. વેરાયા બોલ મારા, ફેલાયા આત્મમાં, એકલો અટુલો ઝાંખો પડ્યો. ઉષ્માની જીવંત હૂફ હતી. હવે એકલતા અકળાવે છે, મનમાં તરફડાટ વધતો જાય છે. આત્મા વિલાપ કરે છે, ક્યાં છે મારી ઉષ્મા?

પુરુષ જાય પછી સ્ત્રી એકલતા અનુભવે છે, હવે કોઈની સાડાબારી નથી. કોઈના ગમા પ્રમાણે જીવવાનું નથી. હવે પૂછવાવાળું કે રોકવાવાળું કોઈ નથી. ખાલીપો છે, એકલતા છે, પણ શરીર જામતું જાય છે. એકલી સ્ત્રી શું કરે. ઘડી ઘડી ફીઝ ખોલી ખાધા કરે. સાંજ પડે કલબમાં જઈ પાના રમે, નાસ્તા પાણી કરે.

જો વિનાયક સંયુક્ત પરિવારમાં રહેતો હોત તો એને આટલી બધી એકલતા અનુભવવી ન પડી હોત. મર્યાદાઓની પરિધિમાં એને જીવવું

પડે. રક્તસંબંધોની શરમ નડે. જિંદગીનો સૂર્ય ઢળી રહ્યો હોય ત્યારે છાપરાની નીચે એકલા જીવવું ન પડે. કુટુંબનો સાથ, સહકાર એને વિચલિત થવા ન દેત. ભાંગી પડવા ન દેત. મારું કોઈક તો છે આ સંસારમાં, એવી હૈયાધારણા તો રહેત.

દિવસ તો માણસ ગમે ત્યાં પસાર કરે, વર્ક આલ્કોહોલિક બની જાય, પણ રાત પડવા માંડે અને ઘૂટન શરૂ થઈ જાય, એ તૂટવા માંડે. જિંદગીની અંતિમ ક્ષિતિજ જાણે ઓગળી જવા આગળ વધી રહી છે. માણસની અકળામણ વધી જાય છે. કાયબો ભયભીત થાય, અંગો સંકોરી લે. પણ આ તો બળેલો ઝળેલો કાયબો છે. એને અંગો સંકોચતા આવડતું નથી. દરરોજ સૂર્ય ઉગે છે, સાંજે આથમે છે. વિનાયકની દુનિયામાં અંધકાર જામતો રહે છે. શારીરિક, ભૂખ, થાક અકળાવે છે, મજબૂરી છે. હવે એ નથી બાળકની જેમ હસી શક્તો કે નથી રડી શક્તો. આંસુની ખારાશ એકલા એકલા પી જવી પડે છે.

એકલો માણસ - ક્યાં જાય? કોઈ વૃધ્ધાશ્રમમાં દાખલ થઈ જાય. કંપની શોધી લેવી પડે. જેવું તેવું તો જેવું તેવું - કોઈક તો ધ્યાન રાખશે. ત્યાં ઘણા સમદુઃખિયા મળી રહેશે. મોત ન આવે ત્યાં સુધી જીવવું તો પડશે જ. આ તે કેવો અભિશાપ? ન જીરવાય, ન કહેવાય, ન સહેવાય. દરરોજ ભજન ગાઈએ છીએ કે 'કોઈ કોઈનું નથી રે, કોઈ કોઈનું નથી. મરેલાની સંગાથે કોઈ મરતું નથી રે.'

‘એકલા આવ્યા રે મનવા, એકલા જવાના, સાથી વિના સંગી વિના એકલા જવાના’ -

એકલાનો તે કાંઈ અવતાર છે? ખુદ ભગવાન પણ એકલા નથી રહ્યા, કાયમ બેકલા થયા છે. રાધા વિના કૃષ્ણ અધૂરાં જૂર્યા છે. સીતા વિના રામ જૂર્યા છે. પાર્વતી વિના શંકર ખુદ જૂર્યા છે. સત્યવાન વિના સાવિત્રી જૂર્યા છે. એકમાંથી બે થઈ પછી સંસાર રચાય છે. એકબીજાને સમર્પિત થઈ રહે છે. સાઠ, સિત્તેર વર્ષનો સંગાથ - લગ્નજીવન રહે પછી બેમાંથી એકે તો સંસારમાંથી વિદાય લેવી જ પડે. જે બાકી રહી જાય એણે ઝુરાપો ભોગવવો જ પડે છે. આ ઝુરાપો એ સંસારનો

મોટામાં મોટો અભિશાપ છે.

જુવાનીમાં માણસ એકલતા જીરવી લે છે. બહારની પ્રવૃત્તિ, કામધંધામાં વ્યસ્ત થઈ શકે, પણ બુઢાપાની એકલતા બહુ વસમી લાગે, શારીરિક નહીં માનસિક જરૂરિયાત પડે. યે કેસી હૈ હરજાઈ (તનહાઈ), મિલન કે સાથ જુદાઈ?

‘શેરી સુધી તારી સુંદરી, ઝાંપા સુધી મા બાપજી,
(સ્મશાન) તીરપ સુધી બંધવ તારા, કોઈ નહીં આવે સાથ.’

સીતાજી ધરતીમાં સમાઈ ગયા, રામજી પાછળ એકલા રહી ગયા. સોનાની દ્વારિકાનો નાથ, આઠ પટરાણી અને સોળ સહસ્ર રાણીઓને મૂકીને શ્રીકૃષ્ણ સ્વર્ગે સિધાવ્યા, એકલા અટૂલા, વૃક્ષના થડ નીચે.

ઋણાનુંબંધ તૂટે, સાથ છૂટે, કોઈનો વહેલો, કોઈનો મોડો - એક વખત જેની લીલી વાડી હતી તે પણ બધું અહીં મૂકીને એકલા જ ચાલતા થાય છે.

‘એકલા ઉગવું, એકલા આથમવું, સ્નેહ ભર્યા સંસારે એમ શે થવું?’ પોતાના માણસ વિના કેમ જીવાશે? ઝુરાપો થાય પણ માનવની એ નિયતિ છે, એકલા આવ્યા અને એકલા જવાનું. વેદ, ઉપનિષદોનો અભ્યાસ કરીએ, જાણીએ છીએ દરેક આત્મા સ્વતંત્ર છે. એ કદી ક્યાંય લેપાતો નથી. અસંગી છે. આત્મા આ જગતમાં દેહ ધારણ કરી એકલો જ આવ્યો, નિજ કર્તવ્ય બજાવી દેહનો ત્યાગ કરી ફરી પાછો એકલો ઊડી જવાનો. પંખી માળો રચે, બચ્ચાં જણે, મોટા કરી, બચ્ચાને ઉડાડી દે, માળો વીંખાઈ જાય, ફરી નવો માળો બાંધવા અન્ય કોઈ વૃક્ષ પર જઈને બેસશે.

કાળની કેડીએ ઘડી બે ઘડીનો સંગ. નદીના પ્રવાહમાં બે લાકડા તરતા તરતા નજીક આવે, સાથે તરે, નદી કાષ્ટ સંજોગ- અમુક કાળ સુધીનો સંગ રહે. પછી કાળનો પ્રવાહ બદલાય. કાષ્ટ અલગ અલગ દિશામાં તણાઈ જાય. જાણીએ છીએ છતાં જુદાઈ વેઠી શકાતી નથી. ઝૂરીએ છીએ, એને અભિશાપ ગણીએ કે જીવ માત્રની નિયતિ?

ભોજનશાસ્ત્ર

ભારતીય સંસ્કૃતિ મુજબ અન્ન દેવતા છે. અન્નનો અનાદર કરાય નહીં. અમારા દાદી કહેતાં, ભાણામાં જે પીરસાય તે જમી લેવાનું, પ્રેમથી. થાળી પીરસાય, જમવા બેઠા પછી ભાણું છોડી ઉઠવાનું નહીં. ઇશ્વરને ભોગ ધરાવી પછી જમીએ તેથી જે જમ્યા તે પ્રસાદ ગણાય. પ્રસાદ માથે ચડાવી ખવાય, એનો અનાદર કરીએ તે પાપ ગણાય.

ગામડામાં સવારે વહેલાં ઉઠીએ, ખેતર જવાનું હોય. દાદીમા રાતે રોટલા ઘડી રાખે, ઉપર શીકામાં ગરવું ભરીને મૂકેલું હોય. રોટલો ઝીણો ચોળે, દૂધ કે દહીંમાં પલાળે, સાથે ગરમર, ગુંદાનું અથાણું હોય. રોટલા ઉપર માખણનો લયકો હોય. એને શીરામણ કહેવાય. બપોર થાય, તડકો ઓશરી સુધી પહોંચે, બાર વાગે ભાભી પાટલા માંડે. ઢીંચણીયા મૂકાય. બ્રાહ્મણોના ઘરમાં અબોટિયા પહેરી જમવા બેસવાનો રિવાજ. થાળીમાં પહેલો ભાત પીરસાય, એના ઉપર ઘી રેડાય. એને અપોષણ કહેવાય. રોટલી, દાળ, ભાત ને શાક. વાર તહેવારે શીરો કે લાપસી રંધાય. જમણ ઉપર મીઠી મધુરી ઠંડી છાશ. એ રોંઠો કહેવાય.

રાત્રે ૭ વાગે મંદિરમાં ઝાલર વાગે, આરતી થાય, ફાનસ ચીમની પ્રકટે, ફરી પાટલા મંડાય. મોટે ભાગે ખીચડી, કઢી, ભાખરી, ભાજી રંધાય. કાં રીંગણાનો ઓળો ને રોટલા હોય. એને વાળુ કર્યું કહેવાય. રોંઠે છાશ હોય અને દૂધે વાળુ થાય, એના ઘરમાં વૈદ ન આવે, સાંજે હળવો ખોરાક લેવો, જેથી રાત્રે ગેસ કે અપચો ન થાય. આપણી જીવનપદ્ધતિ આયુર્વેદ, આરોગ્યની દૃષ્ટિએ ગોઠવાયેલી. ખોરાકમાં પણ કેવું બેલેન્સ-કોમ્પીનેશન. દાળ-ભાત-શાક-રોટલી. પ્રોટીન, સુગર, વીટામીન્સ, શરીરને જરૂરી બધા પૌષ્ટિક તત્ત્વો મળી રહે.

દાદીમા બધા જમી રહે ત્યાં સુધી પાસે બેસે, કોણે ઓછું ખાધું,

કોણે ઠાંસીને ખાધું. બધી નોંધ લેવાય. વહુઓ-દીકરીઓ પીરસે, જેટલું ખાઈ શકાય એટલું જ ભાણામાં લેવાનું. એંદું મૂકાય નહીં. શાંતિથી જમવાનું. જમતી વખતે કોઈ ચડતડ નહીં. ઘરના બધા જમી લે પછી જ વહુઓને જમવા મળે.

આમ એક આખું આહારશાસ્ત્ર વિકસ્યું હતું.

જૈન લોકોમાં રાત્રી ભોજનનો નિષેધ છે. સૂર્યોદય પહેલાં કે સૂર્યોદય પછી ભોજન લેવું નહીં. તેથી જ ચોવીયાર કરવાનો રિવાજ થયો. ખરી રીતે કોઈને માટે પણ રાત્રી ભોજન કરવું હિતાવહ નથી. રાત્રે ઝીણાં ઝીણાં જીવડાં ફરતા હોય, ખોરાકમાં પડવાનો સંભવ. અસંખ્ય જીવો ભોજનમાં પડે. સૂર્યના તડકામાં, પ્રકાશમાં જીવજંતુઓનો ઉપદ્રવ ઓછો હોય.

ચોમાસામાં વ્રત, ઉપવાસનો મહિમા કારણ વરસાદને કારણે ભેજવાળી હવામાં ખોરાક પાચન થાય નહીં. ચૈત્ર મહિનામાં મીઠું ન ખવાય. આયંબીલ-ઓળી કરવાની હોય. શ્રાદ્ધના દિવસોમાં ખીર, દૂધપાક, શરદપૂનમે દૂધ પૌઆ, હોળીમાં ઘાણી ખજૂર, સંકાંતિમાં ખીચડો. ઋતુ ઋતુ અનુસાર ખોરાક-ફરસાણ, મિષ્ટાન્ન બદલાતા જાય. ઉકાળેલું પાણી પીએ. આરોગ્ય શાસ્ત્ર આ જ વાત કહે છે. ઉકાળેલું પાણી પીવું પ્રકૃતિ, આરોગ્ય અને સ્વાસ્થ્ય અનુસાર ઉત્તમ છે. ગમે તેવા ફીલ્ટર વાપરો, ઉકાળેલું પાણી જ જંતુરહીત હોય છે.

સૂર્યોદય થાય, અંધકાર જાય,, જીવન વિસ્તરવા લાગે. પશુ પંખી ચહેકવા લાગે. રાત્રિના સૂમસામ લાગતું વૃક્ષ પંખીઓના કલરવથી ચેતનવંતુ બની જાય. નિસ્તેજ છોડવાઓ ખીલવા લાગે. ફૂલો ખીલે. રાત્રિ દરમ્યાન બધી પ્રવૃત્તિઓ થંભી ગઈ હોય. લોકો આરામથી સૂઈ ગયા હોય. દિવસભરના પરિશ્રમ પછી શરીરને, મનને, વિશ્રામની જરૂર પડે છે. સૂર્યાસ્ત થાય એટલે સમેટાઈ જવું, સંકોચાઈ જવું. દિવસ એટલે જાગરણ, જાગૃત અવસ્થામાં કમાવાનું, ભણવાનું, ઘરકામ કરવાનું, સૌ સોની પ્રકૃતિ અનુસાર પ્રવૃત્તિઓ કરે.

જાગ મુજ વહાલ બાળ, વહાણું વાધું, વીતી રાત, પૂર્વે થયો

ઝગમગાટ, પંખીવન બોલે.

ઉઠ્યા એટલે આખો દિવસ દોડધામ, મહેનત કરીએ, જમીએ, જમ્યા એટલે આજસ વધે, સૂવાની ઇચ્છા થાય. જેને વામકુક્ષી કહીએ. શરીરનો કણ કણ ખોરાક પચાવવા લાગી જાય. તમામ શક્તિઓ પેટ તરફ કેન્દ્રિત થાય. આજ વાત રાત્રે લાગુ પડે. તળ મુંબઈમાં નોકરી કરતા પરાવાસીઓ માર્કેટમાંથી રાત્રે ૮ વાગે છૂટે. સાડા આઠની ટ્રેઇન પકડે, બોરીવલી કે ભાયંદર કે ડોંબીવલી ઘરે પહોંચે ત્યાં સુધીમાં લગભગ સાડા નવ વાગી ગયા હોય. છોકરાઓ સૂઈ ગયા હોય. પત્ની થાળી ઢાંકી ઝોલા ખાતી હોય. ઢાંકેલી થાળીનું ઝાપટી માણસ સૂઈ જાય. એનું શરીર વિશ્રામ માંગે છે. બહારથી શરીરને આરામ જોઈએ છે પણ અંદર ખોરાક પચાવવા ખળભળાટ થતો હોય છે. ભોજન પચાવવામાં બાધારૂપ થાય. ઉંઘ આવતી નથી. રાત આખી પડખા બદલવા પડે. ધબકારા વધે, બેચેની વધે. વહેલી સવારે આંખ ઘેરાવા મંડે ત્યાં ઉઠવાની ઘંટડી એલાર્મ વાગે. શરીર કોથળા જેવું લાગે. પથારીમાંથી ઉઠવાનું મન ન થાય. સૂર્યોદય થાય ત્યારે પ્રાણવાયુની માત્રા વધે. ઉત્સાહ વધે. કામે લાગી જવું પડે, ત્યારે રાત્રે ઉંઘ ન થઈ હોવાથી બેચેની લાગે. આ બધું શારીરિક પ્રકૃતિની વિરુદ્ધની પ્રક્રિયા થઈ રહી છે.

આખી રાત ભોજન પચાવવા શરીરે શ્રમ કર્યો છે, તેથી સવારે સ્ફૂર્તિ અનુભવાતી નથી. નાસ્તો કરવાનું મન થતું નથી. અમેરિકામાં લોકો સવારે છ વાગે ઉઠે, બ્રશ કરે, કામ પર દોડે. કોઈ મેકડોનાલ્ડમાં જઈ ચા પી લે, સાથે બ્રેડના ડુયા મારી લે. બ્રેડ શરીરમાં પચવામાં ભારે પડે. આખો દિવસ ઊભા પગે સ્ટોરમાં કામ કરે. બપોરે લંચમાં સેન્ડવીચ ખાઈ લે. સાંજે ઘરે આવે, રસોઈ કરે, પેટ ભરીને જમે, ફુલ ડીનર લે, સૂઈ જાય. શરીરની પ્રકૃતિથી તદ્દન વિરુદ્ધ રીતે વર્તન કરીએ, પછી શરીર કેટલું કામ આપે? ભરજીવાનીમાં બુઢાપો આવી જાય.

દાદી કહેતા સો કામ મૂકીને સૂઈ જવું. હઝાર કામ મૂકીને જમી લેવું. અહીં તો જમતાં જમતાં પણ કાને મોબાઇલ ચોંટેલો જ હોય.

વિચારોના ઘોડા દોડતા હોય. મનમાં ઉચાટ હોય. ખોરાક ઓટોમેટીક ગળા નીચે ઉતરતો હોય, પણ રસ કેટલો પડ્યો? ભોજનનો આસ્વાદ મળ્યો? ઘણી વખત તો શું જમ્યા એ પણ યાદ રહેતું નથી.

આપણે ત્યાં ખાખરા, મેથીના થેપલાં, ગોળપાપડી, મગજ જેવી ઘરેલું પૌષ્ટિક ઘરે બનાવેલી વાનગી ખાવાનો રિવાજ. તાજી મોસંબી, સંતરા કે કેરી ઘોળીને રસ ચૂસવાનો રિવાજ. શેરડી દાંતથી છોલીને રસ ચૂસતા. આજે રેડીમેડ ઇન્સ્ટન્ટ, ફાસ્ટફુડ, બે મિનીટમાં મેગી, નુડલ્સ, ડ્રીક્સ, લેમોનેડ. મેંદાની આઈટમો. પેટ કેટલો ત્રાસ સહન કરી શકશે. ઘી, ગોળ અને ઘંઉનો લોટ, લાપસી, ગોળપાપડીમાં શરીર સૌજવ વધે, શરીરનું બંધારણ ઘડાય એવા તત્વો હોય છે, જે ફાસ્ટફુડમાં ક્યાંથી હોય? આપણે હાથે કરીને આપણા પેટને, આપણી જાતને ત્રાસ આપીએ છીએ.

કહે છે વહેલી સવારનો નાસ્તો, બ્રેકફાસ્ટ કે શિરામણ જીવન અને શક્તિ માટે અનિવાર્ય છે, કારણ આખો દિવસ શ્રમ કરવાનો છે, શક્તિ જોઈશે, ઊર્જા જોઈએ. રાત્રે આરામની જરૂર છે તેથી સૂર્યાસ્ત પહેલાં ભોજન પચી જાય એ રીતનો ખોરાક લઈએ, સમય જાળવીએ, તો સવારે ગુલાબી તાજગી અનુભવાશે. અન્ન શુદ્ધિ, અન્ન રૂચિનો તેથી જ મહિમા છે. જેવો આહાર તેવો ઓડકાર.

ભોજન પેટમાં ગયું, હોજરીમાં પહોંચ્યું કે બધા અન્નરસ ઝરે. પેટ એને પચાવવાના કામે લાગી જાય. મસ્તકનું લોહી, ઊર્જા પેટ સુધી પહોંચી જાય એટલે આપણે ત્યાં એકટાણું જમવાનું મહત્ત્વ છે, એ પણ સવારે જ જમી લેવાનું. જમતી વખતે મન શાંત અને સ્વસ્થ હોવું જોઈએ.

માનસિક સંતુલન, એકાગ્રતા અને યથાસમયે વિશ્રામ એ આરોગ્યની ગુરુચાવી છે. રાત્રી ભોજન સાધક માટે બાધક છે. ઉપવાસ રાખીએ પણ મનમાં કાલે ઉપવાસ તોડતી વખતે પાણીપૂરી કે પૂડલા ખાવાના વિચાર કર્યા કરીએ તો પછી એ ઉપવાસ રહેતો નથી. ભોજનમાં જ મન અટકેલું રહે. ભોજનથી જે ઉપર ઉઠી શકે તે જ સાધના

કરી શકે, ચિત્તને શાંત રાખી શકે.

જેનું મન શાંત તેની ઇચ્છાઓ, વાસનાઓ પણ શાંત રહી શકે. એટલે જૈન ધર્મમાં ઉણોદરી વ્રતનો મહિમા છે. પેટને થોડું ઊંણું રાખવું, ભૂખ હોય તેથી ઓછું ખાવું. ઉપવાસનો અર્થ અન્ન ત્યાગ નથી. ઉપવાસ એટલે ઇશ્વર સમીપનો વાસ. વૈષ્ણવો જન્માષ્ટમી, રામનવમી, એકાદશીના ઉપવાસ કરે. પચીસ વાનગીઓ આરોગે. સાબુદાણા વડા, રાજગરાની પૂરી, કૂટીના ડાળાના ઢોકળા. આ બધું તો પચવામાં વાયડું પડે તેવું હોય છે. ઉપવાસમાં પેટને, મનને આરામ આપવાનો હોય કે શ્રમ આપવાનો હોય? તુલસીપત્ર પર સમાય એટલું અન્ન ખાવાને બદલે આપણે પતરાવળી ભરી ભોજન પીરસીએ, ઉપર તુલસીપત્ર મૂકીએ અને પછી આરોગીએ. અન્ન બ્રહ્મ છે. એની ઉપાસના હોય, ઉપભોગ નહીં.

આપણે આપણી વૈદિક સંસ્કૃતિ ભૂલી, પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ અપનાવવા જઈ રહ્યા છીએ. વિકૃતિઓ વધતી જાય છે. શરીર સ્વાસ્થ્ય કથળતું જાય છે. ખૂબ કમાઈ લેવું છે, ડોક્ટરો અને હોસ્પિટલનું શું થશે? કમાઈએ છીએ, ડોક્ટરોના ઘર ભરવા માટે. IF HEALTH IS LOST SOMETHING VALUABLE IS LOST. એ ભૂલી ગયા છીએ. તંદુરસ્ત શરીર તો તંદુરસ્ત મન. ‘શરીરં આદ્યં ખલુ ધર્મ સાધનમ્.’

ભોજનના છ રસ. છ એ છ રસ મહત્ત્વના છે. આપણે મધુ રસના ભોક્તા બન્યા છીએ. મિષ્ટાન્ન, તળેલાં ફરસાણા ઝાપટવા છે. ઠાકોરજીને છપ્પન ભોગ ધરાવીએ. રસના ઘૂંટડા હોય ચટાકા ન હોય. રસો વૈ સઃ - સમતોલ ખોરાક લઈએ, મિતાહારી બનીએ તો જ તંદુરસ્તી જાળવી શકશું. દેહના માધ્યમથી જીવનના ઉચ્ચ લક્ષ્યને સિધ્ધ કરી શકીશું. યથાપિંડે તથા બ્રહ્માંડે.

ડરના મત

જિંદગી કેસી હૈ યે પહેલી. જિંદગીના આટાપાટા રમવામાં આવરદા પૂરી થઈ જવા આવે તો યે ક્યારેક જંપવા મળતું નથી. મારી જિંદગીમાં તો કાયમ કંઈક ને કંઈક અજુગતું, અચાનક બન્યા કર્યું છે. ત્રણ સાંધુ ત્યાં તેર તૂટે. આખું આભ ફાટે ત્યાં થીંગડું દેવા ક્યાં જવાય ? નાનપણથી જ મુસીબતોનો પહાડ ખડકાઈ ગયેલો. હજુ તો સાતમા ધોરણમાં હતો ને મા મરી ગઈ. બાપા બિચારા એકલા, ન ભાઈ ન બહેન, અમે ત્રણ ભાઈ બહેનો. બધાં વચ્ચે હેતપ્રીત ઘણેરા. અમારા પિતાશ્રી સમરથભાઈ, અમારા મા અને બાપા બંને. વહેલી સવારે ઉઠાડી, ભણવા બેસાડે. અને પોતે રસોઈ કરી લે. નવરાવી ધોવરાવી સ્વચ્છ કપડાં પહેરાવી સ્કૂલે મોકલે. એટલું સારું કે બહેન મોટી, એ વહેલી પાકટ થઈ ગઈ. રોટલી, ભાખરી ગોળ વણી આપે. બાપા રોટલી, ભાખરી ચેડવે. બાપા અમારું માથું પણ ઓળી આપતા. અને માની ખોટ જરા સાલવા ન દેતા.

અમારા બાપા ભારે હોશીલા, રમુજી અને સેવાભાવી. કવિતાઓ શીખવાડે, મોઢે કરાવે. કહેવતોનો તો ભંડાર. કહેવતોમાં જિંદગીના અનુભવોનું ભાથું ભર્યું હોય. એમના એકેએક શબ્દ આજે મને અક્ષરસહ યાદ છે. કંઠાભરણમ્માંથી દરરોજ એક શ્લોક મોઢે કરાવતા. એમની શીખામણ હંમેશા મનમાં કોતરી રાખવા જેવી. એ જમાનામાં રસોડું રૂમ-ડબલ રૂમમાં ચાલી સીસ્ટમમાં રહેતા. અંદર રસોડામાં પાણી લેવા જતા ડરીએ. તો લાઈટ બંધ કરી દે પછી કહે કે મારે માટે માટલામાંથી પાણીનો ગ્લાસ ભરી આવો તો ! અમારી ફાટે, પણ આજ્ઞા એટલે આજ્ઞા. અમે ફફડતા જઈએ, પાણીનો ગ્લાસ ભરી બહાર આવીએ ત્યારે મનમાં હાશકારો થાય. બાપા સમજાવે કે કોઈ દિવસ ડરવું નહીં. અમારા મનમાં ઊંડે ઊંડે હિંમતના છોડવાઓનાં અદૃશ્ય બીજ રોપાઈ

જતા. અને એ હિંમત થકી જ તો આજે જિંદગીના ગમે તેટલા કપરા ઝંઝાવાતોનો સામનો કરી શકીએ છીએ. ડરના મત. ડર ગયા સો મર ગયા. સંસારની સામે અમે ઝીંક લઈ શકીએ છીએ કારણ હિંમતના પાયામાં પિતાશ્રીએ પ્રેરણાના શબ્દોનું પોલાદ ભરી ભરી અમારા જીવતરનું માળખું નક્કર બનાવી દીધું છે.

અમે બધા બેઠા હોઈએ. કવિતા ગાય હલકથી અને ગવડાવે. અમને નાંખો જિંદગીની આગમાં, આગને ફેરવી દઈશું બાગમાં, સર કરીશું આખરે સૌ મોરચા, મોતને પણ આવવા દો લાગમાં. દર વર્ષે પરીક્ષા પાસે આવે, ભલે બધું વાંચી લીધું હોય, આવડતું હોય. પણ ના ગભરાટ, ના ડર.

કોઈ વખત પરીક્ષા ટાણે જ તાવ ચડે, કોઈ વખત જમણો હાથ સૂજી જાય. પેપર રાઈટર રાખવા પડે. આ તો પ્રિન્સીપાલને અમારી હોશિયારીની ખાતરી એટલે અમને બધી સગવડ કરાવી આપે. ગળથૂથીમાં જ મુસીબતો પી પીને મોટા થયેલા છીએ. છો ને મુસીબત આવે. હલબલી જવાય પણ અમારા મૂળિયા જ ધરતી ઉપર એવી પક્કડ જમાવી બેઠા છે કે હલી જઈએ નહીં.

ઘરની પરિસ્થિતિ સાધારણ. છેલ્લી તારીખ આવી જાય ત્યાં સુધી ફી ભરવાનો વેત થાય નહીં. નામ કાઢી નાંખવાની ધમકી મળે. ગામની ધૂળમાં રંગદોળાઈને મોટા થયેલા અમે બહારના વાવંટોળથી જરા ગભરાઈએ નહીં. કોઈ વખત ઘરમાં રાશન ખલાસ થઈ ગયું હોય તો કોઈ વખત ગેસ ખતમ થઈ ગયો હોય. કરિયાણાવાળાને આગલા પૈસા ન ચૂકવો ત્યાં સુધી એ ઉધારી ન આપે.

મારો અભ્યાસ ચાલુ હતો. મોટીબેનના લગ્ન લેવાના હતા. નાનો ભાઈ સચીન તેંડુલકર બનવા માંગે. આખો દિવસ ઘરમાં ક્રિકેટજવર. પિતાજી એવા સ્વમાની કે ઘરના દરવાજા બંધ કરી જે કંઈ હોય તે ભાગે પડતું ખાઈ લેવાનું. અન્ન દેવતા કહેવાય. એનું અપમાન ન કરાય. મિત્રોને ત્યાં જવું આવવું નહીં. થોડી વસ્તુથી પણ ચલાવી લેવાનું. ફાવશે, ચાલશે, ગમશેની નીતિ અપનાવવાની. પિતાશ્રીના ઘણા મિત્રો

બધા સુખી, પણ કોઈ પાસે હાથ લંબાવવાનો નહીં. મોટા માણસોના ખર્ચા મોટા. બધું કેડીટ કાર્ડથી ઉધાર ઉછીનું ચાલતું હોય. કોઈ કહી દે કે હાલ પૈસાની વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ નથી. તો આપણું નાક કપાઈ જાય.

ઘરના છાપરાના નળિયા ચૂવે, ચોમાસામાં છાપરાના સ્કૂ ખીલા, સીમેન્ટના ખર્ચા કાઢવા ક્યાંથી? પિતાશ્રી સેકન્ડ હેન્ડ પતરા ખરીદી લાવ્યા અને અમે બંને ભાઈઓ છાપરા પર ચડી ધોમધખતા ઉનાળે કામ કર્યું. ચોમાસું આસપાસમાં ક્યાંક છે જ. આમ જાત મહેનત જીંદગી. અમે થાકી જતા, પણ હિંમત હારતા નહીં. રગશિયું ગાડું ગબડાવ્યા કરવાનું.

પિતાશ્રી એમના મિત્રો પાસે પૈસા માંગી ન શકે. મેં તો અયાચકવૃત્ત લીધું નથી. હું મારા મિત્ર પાસે ગયો. એણે ખીસામાંથી વોલેટ કાઢ્યું વોલેટમાંથી રૂ. દસ હજાર ઉછીના આપી દીધા. મૈત્રીમાં વળી લખાણ કેવું? કહી મને ઝાટકી નાંખ્યો. પિતાશ્રીને ન ગમ્યું. વઢ્યા. મુશ્કેલીઓ આવતી જાય, સાથે સાથે અનિશ્ચિતતાના ઓથારો બિહામણું સ્વરૂપ લઈ લલકારે. પિતાશ્રી કહેતા દરેક સવાલમાં જ એનો જવાબ છુપાયેલો હોય છે. ભાંગ્યાનો ભેરુ ભગવાન છે. આમ જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે, અચાનક કોઈ ટપકી પડે. નરસિંહ મહેતાની હૂંડી શામળિયાએ સ્વીકારવી જ પડે. ઝાઝા હાથ રળિયામણા. પિતાજી અને મોટો ભાઈ અને હું કુલ છ હાથ થયા.

ભૂગોળમાં પાઠ ભણતા. પાણી પહાડ પરથી નીચે પડે. સર્જન-વિસર્જન થયા કરે. નદી અવરોધોને અવગણીને, અતિક્રમીને આગળ વધે જ જાય છે. ધોવાણ અને નવરચના. બે ડગલાં પાછળ હટી જવામાં જ ડહાપણ છે. બળિયા સામે શીંગડા ભરાવવામાં મજા નહીં થોડો ચીલો ચાતરવો પડે પણ વિરોધ ઊભો થવા દેવાય જ નહીં.

અમે પિતા, દાદા, દાદી વગેરેની વાતો સાંભળીએ, આચરણમાં મૂકીએ. સીપલ લીવીંગ, હાઈ થીર્ડીંગ. ઘરમાં દરરોજ ગીતાનો પાઠ થાય. સ્થિતપ્રજ્ઞતા, સમતાભાવ સ્થિર થયા. વડીલોની શિખામણ થકી

ઘરમાં સંપ જળવાઈ રહ્યો. સાધારણ સ્થિતિ હોવા છતાં બધા ખૂબ ભણ્યાં, સંસ્કારધનની મહત્તા સમજતા થયા. સંઘબળ હોય, બધા ભાઈઓનો સાથ-સહકાર હોય તો વિષમ પરિસ્થિતિમાંથી ચે બહાર નીકળી શકાય. કોઈની પાસે હાથ લાંબો કર્યા વિના સમાજમાં પરિવારની પ્રતિષ્ઠા જાળવી શક્યા.

જ્યારે મારા કાકાના દીકરાઓ નામ બડે ઓર દર્શન ખોટે. બાપદાદાનો પૈસો, જમીનો વેચતા ગયા, જણાસો વેચતા ગયા, ખર્ચા ઘટાડે નહીં, કેડીટ કાર્ડથી ઉધાર ઉછીના ખર્ચા કરી દેવાદાર બનતા ગયા.

બને ત્યાં સુધી સત્યનો સાથ લેવો. ખોટા ઘંધા કરવા નહીં. લબાડી કરવી નહીં. કોઈનું હરામનું પચાવી પાડવું નહીં. જે સાચું હોય એને કોઈનો ડર ન હોય. નિર્ભયતા એ જીવનનો મજબૂત પાયો છે. એના પર ચણાયેલી ઇમારત મજબૂત હોઈ શકે. અમે અમારા સંતાનોને આ જ સંસ્કાર વારસો આપી રહ્યા છીએ. ડરવું નહીં, હિંમતથી આગળ વધતા રહેવું.

આશાપિંડ

મા દીકરાને જન્મ આપે. અનેક દુઃખો વેઠી ઉછેરે, એ આશામાં કે દીકરો મોટો થઈ મને સુખી કરશે. માણસના મનમાં આશાનો તાંતણો એવો વીંટળાયેલો રહે છે કે એ એના સહારે જ દુઃખના દહાડા કાપી શકે છે. This will pass away. આ દિવસો જતા રહેશે, સુખ આવશે જ આવશે. દુઃસહ આ સંસારે ન મુંચતિ આશાપિંડ-ભતૂહરિએ વૈરાગ શતકમાં કહ્યું છે. સુખી માણસનું પહેરણ શોધવા નીકળીએ એ ક્યાંયે જડવાનું નથી, કારણ માણસની આશાઓ અનંત છે. ઇચ્છાઓ વણસંતોષાયેલી રહી જાય છે, માણસ વધુ ને વધુ મેળવવાની લાલસામાં વધુ ને વધુ દુઃખી થાય છે.

પ્રશ્ન એ છે - જગતમાં જો આટલા બધા દુઃખો છે તો પછી માણસ જીવનની આ વિકટ યાત્રામાં કોના સહારે આગળ વધતો હશે? આનો જવાબ ખરી રીતે કોઈ પાસે નથી. અનેક આશાથી વીંટળાયેલો માણસ ખાલી હાથે અને ખિન્ન હૃદયથી નિસાસા નાંખતો જ રહે છે. કહે છે, દરેક અંધકારની કોરમાંથી જ પ્રકાશનું કિરણ પ્રકટે છે. અનેક નિરાશામાં આશા છુપાયેલી છે.

આપણી નજર સમક્ષ અસંખ્ય માણસોને જીવતા જોયા, મરતા જોયા, મરતી વખતે માણસના અનેક અરમાનો અધૂરા રહી ગયા હોય છે. જીવન વેડફી નાંખ્યું, જિંદગીનું મહત્ત્વ સમજાયું ત્યારે મોડું થઈ ગયું છે, હવે થોડું વધુ આયુષ્ય મળે તો જીવી જાણવું છે. પણ જેટલા શ્વાસ લેવાના હોય તેટલા જ લઈ શકાય. મૃત્યુ એક પળ માટે પણ થંભવાનું નથી.

માણસ અનેક સ્વપ્નાઓ જુએ, અને અધૂરા સ્વપ્નાઓ મૂકીને ચાલતા થાય. જિંદગીની આ જ તો કરુણતા છે. અસંખ્ય જીવો જન્મે અને છેવટે ધૂળમાં મળી જાય. સૃષ્ટિનું આ ચક્ર અવિરતપણે ચાલ્યા કરે. બાળક જન્મ્યું,

મોટું થયું, યુવાન થયું, પ્યાર કરે, નિષ્ફળતા મળે. એક દિલકે ટુકડે હઝાર હુએ, કોઈ યહાં ગિરા, કોઈ વહાં ગિરા. હૈયા નંદવાતા વાર લાગતી નથી. જેનું અતિ લાગણીથી લાલનપાલન કર્યું, એ સંતાનો આપણા રહેતા નથી. માબાપ ઊઠીને સંતાનો વચ્ચે ભેદભાવ કરે. સગાવહાલા, મિત્રો દગો કરે છતાં યે માણસ કંટાળતો નથી. થાકતો નથી. કયા સહારે? આ આશાને કારણે માનવીના મનમાં નવાં નવાં ઇન્દ્ર ધનુષ્ય રચાયા કરે, માણસ રંગબેરંગી સ્વપ્નાઓ સજાવ્યા કરે. આશાને સહારે 'જીવનવન અતિ વેગે વટાવ્યું'. આવતી કાલે કશુંક સારું થશે. ક્યાંકથી અને ક્યાંકથી સહારો મળી જશે.

મા વિચારે- ઘઉં ખેતમ્, બેટા પેટમ્, અખાત્રીજકા લગન. દીકરો ભણશે, કમાશે, પરણશે, વહુ આવશે, મારો ભાર ઓછો કરશે. હું હીંચકે બેસી રાજ કરીશ. દીકરો મોટો થઈ સુખનો સૂરજ ઉગાડશે. આ આશા જ મનુષ્યની મૂર્છાનું મૂળ કારણ છે. કુદરતે સંસારચક્રને ચાલુ રાખવા માટે જ આશાનું આકર્ષણ રાખ્યું હશે, એનું અવલંબન લઈ માણસ વધુ સાહસ કરવા પ્રેરાય.

જેની આશા તૂટી ગઈ એનો જીવનતાંતણો ટૂંકાઈ જવાનો. આશા એટલે આવતી કાલે મળનારું કલ્પિત સુખ. માણસ મૂરછામાં જીવે છે. શેખચલ્લીની જેમ મનમાં મિનારાઓ ચણ્યા કરે. જે વ્યક્તિ આજે સુખી નથી તે કાલે ક્યારેય સુખી થઈ શકવાની નથી કારણ આવતી કાલ એ ફક્ત ભ્રાંતિ છે. ખરી રીતે આજ આજ ભાઈ અત્યારે આજની પળ જીવી લેવાની છે. ક્યારેય આવતી કાલ આવવાની નથી. ગઈ પળો તે ગઈકાલની ભૂતકાલીન બની ગઈ. આવવાની પળો છે તે આજ બનીને આવી રહી છે. તો આજનું મહત્ત્વ સ્વીકારીને આજની ક્ષણોને જીવી જાણીએ, માણી લઈએ. આપણી આંખ આજની પળ ઉપર ઠરતી નથી. પણ આગળ ને આગળ જોયા કરે છે. આજે જીવનનિર્વાહ માટે પૂરતું મળી રહ્યું છે, પણ ઘડપણ માટેનું આયોજન, ભાવિના વધુ સુખદ સ્વપ્નાઓ સાકાર કરવા, માણસ આજે કરકસર કરી વધુ ને વધુ ફીક્સ ડીપોઝીટ કર્યા કરશે. વધુ ધન એકત્ર કરીશું, ઘડપણમાં આરામથી જીવાશે.

વર્તમાનમાં માણસને સંતોષ નથી. કંઈકને કંઈક જાણે ખૂટે છે. કશુંક અધૂરું છે. મારી પાસે જે કંઈ છે, તે પર્યાપ્ત છે, મારી લાયકાત કરતાં ઇશ્વરે વિશેષ આપ્યું છે, એવું સમજવાને બદલે તૃષ્ણાના મૃગજળ પાછળ માણસ દોડ્યા કરે છે. માણસના મનમાં હાશ નથી. આશા લલચાવે છે. દીકરાના દીકરાના દીકરા સુધીનું ભેગું કરવું છે. એ લોકોના પુરુષાર્થ ઉપર ભરોસો નથી. લાયકાત, પાત્રતા નહીં હોય તો આપણું જમા કરેલું ઉડાડી દેશે. આજની અતૃપ્તિ જીવનને દુઃખમય, અધૂરું બનાવી દે છે. જેની પાસે પૈસો, પદ, પ્રતિષ્ઠા છે એ વિશેષ દુઃખી છે. એ મેળવવા ગજબનો પુરુષાર્થ તો કર્યો પણ એને ટકાવી રાખવા, જાળવી રાખવા અનેક કાવાદાવા, દાવપેચ ખેલવા પડે.

આપણા પડોશી પાસે મર્સીડીઝ કાર છે, આપણી પાસે મારુતિ છે. મિત્ર પાસે બંગલો છે, મારી પાસે બે બેડરૂમનો ફ્લેટ છે. એ લોકો મારા કરતાં વધુ સુખી છે, એવી ભ્રમણા આપણા મનને જંપવા દેતી નથી. સંતો પોકારી પોકારી કહે છે, શાસ્ત્રો નીતિબોધ આપે છે. રાજા હોય કે રંક, સાધન-સંપન્ન હો કે કંગાળ. સુખ બહારથી મળવાનું નથી. એ તમારી ભીતરમાં ભરાયેલું પડ્યું છે. સંતોષ હશે તો જ સુખી થવાશે. બહાર દોડો, થાકી જશો, હારી જશો. અંતરતરમાં ઝાંખી કરો, ઊંડા ઉતરો, સુખ જ સુખ માણી શકશો. સંતોષી નર સદા સુખી.

જીવન એ જન્મ અને મૃત્યુ વચ્ચેની એક તેજરેખા છે. આ તેજરેખા કેવડી છે તે મહત્વનું નથી પરંતુ કેવી તેજસ્વી છે. જન્મને અજવાળી મૃત્યુ સમીપ ઝંખવાઈ જતી આ તેજરેખા એ જીવનનો અંત નથી, એ માનવીની આખરી નિંદ પણ નથી. પરંતુ અંતને પાર રહેલા સત્યને નીરખવા માટેની પ્રથમ જાગૃતિ છે.

આ પૃથ્વીના પરિસરમાં ભગવાને આપણને ભમરડાની જેમ વહેતા મૂકી દીધા છે. બાલપણ, યૌવન, વૃદ્ધાવસ્થા કે બીજી કોઈપણ સ્થિતિમાં આપણે ભમરડાની જેમ જ જ્યાં ત્યાં ફર્યા કરીએ છીએ. માની લઈએ છીએ કે આપણે જિંદગીમાં સ્થિર થઈ ગયા છીએ. એ સ્થિરતામાં યે ગતિ છે જ. અરે આ સ્થિર જણાતી પૃથ્વીને પણ પ્રભુએ બ્રહ્માંડમાં ભમરડાની

જેમ ફરતી કરી મૂકી છે. ગતિની અંદર ગતિ અને તેમાં પણ ગતિ. ખરેખર આ સંસારમાં ગતિના એવા ગુણાકાર થતા રહ્યા છે કે જેની ગણતરી કરતાં આપણી મતિ મૂંઝાઈ જાય. માણસના મનને આશાનો ભમરડો સતત ગતિમાં રાખી રહ્યો છે, એનો પાર કોઈ પામી શક્યું છે ખરું?

આજે નથી તે કાલે મારે મેળવીને જ રહેવું છે, એવા કાલ્પનિક સુખોની અપેક્ષા સાથે માણસ આશાના સહારે જીવે છે. માણસને બરાબર ખબર છે કે તૃષ્ણા દુષ્કર છે. આ બહારથી રૂપકડું પાત્ર છે, પાત્ર છે પણ તળિયા વિનાનું છે. એમાં ગમે તેટલું નાંખો, એ પાત્ર ખાલી ને ખાલી રહેવા સર્જાયેલું છે. આ સત્ય માણસ જાણે છે પણ અમલમાં મૂકી શકતો નથી, પચાવી શકતો નથી. ભવિષ્યના સુખની કલ્પનાથી થોડી રાહત મળે પણ એ રસ્તા પર દુઃખ અને પીડા સિવાય કશું પ્રાપ્ત થવાનું નથી.

આપણે જીવનયાત્રાના શિખરે પહોંચવું છે. બહારની રખડપટ્ટી બંધ કરીએ, અતંર્યાત્રા માટે તૈયાર રહીએ. ત્યાં કોઈ પીડા નહીં હોય, કલેશ નહીં હોય, હશે ફક્ત સુખ અને શાંતિ. અંતરનો વિશ્રામ એ જ છે આપણું દેવમંદિર એ જ છે આપણું પાવન તીર્થધામ.

